

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ 1984 | 6

ORSZÁGOS
KÖNYVTÁRÜGYI TANÁCS -
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

Az Országos Könyvtárügyi
Tanács és a Könyvtártudományi
és Módszertani Központ
folyóirata

30. ÉVFOLYAM
1984. 6. SZÁM

A szerkesztő bizottság elnöke:
Papp István

Szerkesztő bizottság:
Balázs Mihály, Balázs Sándor,
Fekete Gézané, Földi Tamás,
Gál Andorné, Gálné Ballagi Ágnes,
Héberger Károly, Horváth Tibor,
Katsányi Sándor, Kovács Zoltán,
Kulcsár Péter, Ruzsás Lajosné,
Szente Ferenc, Szurmay Ernő,
Vályi Gábor, Zircz Péter

Felelős szerkesztő:
Gerő Zsoltné

Szerkesztő:
Kovács Katalin

Szerkesztőség:
1827 Budapest VIII., Múzeum u. 3.
Telefon: 134-000/272 m.

Megjelenik kéthavonként
Példányszáma: 1000
Egyes szám ára: 24,- Ft
Évi előfizetési díj: 144,- Ft

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető
a postahivatalokban
és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(Budapest 1900)
Telefon: 180-855)
Csekk számlaszám: 215-96.162

Külföldre előfizethető
a Kultúra
Könyv és Hírlap
Külkereskedelmi Vállalatnál
(Budapest P.O.B. 149
1376)

Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Megjelent: 10.15 A/5 iv terjedelemben
10342/84
Készült a Műzsák Közművelődési Kiadó
nyomdájában

HU ISSN 0023-3773
Index: 26 408

TARTALOM

KÖHALMI Béla: Opponensi vélemény Havasi Zoltán: <i>A könyvtár és a tudomány szerepe a társadalmi tudat alakulásában. A tudománypolitikai és könyvtárpolitikai irányzatok Magyarországon (1890–1962)</i> című értekezéséről és HAVASI Zoltán: Részlet az opponensi véleményekre adott válaszból	565
SZÖLLŐSY Éva – SZÜCS Erzsébet	
Az időszaki kiadványok számítógépes nyilvántartásának néhány kérdése.	
Az Országos Széchényi Könyvtár Nemzeti Periodika Adatbázisa (NPA) rendszerében alkalmazott megoldások	587
NÉMETH Zsófia	
Az információhasználók oktatásának helyzetéről	607
FERENCZI Zsuzsanna	
A tájékoztatás oktatásának módszerei	618
ZSIDAI József	
Milyenek szeretném látni az országos szakirodalmi rendszert a miskolci Egyetemi Könyvtárból nézve	627

Kitekintés

KATSÁNYI Sándor	
A hármas tagolású könyvtár. Korszakos újítás vagy elhibázott kísérlet?	633
KISS Jenő	
Tribliothek?	637
Törekvések a közérdekű tájékoztatási központok létrehozására (MÁNDY Gábor áttekintése)	644

S z e m l e

Quantitative measurement and dynamic library services. (Ed. by Ching-chin Chen)	
<i>Kvantitatív módszerek alkalmazása a könyvtári szolgáltatások fejlesztésében</i> (Ism.: KEMÉNYFY István)	653
KNIGHT, Gilfred, Norman: Indexing, the art of. A guide to the indexing of books and periodicals. <i>Az indexelés művészete</i> (Ism.: SEBESTYÉN György)	656

DOBRYNINA, Nataliâ: Čerty duhovnoj obšnosti. Russkaâ hužozestvennaâ literatura v čtenii mnogonacional'nogo sovetskogo čitatelâ. <i>A szellemi közösség jellemző vonásai. Az orosz irodalom a soknemzetiségű olvasóközönség olvasmányában.</i> (Ism.: KAMARÁS István)	659
--	-----

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	663
Summary	664
Zusammenfassung	666
Резюме	669

E számunk szerzői, munkatársai: FERENCZI Zsuzsanna (Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely), HAVASI Zoltán (OSZK), KAMARÁS István (OSZK–KMK), KATSÁNYI Sándor (OSZK–KMK), KEMÉNYFY István (PM), KISS Jenő (FSZEK), MÁNDY Gábor (OSZK–KMK), NÉMETH Zsófia (JATEKK, Szeged), SEBESTYÉN György (MTAK), SZÖLLŐSY Éva (OSZK), SZÜCS Erzsébet (OSZK), ZSIDAI József (NMEKK, Miskolc).

Száz éve született **KÖHALMI Béla**. A szerkesztőség úgy vélte: rá emlékezésül közreadja 1965-ben benyújtott kandidátusi értekezéséről 1966-ban írt opponensi véleményét.

Készséggel hozzájárultam, mert ahogy az opponensi véleményekre adott akkori válaszomban írtam "Kőhalmi Béla opponensi véleménye a disszertáció írója számára megtisztelően alapos, gondos bírálat; kiegészítések, felfogásbeli iránymutatások, módszertani tanácsok egész sorával segíti a vizsgált korszakok művelődéstörténeti feltárásával összefüggő kutatásokat, úgy, hogy mulasztásokat számon kér, másrészt azonban számol a szóban forgó korszakok kultúrhistóriai feltáratlanságával. Rendkívül hasznosak a szinte külön tanulmánynak tekinthető kiegészítések olyan tudós részéről, aki a tárgyalt időszak nagyobbik részének nemcsak kutatója, hanem személyes tanúja is. A vizsgálat módszerére vonatkozó megjegyzések pedig nem csupán egyetlen kutatónak, hanem a fiatalabb kutatónemzedéknek is szólnak."

Fennmaradt feljegyzéseim, hivatalos akadémiai és tudományos minősítő bizottsági iratok és Kőhalmi Béla, "Béla bácsi" hozzám írt kézírásos levelei bizonyítják, hogy a hivatalos opponensi véleménye előtt és a kijelölt szakértők (pl. Dezsényi Béla, Kőhalmi Béla, Mátrai László, Mezey László) közül ő adott legtöbb – a legkisebb részletekbe is behatoló – tanácsot a vállalkozásomhoz.

A következőkben Kőhalmi Béla opponensi véleményének teljes szövegét kapja az olvasó. Ezzel összefüggésben – talán nem lesz érdektelen – csatoltan közreadom annak idején a két opponens (másikuk Mátrai László volt) véleményére adott válaszom egy részletét.

HAVASI Zoltán

OPPONENSI VÉLEMÉNY

HAVASI ZOLTÁN: A KÖNYVTÁR ÉS A TUDOMÁNY SZEREPE A TÁRSADALMI TUDAT ALAKULÁSÁBAN. TUDOMÁNPOLITIKAI ÉS KÖNYVTÁRPOLITIKAI IRÁNYZATOK MAGYARORSZÁGON

(1890–1962)

című értekezéséről

KÖHALMI BÉLA

Az értekezés címe elgondolkasztó és ennek tartalmáról és a benne kifejtett vállalkozásról beszélnem kell.

Amikor ezt teszem, látszólag egy formaságra pazarlom az időt: igazában a disszertáció szerkezetét tapogatom körül.

A cím két részből áll: *A könyvtár és a tudomány szerepe a társadalmi tudat alakulásában*. Ez a főcím. *Tudománypolitikai és könyvtárpolitikai irányzatok Magyarországon (1890–1962)*. Az alcímet kiegészítő két évszám mutatja a vállalkozás nagyságát: 70 év magyar társadalomtörténetébe, művelődéstörténetébe beágyazni és a materialista dialektika módszerével elemezni három emberöltő tudománypolitikai és könyvtárpolitikai törekvéseit, ezek eredményeit és mulasztásait. Nyilvánvaló volt már a – különben tisztes terjedelmű – értekezés kézbevételekor, hogy a feladat meg nem oldható még ebben a terjedelemben sem. Semmiképpen nem a szerző hibájából. Nem pedig azért, mert a magyar tudománytörténet a *maga egészében*, különösen pedig az ellenforradalmi korszak tudománytörténete egyike a legelhanyagoltabb tudományos területeinknek, a tudománypolitika története még inkább az; művelődéspolitikánk történetéről majdnem ugyanezt mondhatjuk: az ellenforradalmi időszakban megjelent *Domanovszky*-féle összefoglaló több okból nem megfelelő, iskolapolitikánk története sem rendelkezik átfogó képet nyújtó munkával. Gyűjteményjellegű, forrásjellegű kiadványokkal, egy-egy tudományág, vagy ágazat történetével (pl. *Zemplén* Joláné*), életrajzokkal és életrajzok forrásaival szórva nyosan rendelkezünk, a folyóiratcikkek tömegével is, de *feltáratlan* tömegével. Mindezek összegyűjtésére még kísérlet sem történt. Olyan kísérletre gondolok, amely napjainkig kalauzolni el a kutatót.

Az értekezésben tárgyalt szakaszok közül az 1918–1919-es forradalmak, főként a Magyar Tanácsköztársaság tudomány- és művelődéspolitikájának története rendelkezik viszonylagos bőséggel publikált anyaggal, s egy kitűnő bibliográfiai összefoglalóval (a *Siklós* Andráséval**), de mintha fiatal kutatóink a század elejének és a Tanácsköztársaság

*Zemplén Jolán, M.: A magyarországi fizika története 1711-ig. Kandidátusi értekezés. Bp. 1959.

**Siklós András: A Tanácsköztársaság történetével foglalkozó marxista irodalom. = Eötvös Loránd Tudományegyetem évkönyve. 1955. (Fel. szerk. Tamás Lajos) Bp. 1956. 570 p.

napjainak történetét boncolgatva a rendelkezésre álló óriási nyomtatott anyag birtokában megfeledekezni arról, hogy az első világháborúnak, a Tanácsköztársaságnak és az ellenforradalmi korszaknak is van nemcsak köztörténeti és bírósági, hanem tudománypolitikai, művelődéstörténeti levéltári forrásanyaga és ez a levéltárainkban feldolgozásra készen áll.

Bizonyító példával élek. Madzsar József, aki Szabó Ervinnek néhány éven keresztül egyik legfőbb munkatársa volt, – s akit kiemelve könyvtárosi szervező munkáját Havasi Zoltán többször említ –, nem kapja meg Havasi értekezésében az őt megillető rangosabb helyet. Madzsar József könyvtárosi évei előtt és után nagy és sokoldalú tudományos munkát végzett mint szociálhigienikus, mint a népesedéspolitika egyik tudományos megalapozója, emellett elképesztő méretű természettudományi, népegészségügyi ismeretterjesztő munkát fejtett ki. Egymaga két TIT-szakosztály munkájának megfelelő propagandamunkát végez a világháború előtt és alatt másfél évtizeden át. Lelkes szervezője a szabadkőművesek alkoholelleses mozgalmának, alapító munkása az anya- és csecsemővédelmet megszervező Stefánia Szövetségnek, szervezője a Népegészségügyi Országos Nagygyűlésnek, szorgalmas előadója a Társadalomtudományi Társaságnak (eugenikai vita), a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának, a Galilei-körnek, szakszervezeteknek. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság alatt az ország egészségügyének egyik intézője. Mindezek mellé állítsuk még ide a politikai közeletben, a radikális pártban, ennek feloszlása után a szociáldemokrata baloldali ellenzékben, majd az ellenforradalom éveiben itthon és az emigrációban, az illegális kommunista pártban végzett munkáját. Mindezt azért mondom el, mert életműve csak részben ismert. Tanulmányai, cikkei szétszórtan jelentek meg. Most gyűjtötte össze az Akadémiai Kiadó számára egy orvos-kutató*. Még nincsen sajtó alatt: várunk kell rá. Különlegesen fontosnak e helyt azt tartom, hogy ebben a kötetben *levéltári anyagot* is találunk. Az Állami Levéltárban felkutatott iratanyagot, amely így együtt, a nyomtatásban annak idején megjelent művekkel együtt, tevékenysége különböző régiókban az élet színeiben mutatja be Madzsar Józsefet. Levéltári anyagot találunk a készülő kötetben klinikai éveiről, a hadügyminisztérium egészségügyi osztályán 1918–1919-ben kifejtett munkájáról, 1932-es és későbbi pereinek iratanyagáról stb. Mennyre ráillik Szabó Ervin mellett Madzsar Józsefre az is, amit Havasi Zoltán a könyvtáros példaképről ír: aki egyesíti magában a kor színvonalán álló tudományos felkészültséget, a kutató hajlamot a haladó társadalomért küzdők szenvedélyességével, aki fáradhatatlan a tudásra vágyó tömegek felvilágosításában.

Levonom a tanulságot.

Ilyen szélsőséges követelményt támasztani, vagyis a művelődéspolitika és tudománypolitika (az iskolapolitikat sem felejtve) 70 esztendejének vagy ennek egyetlen ciklusának levéltári anyagát is számon kérni egyetlen egy kutatótól, példátlan túlkövetelés volna. Nyilvánosság előtt elhangzó figyelmeztetés legyen ez a fiatalabb kutatók számára. Hálás és nélkülözhetetlen feladat az, hogy a kép, amit egy korról megrajzolunk, mozgalmassága mellett maradandó is lehessen.

*Madszar József válogatott írásai. Vál. bev., jegyz., bibliogr. összeáll. Kárpáti Endre. Bp. 1967, Akad. Kiadó, 279 p.

Ami a főcímben foglalt vállalást illeti, erről elegendő, ha röviden szólok. A társadalmi tudatot formáló tényezők sorában (erkölcs, vallás, irodalom, művészetek) a tudomány rangja és szerepe vitathatatlan. A könyvtárnak e szerepkörben a tudomány *mellé* állítása olyan módon, mintha két egyenlő alapfogalomról lehetne szó, akaratlanul is csökkenti a tudománynak kivételes szerepét, hiszen a tudomány hatása, napjainkban növekvő jelentősége nemcsak a könyvtáron keresztül érvényesül. Disszertációjában Havasi Zoltán több helyen a könyvtár *közvetítő szerepéről* beszél. Ez elég előkelő szerepkör: meg is maradhatunk ennél. Azt javaslom, hogy hagyjuk el a főcímet és lépjen elő címmé az alcím.

Az ún. "előleges tudnivalók"-kal, a "Bevezetés"-t megelőző prolegomenával egyetérthetünk. A könyvtár és tudomány társadalmi szerepének vizsgálata nem nélkülözheti a kultúrhistoriai kapcsolatok, a magyar irodalom "ideológiai folyam"-ának elemzését; a tudománypolitikát, könyvtárpolitikát, művelődéspolitikát országunk társadalmi-gazdasági fejlődésének sajátosságai határozzák meg.

Második – előrebocsátott – tétele az, hogy *vizsgálatainak gyakorlati céljai vannak*, mert könyvtárpolitikánkat nem tarthatjuk *elméletileg* kellően megalapozottnak. Beszélhetünk a könyvtári terület fejlődését ösztönző elméleti munkáról ma is, de ez nem elég hatékony. Így írja: "*a jelentős hazai tudományos könyvtári apparátust nem sikerült gazdasági, társadalmi, kulturális és tudományos közéletünk áramába bekapcsolni*" úgy, hogy ez a termelésbeli és ideológiai átformálódás "*tudományosan és társadalmilag elismert tényezője legyen*".

Ezt az "előrebocsátást" Havasi Zoltán kiegészíti egy harmadikkal, azzal, hogy "a könyvtári munka fejlődésének két útja van; az egyik: a könyvtári munka korszerűsítése, a másik út: a könyvtári tevékenységnek (alpműveleteiben és szolgáltatásaiban egyaránt) a konkrét szakterületek, szakintézmények, az egyes szaktudományok munkájához való hozzáigazítása. A könyvtárosi hivatáshoz objektíve szükséges követelményeket ugyanis ebben a hármas egységben látja: *szakkutatási készség, korszerű könyvtárosi képzettség és a társadalmi haladásért folyó harc szolgálata*."

Nézzük meg most közelebbről ezt a két előrebocsátást. Bennük kifejezésre jut a témához való hozzáállás bátorsága, de ehhez nem járult a szókimondás bátorsága is. A hazai tudományos könyvtári apparátusnak a közélet áramába való bekapcsolódásának követelése tömören így fogalmazható meg: könyvtári munkánk még nem ért el arra a fokra, amikor az államapparátus, vagy a vezető és irányító szervek napról-napra igénybe veszik segítő munkáját. Nem érte el ez az apparátus azt a fokot sem, hogy valamely felsőbb szervünk ilyen tartalmú követelést a *nagy nyilvánosság* előtt kifejezett volna. Pedig erre a fokra könyvtári apparátusunknak el kell jutnia. Sok más országban ezt a fokot már évtizedekkel előbb elérte a tudományos könyvtárak egy-egy csoportja, ha nem is az egész apparátus.

És idetartozik a harmadik prolegomena, könyvtáraink korszerűsítéséről. Itt is a tömörség és a szókimondás hiánya mutatkozik a követelmények megfogalmazásában. A lényeg az, hogy a korszerűség nem pénzkérdés, vagy nem egyedül anyagi kapacitás megteremtésének kérdése. Amikor Akadémiánk most lezajlott közgyűlésén Apró Antal, a miniszterelnök első helyettese ezt mondta: "Összevetve a tudományos kutatásokra fordított szellemi és anyagi kapacitást a kutatások társadalmi hasznosságával, arra a követ-

keztetésre jutottunk, hogy tudományos eredményeink sok tekintetben még lemaradnak mind a lehetőségektől, mind pedig a növekvő társadalmi igényektől". Ezt a megállapítást hazai könyvtári szervezetünkre is alkalmazhatjuk. Mi azonban még nem harcoltuk ki a magunk munkájával azt az elismerést, amit Apró Antal elvtárs következő mondata tartalmaz: "Megítélésem szerint a magyar szellemi kapacitás a szükséges feltételek megteremtése esetén a jelenleginél többre is képes. Tudományos életünk helyzetének reális felvázolásához az is hozzátartozik, hogy a meglevő anyagi és szellemi kapacitás ésszerű felhasználása és különösen tudósaink hazaszeretete, tudományszeretete olyan nagy erőt jelent, amellyel ezt a viszonylagos elmaradást meg lehet szüntetni".

A negyedik előrebocsátása Havasi Zoltánnak visszatér arra, hogy "*könyvtárpolitikánkat nem tarthatjuk kellően megalapozottnak*". Az elégtelenség okát abban látja, hogy "*a legutóbbi időkig hiányzik a könyvtári munka fejlődésének történelmi perspektívába állítása*". "Nélkülözzük – mondja – a jövő könyvtárpolitikai távlatainak kimunkálását". Megítélése szerint a könyvtárpolitika megalapozatlansága az ideológiai munka gyengeségében keresendő.

Ezekkel a fejtegetésekkel egyetérthetünk.

I. A tulajdonképpeni "Bevezetés"

A "Bevezetés" kibővítése és árnyaltabb kifejtése prolegomenáinak. Kultúrhistóriai kutatás keretében kívánja megvizsgálni, hogyan fejlődnek a szellemi örökség tárházai és feldolgozó műhelyei a gazdasági-társadalmi átalakulás hatására, illetve e műhelyek tevékenysége hogyan hat vissza az átalakulásra, hogyan segítik a termelést, a politikát, a művelődést.

Megállapodtunk abban – ami természetes is –, hogy a könyvtárak élete nem tárgyalható a mindenkor tudománypolitika, iskolapolitika, művelődéspolitikai együttes vizsgálata nélkül, amiből az is következik, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül a testvérintézmények (múzeum, levéltár, tudományos társulatok) életét sem. De anélkül, hogy egyoldalúsággal vádolhatnánk minket, elfogadhatjuk a disszertáció alapján azt is, hogy a könyvtár a megfelelő forrásanyag birtokában s a benne munkálkodó könyvtárosok hivatástudata alapján – ha a hivatásukat *küldetesként* fogják fel, – gyűjtőpont is lehet, olyan műhely, amely sokat jeleníthet meg a kor művelődéstörténetileg értékes ismérveiből. Hozzátehetjük ehhez, hogy a Pray-korszak budapesti (budai) Egyetemi Könyvtára a köréje gyülekezett tudósokkal az akkor még nem létező Tudományos Akadémiát pótolta szellemi újjáéledésünk korszakában.

Elfogadható tehát a disszertációnak az az alapvető megállapítása, hogy amennyiben "*a könyvtári munkát és célkitűzéseket a társadalom törvényei által felállított tudományos mértékkel, a szakkutatási igényekkel vetjük össze*" . . . "*a könyvtári munka a könyvtári rendszer fejlettségi foka eléggé megbízható mérőeszköze lehet a kor tudományos színvonalának, a tudományos társadalomban betöltött szerepének*"

A program alapelveivel tehát egyetérték – a vizsgálat módszeréről és az apparátusról még lesz szó. Csak egy lényegbevágó megjegyzésem van. Havasi Zoltán – mindenütt, ahol

kell – együtt említi a tudománypolitikát és a művelődéspolitikát, de nem, vagy csak elvétve említi az iskolapolitikát, amit nem helyes elsűlyeszteni a művelődéspolitikában, noha elválaszthatatlan tőle. Ma is észrevehetők az iskolapolitika külön vonulatai. Éppen napjainkban látjuk, hogy noha művelődéspolitikánk irányvonala 1949 óta alig változott, iskolapolitikánk gyökeres változáson megy át.

II. Századvég és századelő (1890–1918)

Ez az értekezésnek a vállalt kutatási feladatot megragadó *első* része. Csaknem három évtized. A dualizmus kora nagy Magyarországnak utolsó három évtizede. Az olvasóban az adatok és tények légioja merül fel, ha végigfuttatja agyán ennek az eseményekben túlon túl gazdag korszaknak a történetét. A kronológia fogódzóira volna szükség; egy-egy rövidebb szakaszt különösen jellemző fordulópontok kicövekelésére, hogy a szellemi élet, a társadalmi háttérrel összeolvasható legyen, de ezt a kronológiai fegyelmet nélkülöznünk kell.

Az ország vezető rétege – hála az abszolutizmus iránta megnyilvánuló megértő szellemének – szinte megerősödve került ki a kiegyezést megelőző válságokból, túlélte a 70-es évek gazdasági válságát is. A kiegyezés megvédte kiváltságait és zavartalanul építhette ki hatalmát. A földjét elhanyagoló gentry ugyan válságba került, s ha a már 1862-ben megalapított Országos Földhitelintézet sem tudott segíteni rajta, segített rajta Tisza Kálmán azzal, hogy bedugta a megyei és állami hivatalokba, az igazgatásba és ezzel is alátámasztotta a nagybirtokosok hatalmát.

Az értekezés által tárgyalt első korszak nyitó része: 1891 az orosházi népzendülés éve. A zendülés indító oka a csendőrség brutális fellépése az orosházi munkáskör agrárproletárjai ellen, akik április 12-én meg akarták alakítani a szociáldemokrata párt helyi szervezetét. A május 1-i orosházi zendülést követte a békéscsabai, másfél hónappal később a battonyai véres zendülés, és ezek tüze végigfutott az Alföldön még ebben és az elkövetkező években. A külterjesen művelt nagybirtok nem volt hajlandó a szegényparasztság létminimumát biztosítani. "A dél-alföldi szegényparasztság – írja Darvas József – úgy ünnepelte az országalapítás ezeréves fordulóját, hogy a Mezőhegyesre összegyűjtött 40 000 szlovák, román, szerb sztrájktrőrel nézett farkasszemet."

A mezőgazdasági sztrájkoknak véget vetett *Darányi* rabszolga-törvénye, a nagybirtokot az értékesítési válságból – de nem a rossz gazdálkodás okozta termelési válságból – kihúzta a vele összeházasodó banktőke. Az ipari munkásság bérmozgalmait a rendszer úgy-ahogy tűrte és korlátok közé szorította, a szegényparasztságot letörte.

Én most nem a társadalmi hátteret pontosan elemző történetírást kérem számon az értekezés írójától, hanem a fogódzókat, az élesen elkülönülő szakaszok fordulóinak jelzését, vagy meghatározását, mert ezekkel kell megmagyaráznom a kulturális élet fordulóit, irányzatait és nevezetesebb tényeit. A kétségtelen összefüggések szigorúbb, meggyőzőbb kimutatására van szükség. A Darányi-féle erőszakpolitikával egy kalap alá tartozik a *Wlassics* Gyula által megteremtett állami népkönyvtár-rendszer. Teljes elárulása ez a *Türr* István kezdeményezte társadalmi jellegű közművelődési és könyvtáralapító mozgalomnak, amelyet *Eötvös* József helyeselt, de *Trefort* nem tartott fontosnak. Havasi – ha nem is

említi a Türr-féle kezdeményt, Eötvös és Trefort művelődéspolitikáját helyesen állítja szembe egymással és – más szavakkal, de – ellentámadásnak minősíti Wlassics "alkotását", hatósági segédlettel és eszközökkel *ártalmatlan* olvasmányokat adni a proletariátus kezébe.

Helyes-e lemondani bizonyos fontos dolgok elismétléséről csak azért, mert azok ismeretét tudottnak tételezzük fel? Azt hiszem, nem. Itt van a problematikus volta annak, ha több nagy korszakot is beiktatunk egy értekezésbe. De tények gombostűre szúrása nélkül a korkép nem rajzolódik ki. Darányiéék nemzetrontó politikája volt az okozója az ún. "békebeli béke" Magyarország legnagyobb véresvesztésének, a Kanadába és Amerikába való kivándorlásnak. Ezek okainak tudományos vizsgálata alapozta meg az *Andrássy-féle Társadalomtudományi Társaságból* kivált radikális szociológusok mozgalmának hatalmas lendületét, tudományos publicisztikájuk egyre élesebb és bátrabb hangját. "A *"Huszedik Század"* nemcsak a nagybirtokos gazdálkodás kérdéseit feszegette, a nagybirtok kedvében járó vámpolitikát és adópolitikát, a kivándorlást, a földhözragadt nép testi-lelki nyomorát is feltárta. A szociáldemokrata párt nem dolgozott ki mezőgazdasági programot. A szegényparaszttság szószólója – egy-két szocialista agrármozgalmi kis párton kívül – a radikális értelmiség volt. A hivatalos közvélemény felhördült: "mit feszegetik ezek a pesti firkászok és fiskálisok ezeket a kérdéseket, amik csak ránk tartoznak?" A radikálisok és haladó értelmiségiek az ország minden fájó sebére rátapintottak, "kulturális elmaradottságunk" okaira is. Valahány írást olvastunk róluk az elmúlt csaknem fél évszázad alatt, soha nem találkoztunk eggyel is, amely kirajzolta volna a Társadalomtudományi Társaság körüli hálózatát az egyesületeknek, köröknek (Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete, Galilei-kör, a Társadalomtudományok Szabad Iskolája, két-három nagyobb városban a T T helyi fiókjai, a Feministák Egyesülete, a szocialista és radikális pedagógusok csoportja, a radikálisokkal kooperáló Szabad Lyceum stb.). A sajtójuk: két éven át a Budapesti Naplóban a *Jászi Oszkár*, majd Madzsar szerkesztette *"Szabad Gondolat"*, később a galileisták hasonló című folyóirata, a *"Darwin"* című, a természettudományokat népszerűsítő lap, a szocialista radikális pedagógusok lapja, az *"Új Korszak"*, végül de nem utolsóként a *"Világ"*. Az értelmiségnek nem volt olyan rétege, amelyhez hozzá ne fértek volna. Csak így volt érthető, hogy a Szabad tanítás kongresszusa Pécsen 1907-ben országos érdeklődést tudott kelteni. Ez volt az első seregszemléje a haladó szellemű értelmiségnek. Itt csapott először össze a klerikális propaganda vezérkara a materialista történelemszemléletet tanító radikálisok vezérkarával. Itt hangzott el először nagy nyilvánosság előtt kemény kritika a Wlassics-féle népkönyvtári politikáról. (Erről a kultúrpolitikáról egyébként jó jellemzést kapunk az értekezésben (83.p.)) Itt foglalta pontokba Szabó Ervin a népkönyvtárak könyveinek megválogatására vonatkozó irányelveit.

És ebbe a II. fejezetbe lehetett volna beilleszteni Madzsar József életművének nagy részét, ha válogatott műveinek és a rá vonatkozó levéltári anyagnak a kiadása rendelkezésre állt volna. Bár Madzsar hatalmas, sokoldalú egészségügyi, népesedéspolitikai, a tudánypolitikát is befolyásoló tevékenysége *eddig sem volt ismeretlen*, de a neve Szabó Ervin mellett mindig *csak említésben* részesült. Ebben a hibában sokunkat – magamat is beleértve – kell elmarasztalnunk. És Madzsar mellett viszont *Fülöp Zsigmond*ot, a "Darwin" szerkesztőjét és nagy agitációs munkáját is értékelni kellene.

Szabó Ervinről megkapóan szép oldalakat olvashatunk az értekezésben: szabatos megállapításai méltóan sorakoznak a Szabó Ervin életműve hatalmas torzójának legszebb jellemzései sorába.

Vissza kell térnem az értekezés első nagy fejezetének (1890–1918) első szakaszához. Ennek alcíme: *A tudomány töredezett világa*. Ha jobban megnézzük a kapitalizmus útjára térülő feudális ország múlt századból való szellemi örökségét, – itt most tudománypolitikáját, – egy éles profilú kétarcúságot kell látnunk. *Azt erről nem lehet mondani, hogy a tudomány széles körű alkalmazásának elméletével és gyakorlatával nemigen találkozunk*. Vagy hogy ”a természettudósaink a társadalmi valóságtól elszigetelten végzik munkájukat” (98.p.). Ebben az országban alapították meg a múlt század első harmadában Európa első mezőgazdasági főiskoláját (a magyaróvárit) és már *a millenium Magyarországa a mezőgazdasági kísérletügyi intézmények* (köztük vegyészeti intézmények, növénytermesztési, állattenyésztési intézetek, növényvédelmi intézetek) *hosszú sorát örökölte*. Ezek jó része még a 70-es, 80-as években, kisebb részük korábban létesült. E kísérletügyi intézetek, mint a tudományos kutatásra és vizsgálatok végzésére hivatott szervezetek *egyenes vonalon elődei* a mi mai mezőgazdasági *kutatóintézeteinknek*. Kezdetben a szakoktatási intézetekkel állottak kapcsolatban; a feladatok azonban a múlt század közepe után olyan hirtelen megnövekedtek, hogy a kísérleti és tudományos intézményeket a szakoktatási intézetektől szét kellett választani. (Magyary könyvében* Károly Rezső 22 oldalon keresztül ismerteti rendeltetésüket és történetüket.) Aligha beszélhetünk tehát itt egyértelműen a ”tudomány töredezett világa”-ról. Ezek az intézetek egy vezető osztály célratörő tudománypolitikájának eredményei; nem vitatható el országos jelentőségük, hiszen a dualizmus Magyarországa, az ellenforradalomé is, mezőgazdasági ország volt.

Megvizsgálandó volna azonban külön a századforduló utáni gyors iramú iparosodási szakasz iskolapolitikája és tudománypolitikája is. Történelmi fogódzól – az összefüggések felderítéséhez – kínálkozik a jelenségek következő sora; nagyipari és kereskedelmi érdekképviseltek (Gyáriparosok Országos Szövetsége, Vegyészeti Gyárosok Országos Szövetsége, Országos Kereskedelmi Egyesülés) megalakulása; a *Szterényi*-féle iparfejlesztési törvény és ennek erélyes végrehajtása; Konzuli akadémia; felső kereskedelmi iskolák létesítése, közgazdasági tanszék szervezése a Műegyetemen stb. A humán tudományokra felkészítő gimnázium azonban (*Kármán* Mór alkotása) tovább őrzi kiváltságos helyét a középiskolák sorában; a jogi végzettség tekintélye, elsőbbsége az államapparátusban érintetlen marad. Nem mehetek bele itt a *hiányzó konkrétumok* részletes elemzésébe. Havasi Zoltán mégis – bizonyítékok nélkül is – ösztönösen kitapintja e korszak jellemző vonásait: ”Megmerevedett a tudományos vezetés, átrendeződésre nem képes” . . . ”A természettudósok (hozzátenném: a műszaki tudományok tudósai) a társadalmi valóságtól elszigetelve végzik munkájukat, az egzakt társadalomkutatásra alkalmas tudósokat az osztályérdekekből védett társadalmi rend hívei szigetelik el.” (98.p.)

*Magyary Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927.

III. Forradalom és tudomány (1918–1919)

Ennek a lendületesen megírt fejezetnek a bevezetése így hangzik: "A Magyar Tanácsköztársaság bizonyította be, hogy a munkásosztály hatalma szükséges a tudomány társadalmi hatóerőként való kibontakozásához. A forradalomnak kellett megtisztítania az utat a tudomány haladását fékező, visszahúzó erőktől."

Ezt az illő módon történelmi hangulatot teremtő megállapítást a fejezetben sok helyénvaló felismerés követi. A fejezet címében ott van azonban két évszám: 1918 és 1919. Itt tehát két forradalomról van szó. "A polgári demokratikus forradalom – olvasuk a disszertációban – felszabadította a haladó polgári erőket, utat nyitott a demokratikus fejlődés számára. Vitathatatlan – olvassuk tovább – a Károlyi-kormány két hét alatt kidolgozott és közzétett közoktatásügyi programjának haladó, az elavultat megreformálni szándékozó jellege. De a társadalmi mozgás törvényszerűen annyira felgyorsult, hogy a kultúrpolitikában sem lehetett a félmegoldásoknak tartós sikere." A program ismertetésével adós marad Havasi Zoltán. Megpróbálom tehát rekonstruálni a helyzetet. Ezt a programot azért adhatta ki a Károlyi-kormány két hét alatt, mert a radikális és szocialista pedagógusok forradalmi munkaközössége, az 1917-es évben Czóbel Ernő, Kemény Gábor, Bihari Mór, Zigány Zoltán vezette *Iskolai Reformbizottság* a forradalomra felkészülve kibocsátásra éretté munkálta ki és nem tartalmazott kisebb feladatot, mint az *osztatlan népiskola felszámolásának követelményét*. Az osztott népiskolai oktatást, amelyet Eötvös József már a kiegyezés kormányában megvalósítani szándékozott, de megteremteni az osztályuralom korlátai között nem tudott. Utolsó írásai egyikében is fájalta, hogy ezt a szegyenét a magyar művelődéspolitikának eltüntetni nem sikerült. Nem pedig azért, mert az összes népiskolák 76,9%-a a felekezetek kezén volt. Való igaz, hogy a Tanácsköztársaság pedagógusai maguk határozták el az "*Új-korszak*"-ban közölt felhívásuk szerint, hogy a megvalósítás első fázisaként 1919 szeptemberétől kezdve "*minden osztatlan iskolát legalább két, de ha lehet, három részre kell szétválasztani*." A tanítók szak-szervezetének felhívása volt ez.

Annak ellenére, hogy az általános kép, amit a Tanácsköztársaság roppant élénk szellemi életéről kapunk, elég megfelelőnek mondható, nehezen megfejthető ellentmondásokkal találkozunk. Természetesnek találja pl. Havasi Zoltán, hogy a Tanácsköztársaság alatt a tudománypolitikának a *tudományszervezési* oldala került előtérbe, más helyütt viszont fájjalja, hogy – idézem – "nem kerülhetett sor annak elemzésére sem, hogy vajon a gazdasági forradalmi alapon mikor teremthetnek meg a feltételei a megalapozott művelődési és *tudományszervező* munkának. Fel lehet vetni – írja – sőt kár lenne elhallgatni, a tudománypolitikában is fellelhető *tudományelméleti* megalapozatlanságot, sok vonatkozásban az intézkedések történelmi perspektívába állításának hiányát." – A 249. lapon (a záró V. fejezet) viszont azt olvassuk, hogy "Magyarországon a *Tanácsköztársaság* előtt tudománypolitika sem alakult ki abban az érett állapotban, hogy a társadalom életére befolyást gyakorolhatott volna."

Mi beértük volna Havasi Zoltán egyetlen itt következő megállapításával: "*Itt (a Tanácsköztársaságban) válik a hatalmon levő osztályok, az állam hivatalos programjává az egész társadalom érdekeit képviselő tudománypolitika.*"

Annak ellenére, hogy ebben a fejezetben egy fájdalmasan rövid történelmi periódusról van szó, nem kívánhatjuk, hogy az értekezés írója kibontsa a Tanácsköztársaság gazdag szellemi életének *egész spektrumát*. Szerencsére ennek forrásanyaga – ha nem is teljesen – fel van tárva. Fontosnak azt tartom, mit tart kiemelendőnek:

1. A természettudományokkal való szövetség megteremtése, a természettudományi alap kutatások szerepének felismerése.

(Itt értékes szövetséges jelentkezett – tehelnők hozzá: a *Természettudományi Szövetség*, amely még 1919 januárjában háromnapos tanácskozáson állapodott meg a természettudományi intézetek, múzeumok reformprogramjában. A Szövetség vezetői *Lambrecht Kálmán, Vadász Elemér, Leidenfrost Gyula, Soós Lajos* voltak. Utóbbi három ma is közöttünk él.)

2. Az előbbi ponttal kapcsolatos a tudósképzés programja. Kutatóintézetek felállítására. Az alapkutatással foglalkozó természettudományi kutatóintézetek egyike a Talajkémiai és Biológiai Kutató Intézet *Treitz Péter* vezetésével el is kezdte a munkáját. A tudósképzés irányítása egyelőre az Egyetemen történik. (A kormánybiztos a matematikus *Dienes Pál* volt.) Később ezt az újjáalakítandó Akadémia veszi át.

3. A társadalom fejlődési törvényszerűségeinek, a társadalom történetének kutatása először akkor került hazánkban napirendre a *Történelmi Materializmus Kutató Intézete* megszervezésével. Vezetője *Bolgár Elek* volt.

4. Munkásegyletem létesítése.

5. A tudomány és termelés összekapcsolását megteremtő *Műszaki Tanács* megalakítása. (Programját *Varga Jenő* népbiztos adta meg egy cikkében, hangsúlyozva a műszaki ismeretek terjesztésének fontosságát.)

6. A könyvtárügyi megbízottak programjából *Havasi Zoltán* kiemeli a tudományos könyvtárak együttműködése megszervezésének tervét.

7. A könyvtárügyi megbízottak hivatalának átszervezésével megalakított Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet szabályzatát, amelynek a 2. és 3. pontja elrendeli a magyar könyvtárak központi katalógusa és *központi felvilágosító irodájának* létesítését, szakbibliográfiák és speciális bibliográfiák gondozását.

Meg lehetett volna említeni a megbízottak által áprilisban elindított *gyári munkások könyvtár*-akciót. Szervezője a megbízottak hivatalában *Pfeifer Sándor*, a munkássajtó ismert munkása volt. A nagyüzemekhez kiküldött 80 kérdőíves 73 igenlő válasz fejezte ki azt a készséget, hogy megfelelő berendezéssel felállítják az üzemi könyvtárat. A könyvanyagról és nyomtatványokról a Városi Nyilvános Könyvtár gondoskodott volna. Júliusra több üzem el is készült a berendezéssel.

Egyébként mindaz, amit *Havasi Zoltán* az iménti felsorolás szerint kiemelt, fő vonalaiban hűen tükrözi a Tanácsköztársaság művelődéspolitikáját és tudománypolitikáját.

IV. Politika és tudomány (1919–1944)

Az ellenforradalom negyedszázada. Olvassuk a hibátlan marxista ideológiai készültséggel megírt értekezés bőséggel áradó megállapításait, de nem érezzük ki az ellenforradalom levegőjét. A tárgyalásnak eddigi módja itt már meggondolkoztató. Eddig – ha

békétlenkedtünk is az alkalmazott módszer meg nem felelő volta miatt, – az előadás szenvtelensége, túlméretezett higgadtsága legalábbis a fejezet élén és befejezésénél szinte érthetatlenné válik. A korszak nyitánya a fehér terror, ennek intézményesítése a kulturális életben: befejezése pedig az ország végpusztulásba hajszolása, anyagi és szellemi értékeinek megsemmisülése.

A tárgyalás módszere ebben a fejezetben is: a kor *hatalompárti* és *ellenzéki* szószólóinak írásából vett idézetek, állítások szembeállítás. Lényegében az *irodalmi szemle* műfajának módszere ez: ennek a műfajnak pedig nem jellemzője az adatok felkutatása, elemzése, a leleplezéshez alkalmas *szemnyitó tények* feltárása.

Tagadhatatlan, hogy semmiképpen nem mellőzhető az *"idők tanúinak"* megszólaltatása. Vádoltaké és vádlóké egyaránt! Ez meg is történik. A konzervatív, neonacionalista tábor képviselői mint szóvivők csak kevesen vannak; három vezető, *Klebsberg* Kunó, *Kornis* Gyula és *Hóman* Bálint, a másodrangú szereplők közül *Gulyás* Pál és *Pasteiner* Iván. Az, aki a korszak művelődéstörténetének kutatói számára vezérfonalként használható művet hagyott hátra, *Magyary* Zoltán, *Klebsberg* Kunó szorgalmas famulusa több helyet igényelne: *A magyar tudománypolitika alapvetése* című gyűjteményes munka *kiaknázatlan*.

Érthető, hogy e korszak kritikusa az ellenzék szóvivői: haladó szellemű publicisták, forradalmárok, a miazmás levegőben fuldokló tudósok, katedrájukról elűzött pedagógusok, népi írók, falukutatók (*Bálint* György, *Kemény* Gábor, *Lukács* György, *Mátrai* László, *Földes* Ferenc, *Veres* Péter és egy-két, a jövő felé tapogatózó könyvtáros: *Káplány* Géza, *id. Bibó* István) íásaiból többet és szívesebben idéz.

De a kutatás mérlegének serpenyőjén a *tettek dokumentumai* és a *"szóvirágos kultúrpolitika"* (ez Havasi Zoltán szava) *leleplezésére* alkalmas *bizonyítékok* felkutatása többet nyomna!

A módszert illetően volt már szó – az I. világháborút megelőző korszak tárgyalásakor, – a kor szakaszokra bontásának szükséges voltáról. Erről itt helytelen volt lemondani. Ezeken belül nyugodtan lehetett volna az anyagot a tudománypolitika, a közvélemény és a könyvtárpolitika alakulása kérdéseit külön is összefoglalni, de nem a *történeti háttér felrajzolása nélkül*: A szakaszok maguktól kínálkoznak: az első öt év a leplezetlen terror, a további az ún. "konszolidáció" leplebe takart abszolutizmus szakasza, amely a harmincas évek végén a nyílt fasizmus rendszerébe torkollik. E szakaszokon belül a társadalmi légkör változása, a közhatalom gyakorlásának módszerei szerint változnék a tárgyalás hangneme is. 1923 és 1934 között (a nemzetközi fasiszta összeesküvés első gázta, I. Sándor Jugoszlávia királya meggyilkolásáig, amelyben Magyarország részt vett) még lehetett tudománypolitikai *nyomokról* beszélni; egy-két évvel később, az első zsidótörvénnyel a nyílt fasizmus útjára lépő országban ilyesmiről már szó nem lehetett. (Gondolok tudásaink korábban megkezdődött kivándorlására, kimenekülésére.) Legkevesbé olyan tudománypolitikáról, amely a természettudományokat és a társadalomtudományokat egy egységbe tudta volna foglalni. A korszak kulturális jelenségeinek elemzése rendkívül nehéz feladat. *Bethlen* miniszterelnöksége (1921–1931) első felében még javában garázdálkodnak a különítmények és ezekben az években jönnek létre – nem a "kurzus" – hanem *Klebsberg* Kunó kezdeményei és alkotásai. Ő az egyetlen a vezetők között,

akinek a kezéhez nem tapad vér, vagy bármiféle nép- és országellenes összeesküvésben való részvétel gyanúja. Klebelsberg-ről Havasi azt írja, hogy *"számos tudományszervezési feladatot tűzött ki, sőt oldott meg, de ezek az átfogó koncepciót – amely a kutatások irányát és arányait, természettudományok és társadalomtudományok összefüggéseit meghatározta volna – nélkülözték."*

A mondat első részével egészen egyetértünk, – ez megállja a helyét: Klebelsberg számos tudományszervezési feladatot tűzött ki s oldott meg. Viszont a mondat második részében foglalt követelményt egymaga, egyetlen államférfi sem vállalhatta komolyan; ez csak tudós kollektíva feladata lehet, de Klebelsberg naivitására jellemző, hogy a terror légkörében még erre is törekedett.

Itt valamit meg kell magyarázni!

Klebelsberg nem vett tudomást arról, ami körülötte történik. Megszállott ember módjára tevékenykedett, lázas aktivitással szötte terveit és végezte szervező munkáját. A társadalom, amelyben dolgozott, a forrongás állapotában volt; annak értelmiségi része is. A háborúban elveszett országrészekből kis Magyarországra áttelepült depossedált, gyűlölködő középrétegek mérgezték a légkört; befurakodtak a régi értelmiség közé is. Mégsem Klebelsberg egyénisége szorul magyarázatra: illet már ismerünk a történelemből.

Amit meg kell magyaráznunk, az az, hogyan élélődhetett be a terror szakaszába az a *tudománypolitikai köjáték*, amelynek szerzője és főszereplője Klebelsberg volt. Hogy volt lehetséges, hogy a különítmények parancsnokai és barátai, a hatalom gyakorlói (elsősorban Bethlen, a politikai cinizmus megtestesítője) éveken át tűrték és elviselték ezt a tudományokkal törődő, a tudományos élet demokratizálására törekvő "okvetetlenkedést", ami még pénzbe is került. A magyarázat az, hogy Bethlennek és kalandor-társainak éppen a fehér terror éveiben volt *szükségük arra, hogy felmutassák a Nyugatnak – amelytől kölcsönt reméltek – azt a felelős miniszterüket, aki a külföldön is elismert tudósokkal vétegette magát körül*. De Bethlen is csak addig védte ezt a tagadhatatlanul nagyvonalú költekezést, amíg pénzügyminisztere (Popovics) türelme véget nem ért. Ha nem ezt a magyarázatot fogadjuk el, akkor fel kellene tételeznünk azt, hogy Klebelsberg teljesen tisztában volt azzal, hogy egy javíthatatlan és meg nem változtatható labilis rendszer szolgálatába szegődött, akkor fel kellene tételeznünk olyan képtelenséget is, hogy pl. be volt avatva a frankcsalásba és a *Természettudományi, Orvosi- Műszaki- Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus** 1926 januárjában azért rendezte meg, hogy az éppen ezekben a napokban kipattant frankcsalás botrányáról elterelje az ország figyelmét, a külföld közvéleményét pedig megossza. Havasi Zoltán itt szakított eddigi módszerével és a két esemény időbeli egyezésére rámutat, s ez történelmi dokumentummal felérő jelzés: bizonyítéka a rendszer megbízhatatlanságának. A kongresszusról szóló cikkében Klebelsberg ugyanis megírja, hogy *"az ország rekonstrukciójának előmozdítására sorsdöntő fontosságúnak tartja a természettudományok hazai művelését, s hogy a kultúrpolitika sikerének nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy a szorosan vett állami támogatáson és munkán kívül a társadalmi támogatás se hiányozzék."* A tanácskozásról azt írja, hogy *"a kongresszus első célját elérte: oly program bontakozott ki, amely kétségtelenül irányt*

*Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus. Budapest, 1926. január 3–8.

fog szabni tudománypolitikánk számára a természettudományok terén a következő tíz évre. Második célját – írja Klebelsberg – a kongresszus nem érthette el, mert közbejött a frankbotrány, amely a közérdeklődést ellenerővel más irányba terelte.” A GYOSZ* urai ugyanis, akik meghívót kaptak és megjelentek, a botrány kitörésekor visszahúzódtak, s a kongresszust megnyitó kormányzó eredménytelenül bókolt a páncélszekrények tulajdonosai felé.

Megmagyarázhatjuk a tízéves ”tudománypolitikai közjáték”-ot másképpen is.

A tudományos élet folytonosságát – értve ezen a tudományos intézmények, a közgyűjtemények, a felsőoktatás és kutatómunka intézeteit, a tudományos társulatok, a tudományos folyóiratok létét is, – megszüntetni egy még élni akaró társadalomban végleg nem lehet. Ezek az intézmények százados szellemi örökséget gondoztak. Abban a lajstromban, amelyet a *Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének* megalakítására készülő Klebelsberg-apparátus összeállított, 48-nak a szervezetét, működését, programját ismerteti Magyary Zoltán. Ezek közül 21-et még a múlt században, hármat a reformkorban alapítottak. Magyary ”Alapvetése”** számára 37 ismert tudós számolt be egy-egy tanulmányában az általa gondozott szaktudomány múltjáról, helyzetéről és jövő feladatairól. Ebben a névsorban nyolc kiváló tudósunk nevét találjuk, akik a felszabadulás után népi demokráciánk építő munkájában részt vettek, vagy ma is köztünk dolgoznak. Elképzelhető az, hogy ezek a tudósok részt vettek volna ebben a munkában, ha a klebelsbergi törekvéseket nem vették volna komolyan? Az 1926. évi Kongresszus javaslatai alapján Klebelsberg megalakította a *Természettudományi Tanácsot*, és az *ösztöndíjtanácsot*. Ezek a tudósok, akik ebben a tudományszervező munkában részt vettek, éveken át tanúi voltak tudós kollégák, kiváló pedagógusok üldöztetésének, tanúi voltak annak, amikor a Tanácsköztársaság alkotta Talajkéimiai és Biológiai Intézetet a terror napjaiban szétkergették. Tanúi voltak a szellemi élet megdermedésének s most azt kellett látniok, hogy a kissé megfélemezett, de még mindig hatalommal rendelkező különítmények kegyelméből létező kormány kénytelen velük szóba állni, mert *hasznosítható külföldi összeköttetésekkel rendelkeznek*. Mert az ő közbejöttükkel Bethlenék azt remélhették, hogy feloldható az európai közvélemény ellenük alkalmazott vesztegzára. Pár évi sikertelen kísérletezés után, amikor Herriot kormánya a genfi Nemzetek Szövetsége Tanácsának óhajára arra kötelezte magát, hogy Párizs székhellyel megalapítja az *Institut International de Cooperation Intellectuelle*-t, 1926-ban Magyarország is vállalta, hogy évi 15 000 aranyfrankot fizet az Intézet költségeihez való hozzájárulás címen. A kooperációban való részvételünk egyetlen eredménye volt a nemzetközi történettudományi bibliográfiai munkálatokban való részvételünk.

Ilyen intézkedésekre szüksége volt a Bethlen kormánynak befelé és kifelé. És erre alkalmas személyiség volt Klebelsberg, de azt képtelenség föltenni, hogy mindezt a látszat kedvéért vállalta, hogy *szerepet játszott*. A tudományos életet nem lehetett kikapcsolni az ország vérkeringéséből, a fanatikus tettvágytól sarkallt Klebelsberg tehát *szolgálatot teljesített*: meg tudta nyerni a tudós közvélemény bizalmát. Végül arra is jó volt Bethlennek,

*GYOSZ (Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége 1902–1947)

**Magyary Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927.

hogyan az állami költségvetés felbillenését Klebelsberg költségeivel mentesse. Klebelsberg pedig megtette azt a szívességet, hogy a Bethlen bukását követő évben (1932) meghalt.

Az a nézetem, hogy ezt a tízéves "tudománypolitikai közjátékot" lehet és kell is így vagy másként értékelni, de keresztüllépni rajta nem lehet. Nem volt, aki művét folytassa, de bel- és külpolitikánknak a fasizmus felé való eltolódása a folytatást mindenképpen lehetetlenné tette. A másik tanulság pedig az, hogy köztörténeti összefüggések kimutatása nélkül nem lehet művelődéstörténetet művelni.

— . — . — . — . — . — . —

Két évvel Klebelsberg halála után szervező munkájának első számú alkotása, az *Országos Magyar Gyűjteményegyetem* felbomlik, kiváltak belőle a kutatóintézetek és a külföldi magyar intézetek, amelyek bevonása nyilvánvalóan balfogás volt, a megmaradt közgyűjtemények neve Magyar Nemzeti Múzeum lett. Klebelsberg megkezdett építő munkája az elkövetkező években már akadozik, vagy egészen elakad. A szegedi klinikai telep építése nem fejeződik be, a lágymányosi geofizikai intézet sem épül meg, mert a Lágymányos feltöltése körül folytatott vita következtében 1926-ban nem épülhetett fel, s ez két évtizedre megpecsételte a hazai geofizika sorsát. A Duna-parton a Gellért tértől az összekötő vasúti hídig a műegyetemi épületek bevonásával összefüggően tervezett *természettudományi telep* ügye sem jutott előbbre.

A tízéves "közjáték"-nak fennmaradt két tudománytörténeti szempontból nevezetes emléke: az egyik a már többször említett Magyary-féle "Alapvetés", amelyben igen szép dolgokat olvasunk arról, hogy a tudományos intézmények ügyeit az önkormányzati elvek tiszteletben tartásával kell intézni és betartásukat meg is kell védeni, a második emléke a *Természet- Orvosi, Műszaki és Mezőgazdasági Tudomány 1926. évi Országos Kongresszusának Munkálatai* c. 738 lapos nagy beszámoló kötet, amely 1926-ban jelent meg az Egyetemi Nyomda kiadásában. (Az Egyetemi Nyomdáról, mint az ellenforradalmi rendszer hivatalos tudományos kiadójáról is lehetett volna beszélni!) Ami ezekben a művekben – különösen az utóbbiban – van, azt össze kell vetni tudósaink tanúvallomásaival és a társasági iratokkal. Hogyan festett pl. a természettudományok támogatása a "közjáték" után, mert "erről a nagytőke volt kénytelen gondoskodni". (Ez Törő Imre akadémikus megállapítása, aki *A magyar tudomány tíz éve* c. az Akadémia kiadásában 1955-ben megjelent gyűjteményes munkában* a biológiai és orvosi tudományok terén végzett kutatásokról szóló beszámolójában az ellenforradalmi korszakról is ír egyet s mást.) A természettudományok támogatására a nagytőke segítségével megalakult Széchenyi Tudományos Társaság a legmagasabb összeget (203 000 pengőt) 1930-ban kapta kutatási célokra. Ez az összeg 1936-ban már 63 000 pengőre csökkent. Meghökkentőbb adatokat kapunk egyes tudományok sorsáról. "A fejlődés gondolatának elfojtására irányultak pl. azok az intézkedések, – írja Törő Imre akadémikus, – amelyek értelmében a magyar orvostanhallgatók biológiát nem hallgathattak, vagy azok az intézkedések, amelyek materialista biológusaink egyetemi előadásait gátolták. Huzella Tivadar orvosprofesszor, az 1930. amsterdami II. nemzetközi sejtani kongresszus elnöke, a kormánnyal szemben sok támadás köze-

*A magyar tudomány tíz éve 1945–1955. (Szerk. Ligeti Lajos) Bp. 1955. Akad. Kiadó 431 p.

pette tanította az általános biológiát, amitől *hivatalos írásban tiltották el*.^{*} Mentsenek fel attól, hogy hasonló adatokból többet is felhozzak. Havasi Zoltán nem egy helyen megírja, hogy a kultúra és a tudományos kutatás nagy koncepciói illuzórikussá váltak a kormányzat politikájának kalandorsága következtében, de a bizonyítás megsemmisítő és meggondolkoztató erejével nem él.

Az ellenforradalmi korszakról szóló fejezet második szakaszában Havasi Zoltán azokat szoláltatja meg, akik az ellenforradalom ún. művelődéspolitikáját – sokszor kockázatot vállalva – félillegális vagy illegális, többnyire rövid életű lapjaikban bírálták, népellességét leleplezték. Voltak közöttük szép számmal a haladó polgári humanizmus, a népies irodalmi és politikai mozgalom képviselői, de az első sorokban mindig a letiport munkásmozgalom harcosai. Tudjuk, a betiltott lapok mindegyike után újabb és újabb lapok indultak, de nem itt, hanem a népi írók köréből kaptuk meg az időtálló elemzését az ellenforradalom ún. művelődéspolitikájának. *Földes Ferenc* munkájában elsősorban (erre Havasi élesen ráirányítja figyelmünket) és *Illyés Gyula* könyvében (*A puszták népe*).

Értekezésének ezzel a szakaszával teljesen egyetértünk. Avval is egyetértünk, hogy ezekben az évtizedekben csak az irodalom a nép törekvéseinek gondolati kifejezője, a társadalomtudományi közgondolkodás elapadt. *A hazaárulás bélyege*, amit a polgári forradalmat előkészítő radikális szociológusokra sütöttek, még nem halványodott el.

Kevés a megvitatni valóm arról, amit Havasi az ellenforradalom könyvtári életéről mond. Könyvtárpolitikáról itt sem beszélnek, hiszen ő sem állítja, hogy ez volt. Nyomokban talán igen. A Klebelsberg-apparátus egyetlen hasznos könyvtári alkotása az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Havasi megállapítja, hogy az ellenforradalom megtagadta a Tanácsköztársaság törekvéseit. Ez így is van, de puskázott a könyvtári megbízottak programjából, amikor az OKBK feladatai közé beiktatta az országos központi katalógus és a szakkibibliográfiák ügyének gondozását. Csak a szakkibibliográfiákat és nem az elhanyagolt nemzeti bibliográfiáit. Ám ennek az intézménynek a megszületésénél is külső erkölcsi nyomás működött közre. Említettem azt a kapkodást és erőlködést a nemzetközi kulturális kapcsolatok megteremtése körül. Nos, kiderült, hogy a dualizmus Magyarországa annak idején nem iktatta törvénybe a *nemzetközi kiadványcseréről* szóló (1886. évi brüsszeli) megállapodást. Ennek a mulasztásnak a jóvátételére volt alkalmas a Központ megalapítása és becikkelyezése.

Ismeretes továbbá, hogy a *"tudománypolitikai közjáték"* tíz éve alatt nem épült fel egyetlen önálló könyvtáráépület sem. (A század elején is csak-csak egy. Viszont tudunk arról, hogy a *Trefort* miniszterelnöksége alatt alapított Országos Pedagógiai Könyvtárt 1934-ben feloszlatták, anyagát hazai és külföldi magyar intézetek között felosztották.

Az az – említettem – egyetlen jelentős önálló könyvtáráépület, amely a század eleji Magyarországon létesült, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár volt. Ennek anyaga jó részét az imperiumváltozás után a szegedi Egyetem kapta meg s egy volt bírósági épületben helyezték el. A könyvekkel együtt eljött onnan a könyvtár egyik tervezője a könyvtár volt igazgatója, *Erdélyi Pál*, és elvonult falura, nyilván elundorodva a Horthy-rendszer közéletétől,

^{*}Törő Imre: A biológiai és orvosi tudományok munkájáról. – A magyar tudomány tíz éve. 1955. 183.p.

1929 után azonban Budapesten élt. A "közjáték"-ban szereplő könyvtárpolitikusok egyikeként se jutott eszébe ennek a kiváló szakembernek és irodalomtörténésznek alkotásvágyát értékesíteni. Kényszerű visszavonultsága éveiben a művek sorát alkotta és ezek kéziratban maradtak hátra. Köztük édesapja, Erdélyi János életrajza, Erdélyi János irataival és levelezésével együtt.

Az is jellemző a Hóman-Gulyás-Pasteiner képviselte könyvtári szellemre, hogy milyen nagy hőfokú féltékenykedéssel nézték az államnál bőkezűbb fővárosi könyvtárfejlesztő áldozatkészségét. Az "Alapvetés"-ben (1927-ben) ezt írja Hóman: "... a háborúval beköszöntő gazdasági válság óta egyedül a Fővárosi Nyilvános Könyvtár tud lépést tartani a fokozódó sajtótermeléssel. Társadalomtudományi szakkönyvtárból ma már országos jelentőségű összefoglaló tudományos és közművelődési könyvtárrá nőtt, amely – amennyiben az állam részéről sürgősen nem történik kellő gondoskodás, rövidesen túl fogja szárnyalni mind az Egyetem, mind a Nemzeti Múzeum könyvtárait". Ez a hang mintha nem az örvendező kultúrpolitikus hangja volna.

Ha meg akarjuk keresni ennek a lehangoló korszaknak azt a könyvtárosát, aki a megfelelő hivatástudattal, a hozzávaló tudományos látókörrrel és a társadalmi háladásiért küzdő polgár lelkületével is rendelkezik, megtalálhatjuk Káplány Géza személyében a Technológiai Könyvtár vezetőjében. Túllépve könyvtára falán, szakmunkás és technikus olvasóit baráti társaságba szervezve, a magáénál sokkal szélesebb körben mindent megtett azzal a céllal, hogy létrejöhessen egy, a tudományt a termeléssel összekapcsoló mozgalom. Tevékeny részt vett tehát a műszaki dokumentáció kiépítését programjába iktató Magyar Racionalizálási Bizottság munkájában is; pályaképének rajzával könyvtári szakirodalmunk még adósunk. Havasi Zoltán értekezése több helyén felemlíti, sőt értékeli Káplány Géza úttörő munkáját, de konkrétumokkal nem szolgál.

Elengedhetetlenül reflexiókra és bizonyos összefüggések keresésére biztatja az olvasót az értekezésnek az a pár mondata, ahol arról van szó, hogy *"könyvtárosaink legjavának személyes magatartása, tudományos munkálkodása, a világról alkotott képe, világnézete befolyásolta a magyar társadalom fejlődésének menetét a haladó eszméknek a kor ideológiájára gyakorolt hatása révén"*. (Idéig az idézet.) Ilyen összefüggést ugyan nehéz volna konstatálni, de meggondolkoztató, amit érdekes adatként hozzáfűz. (Idézem.) *"Mai társadalomtudósaink egy része fiatal éveiben tudományos könyvtárakban találta meg tudományos pályakezdésének lehetőségét. 1961-ig mintegy harmincan rendelkeztek Népköztársaságunkban tudományos fokozatokkal, illetve emelkedtek az Akadémia levelező és rendes tagjai közé azok közül, akik a 30-as években könyvtárakban, illetve levéltárakban dolgoztak."*

Ha nem akarom elfogadni azt a feltevést, hogy itt – világnézeti okokból való konfliktus miatt – a könyvtárba menekülésről van szó, úgy csak azzal magyarázhatom, hogy voltak olyan könyvtárvezetőink, akik maguk körül jó munkaszellemet teremtve gyakoroltak hatást értelmiségünk elitjére, vagy az elit egy csoportjára. Fitz József a Széchenyi Könyvtárban ki tudott alakítani egy kitűnő munkaközösséget, munkába vette, vállalta a nemzeti bibliográfia újjáteremtésének feladatát, két éven át egyetemi színvonalú, mintaszerű könyvtárosi tanfolyamot szervezett. Sok akkori fiatal kollégájának, más könyvtárbeli fiataloknak is, egy életre szóló hivatásbeli útravalót jelentett ez. Voltak a környezet-

ben a társadalmi haladásért küzdők is (*Halász Gábor, Tolnai Gábor*); ő maga a múlt század nagy tudós könyvtárosainak galériájában foglalhatott volna helyet. Százada, amelyben élete nagyobb része telt el termékeny és termékenyítő munkában, nem csak műveket kívánt tőle és minden tudós könyvtárostól (ezeket a kor meg is kapta Fitz Józseftől), nem csak tanító munkát (ezzel is tékozló módjára szolgált), de nagyobb rugalmasságot is, a jövő felé tapogatózó irányérzékét is, amit minden könyvtáros magáévá tehet, ha a szomszédos tudományos területek problémáival is megismerkedik.

V. A felszabadulás után

A felszabadulás utáni 17 év (1945–1962) könyvtárpolitikájáról szól az értekezés utolsó (V.) fejezete. Fejezetének első lapjain előrebocsátja az értekezés írója, hogy nem tartja lehetségesnek jelen értekezés keretei között a felszabadulás utáni korszak *fejlődési szakaszainak* külön fejezetben való tárgyalását. Ezt a szerző eddig sem tette meg s a jelen periódusnál könnyű ebbe belenyugodni, hiszen benne élünk és élünk. Pedig – ami a könyvtárpolitikát illeti, – az 1956. évi 5.sz. tvr. könyvtárügyünk egészét foglalta egységes rendszerbe, s így bízvást határkönek vehető. Egyébként Havasi Zoltán is az 1957 utáni éveket tartja könyvtárügyünk gyorsuló fejlődési szakaszának. Ahhoz, ami e szakasz előtt történt, kevés szava van.

V. fejezetében Havasi Zoltán összegezi a tárgyalta történelmi periódusok tudomány-politikájáról és könyvtárpolitikájáról mondottakat. Tételeit itt-ott újra fogalmazza és ez nem egyszer világosabb, hatásosabb formában sikerül. Meglepő módon itt vet fel olyan kérdéseket, amelyeket vizsgálódása kezdetén vethetett volna fel. (Ilyen pl. a "*műveltség fogalmának*" mondjuk így: az *általános műveltség* követelményeinek megfogalmazása kérdése (244.p.), hiszen ez minden történelmi periódusban más igényeket kíván kielégíteni. Milyen izgalmas és tanulságos lehetett volna ennek vizsgálata, ha valaki belemerül. A múlt század utolsó szakaszában *Kármán Mór* fogalmazta ezt meg – sőt vitte be a gyakorlatba, – híressé vált gimnáziumi tantervében, s a Tanácsköztársaság alatt a fizikus *Kármán Tódor*, *Kármán Mór* fia fogalmazta ezt át, s iskolapolitikai intézkedéseinek elvi tartalmául, a természettudományi ismereteken alapuló műveltségisménnyt tette. Két élesen különböző világkép bontakoznék ki összehasonlításunkból.

Itt is megismétli Havasi Zoltán azt az állítását, hogy "A múlt század végén Magyarországon a természettudományos kutatás bázisa az egyetemeken volt. De az egyetemeken folyó kutatómunkának a termeléssel való kapcsolata irányítás nélküli volt." Ez az állítás csak korlátok között fogadható el. Rámutattam már arra, hogy a mezőgazdasági jellegű természettudományi és műszaki kutatómunka számára a dualizmus Magyarországa a kutatóintézetek hosszú sorát létesítette. Ezek állami irányítással működtek. A nem-mezőgazdasági jellegű természettudományi kutatások műhelyei egy-két kivétellel valóban az egyetemek voltak; sajnos, kevés volt a professzorok között a *Wartha Vince* típusú, a gyakorlattal szoros kontaktusban álló tudós; ezen a területen a természettudományi kutatás nélkülözte az állami irányítást.

De nem térhetünk vissza a már tárgyalta korszakokra, noha az értekezés írója itt-ott még bővíti róluk való megállapításait.

Az eddig ismertetett anyagban többször felmerül egy követelmény, amit mi is fontosnak tartunk, nevezetesen a könyvtárpolitika és tudománytörténet összefüggéseinek felderítését. A jelen fejezetben ez a mellőzhetetlen igény ilyen fogalmazásban olvasható: "Vizsgálódásaink közben a magyar tudománypolitika és könyvtárpolitika felszabadulás utáni összefüggéseinek kölcsönhatásainak tanulmányozásához érkezve a magyar tudomány története művelésének hiányát és a könyvtári előzmények mélyreható vizsgálatának elmaradását azonos jellegű fogyatékkossággként fedezhetjük fel." (267.p.)

A tétel helyessége kétségbevonhatatlan. Az előbbi szakaszokban többször is rámutattam olyan tudománytörténeti adatokra, amelyek rávilágítottak bizonyos tudományos irányzatokat ért támadásokra, s ezek valóban arra is alkalmasak, hogy megfelelő világításba helyezzék az alkalmazott tudománypolitikát és a kor tudati viszonyait. Voltak köztük adminisztratív intézkedések is, amelyek szemléletesen mutatják meg a retrográd hivatalos politika harcát a tudatformáló, haladó tudományos eredmények terjesztése ellen.

Kétségtelen értéke az értekezésnek, hogy belevonta tárgyalat témái körébe a tudománytörténet tanulságainak mellőzését, mint valóban káros jelenséget, de meg kell mondanunk, hogy Havasi Zoltán nem élt azokkal a lehetőségekkel, amit a rendelkezésünkre álló tudománytörténet eddig is nyújthatott, még ha ez, ami máris megvan, kevés kivétellel vagy elmaradt az időben, vagy csak vázlatos. De itt van pl. két munka a közelmúltból; mind a kettő az MTA kiadásában jelent meg: az egyik "*A magyar tudomány tíz éve*", (1955-ben) a másik, a csak angol nyelven olvasható "*Science in Hungary*" (1965-ben). Ezek a beszámolók tíz, illetőleg húsz év magyar tudományos életéről, ha nem is mondhatók alapvetéseknek, mégis alkalmasak arra, hogy ezek ismeretében könyvtárosaink és könyvtárpolitikásaink egybehangolhassák munkájukat azzal az erővel, amely mint a termelő erők része, viszi magával a könyvtárat is, mint segítőtársat.

Ennek a követelménynek azonban a magunk háza táján is eleget kell tenni.

A felszabadulás után 1962-ig (az értekezés záró időpontjáig) könyvtárosaink nem egy ízben ültek össze konferenciákra, hogy megbeszéljék a tudományos kutatás és a kutatók velük szemben támasztott igényeit. Havasi Zoltán sorra veszi ezeket az alkalmakat, de csak pillanatokra áll meg. Megállapítja pl., hogy az MSZMP 1958-ban kidolgozott és nyilvánosságra hozott művelődéspolitikai irányelvei irányt szabtak az 1962 végéig tartó fejlődési szakasz tudománypolitikájának és "*törvényszerűnek*" tartja, hogy ugyanebben az időben váltak éretté a viszonyok a könyvtárpolitika elméleti alapjainak kimunkálására, a tudománypolitika és a könyvtári szolgáltatások tanulmányozására is. De nem vizsgálja meg sem az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács munkáját, nem elemzi behatóbban az egyetemi könyvtárosok szegedi konferenciájának anyagát, a Könyvtártudományi Ankétot és a Gödöllői Bibliográfiai Konferenciát sem.

A hálózati rendszerhez kapcsolódóan van egy megvitatásra érdemes javaslata, amelyet figyelemre méltó érveléssel terjeszt elő: az egységes könyvtárügy keretei között *országgrészben* meg kellene valósítani a szakmai hálózati és területi hálózati elvet és a gyakorlat *sintézisét*. Ez a vidéki tudományos könyvtárak fejlesztésének megvalósítását is jelentené, a táji sajátosságokkal összefüggő ipari és mezőgazdasági fejlesztés megsegítését is, egyben a főváros és a vidék közötti kulturális különbség felszámolására tett határozott lépés is lehetne.

Összefoglalom

az értekezés írójának azokat a megállapításait, javaslatait, sugalmazásait, amelyek szocializmust építő társadalmunk jelen szakaszában művelődéspolitikánk eszmei és politikai befolyásolására, esetleg irányítására alkalmasak.

1. Magas igényeket támaszt tudományos és szakkönyvtárainkkal szemben, amikor munkatársaitól is azt követeli, hogy a kijelölt szaktudomány, esetleg szaktudományokkal való kapcsolatuk szoros legyen, s így a könyvtár a szellemi központ szerepét is betölthesse.

2. Könyvtárosainknak a szaktudományokkal való kapcsolata megköveteli a megfelelő tudománytörténeti tájékozottságot és főbb vonalaiban a nemzetközi kutatás irányzatainak ismeretét is.

3. A múltból leszűrt tanulságok alapján az értekezés írója úgy véli, hogy könyvtáraink irányító munkatársainak alapos könyvtárismereten, tudós alkaton kívül egyesítőniök kell magukban a készségét annak is, hogy a társadalmi haladásért való harcban részt vegyenek.

4. Tudományos intézményeink tartományában a tudományos és szakkönyvtárak – noha ezek az *információ bázisai*, – kétségkívül a periférián helyezkednek el. A könyvtár nem birtokosa azoknak az információknak, amelyek a szakemberek fejében vannak, s ez a tény egymagában meghatározza a könyvtár alá- és mellérendelt szerepét a tudományos közéletben, ami sok könyvtári tudományos dolgozó csüggedésének oka. Az értekezés írója a másik végletbe esik, amikor értekezése több helyén pl. a tudánypolitika elméleti megalapozásában, kimunkálásában való részvételt követeli rajtuk. Szocializmust építő társadalmunkban a könyvtárosnak módjában van mindent elkövetni a tudomány eredményeinek társadalmi méretű felhasználásában. Ezen a területen elért eredményei biztosítják és biztosítani is fogják számára a megfelelő társadalmi megbecsülést és közéleti rangot. A könyvtár legfontosabb alkotó eleme az ember, a könyvtáros, ahogy a kutatóintézetek laboratóriumai is a legfontosabb *műszer* az ember.

5. Noha az értekezés írója az ismertetett fejezetek közül a II-ban és a IV-ben (a világháború előtti és a forradalmak utáni Magyarország művelődéspolitikájának elemzésénél) nem egészen kielégítő módszert alkalmazott, mégis megállapíthatom, hogy következtetései helyesek voltak. A felszabadulás utáni szakasz elemzése is kiegészítésre szorul.

6. Rámutattam arra, hogy az értekezés írójának vállalkozása tulajdonképpen meghaladja egyetlen értekezés keretét; részben ezzel magyarázhatók módszerbeli fogyatékoságai. Meg kell állapítani azonban azt is, hogy szerzője járattan úton haladt. A közelmúlt magyar történelmének ún. köztörténeti eseményeit legújabbkori történetírásunk feltárta, megmagyarázta, de a művelődéstörténet forrásanyaga – kisebb részmunkálatoktól eltekintve – feltáratlan.

7. A vidéki tudományos könyvtárak regionális összefogására vonatkozó javaslatát az értekezés írójának könyvtárügyünk fejlesztése szempontjából termékenynek tartom.

A mondottak alapján Havasi Zoltán értekezését elfogadom és javaslom a Bíráló Bizottságnak, hogy részére a kandidátusi fokozat megítélését indítványozza.

Budapest, 1966. május 20.

Részlet Havasi Zoltán válaszából

A két opponensi vélemény együttesen adhat eligazítást, buzdítást a további kutatásokhoz, a marxista kultúrhistoria módszertanának kialakításához. A vélemények – bár különböző aspektusúaknak látszanak – követelményrendszerükkel együttesen adnak ösztönzést a vizsgálódás különböző síkjainak egybeötvözésére. A konkrétság síkján, a hatótényezők felkutatásának szintjén, a folyamatok lényegi összetevői elemzésének fokán végzendő vizsgálódásokhoz nélkülözhetetlenek a továbbiakban Kőhalmi Béla véleményében megfogalmazódott követelmények.

Kőhalmi Béla véleménye szerint a művelődéstörténeti korkép hiteles kialakítása érdekében adatok és tények légióját kell még feltárni. A tények gombostűre szúrása nélkül a korkép nem rajzolódik ki. Felemlíti például, hogy valahány írást olvastunk a radikálisokról és haladó értelmiségiekről az elmúlt csaknem fél évszázad alatt, soha nem találkoztunk eggyel sem, amely kirajzolta volna a Társadalomtudományi Társaság körüli egyesületeknek, köröknek, sajtónak egész hálózatát. Pedig valóban: a Társadalomtudományi Társaság körül egész kis hálózata alakult ki az egyesületeknek, köröknek. A Társaság nézeteinek szélesebb körben való terjesztése érdekében megszervezte a Társadalomtudományok Szabad Iskoláját. Szoros kapcsolatban állt a Galilei-körrel. A Szabad Gondolkodók Magyarországi Egyesülete folyóiratot is szerkesztett *"Szabadgondolat"* címen. A folyóirat első számának beköszöntő cikkében helyesen hirdette: "A tudomány társadalmi erő és hatalom. . ." Mennyit fáradozik a lap a természettudományos világnézet terjesztése érdekében, és az új társadalomtudományi felfogásért. Sőt "egy nagy átfogó tudomány újjászületéséről" sem tud lemondani; "a differenciálódás minden folyamata szükségképpen az integrálódásnak hasonlóan erős, egyidejű folyamata is, más szóval, hogy éppen a specializáltság kialakulásával egy új egyetemességnek kellett mindenképpen eljőnnie". (Oppenheimer cikke "Mi a szociológia?" címen a Szabadgondolat 1912. évf.-ának 2. számában.) Még a tudomány és társadalom "találkozására" nézve is biztató kilátásokat nyújt a folyóirat. Csakhogy: nem lesz elég "a tudomány igaz értelmének fokozódó megismerésével s a társadalmi kötelességérzet szükség szerű terjedésével" számolni (Kende Zsigmond: Tudományos munka és társadalmi cselekvés. = Szabadgondolat. 1912. 4.sz. 132.p.), mert a tudomány társadalmi méretű hatóerőként való felhasználását, tudomány és gyakorlat szerves kapcsolatát csak a gyökeres társadalmi változástól lehetne remélni. Ezt pedig a polgári demokraták, a liberális szocializmus talaján állók (pl. Oppenheimer) nem látták világosan. A *"Szabadgondolat"* érdemei jelentősek az ateista propagandában, de sok kérdésben egyoldalú és következetlen volt. Jászi Oszkár írta a Szabadgondolat lapjain, hogy "... a társadalom életének vizsgálata előbb-utóbb olyan törvényszerűségek felismeréséhez fog bennünket vezetni, melyek nemcsak tudományos kíváncsiságunkat elégitik ki, hanem képesebbekké tesznek bennünket a társadalom irányítására, a tudományos politikára". (Régi és új politika. = Szabadgondolat. 1912. 7.sz. 233.p.) Nagyon találóan összegezi azonban Hanák Péter radikális értelmiségünkéről kialakult véleményét, amikor azt mondja, hogy tudósnak túlságosan politikusok voltak, politikusnak mindvégig túlságosan tudósnak maradtak (Magyarország története. 2.köt. Bp. 1964. 226.p.). Erényük mindenekelőtt a bírálat volt. Szembehelyezkedtek a hivatalos tudományfelfogással.

A vélemény értékes kiegészítést tesz a századforduló tudományossága, tudománypolitikája megítéléséhez, annak éles profilú kétarcúságára mutatva rá. További kutatások dönthetik el az ellentmondások elemzésével, vajon vitássá tehető-e a disszertációban megfogalmazott olyan tudománypolitikai aspektusú konklúzió, hogy ebben az időszakban a tudomány széles körű alkalmazásának elméletével és gyakorlatával nemigen találkozunk. Az opponensi vélemény a korszak pozitív tudománypolitikai vonásaira irányítja a figyelmet, a gyors iramú iparosodásra, valamint a mezőgazdasági kísérletügyi intézmények szerepére utalva. Vizsgálódásaink szerint nem lehet azonban az előző időszakban – 70-es, 80-as években – létesített, vagy alapított intézmények fejlődésének pusztán kronológiai adataiból valami célratörő tudománypolitikára következtetni. Az egyes intézmények, az egyes szakterületek működésének behatóbb tanulmányozása arra mutat, hogy különálló, elszigetelt kezdeményezések, egyes szakemberek fáradozásai hoztak csak némi eredményt, számtalan nehézség leküzdése árán. A tudósok eredményei nem változtatták meg a magyar tudományos élet alakulásának erre a korszakra jellemző tendenciáit. Helytelen lenne áltatni magunkat azzal, hogy például az *Eötvös* Loránd által végzett geofizikai kutatások milyen korán vezettek gyakorlati vizsgálódásokra. Az igazság az, hogy *Eötvös* Loránd kutatásainak támogatása csak 1907-től veszi kezdetét. *Apponyi* Albert javaslatára ekkor részesült a tudós pénzügyminisztériumi szubvencióban. És csak 1915-től kezdődően veszi a Pénzügyminisztérium programjába a torziós inga méréseket és részesíti jelentősebb anyagi támogatásban a gyakorlati kutatásokat (egyébként a bányakutatások akkori vezetőjének, *Böckh* Hugónak ajánlatára). Általában azonban az ipar még nem támogatja rendszeresen az alapjául szolgáló tudományos kutatást, mert a kapitalista térhódítás spontán és anarchikus jellegű. A mezőgazdasági kísérleti intézetek fejlődésének tanulmányozása is csak arra enged következtetni, hogy több szakaszban szerény, kezdeti lépések történtek a földművelésügyi tárca igazgatása alatt. 1866–1880 közötti időszak csak szerény kezdet. 1891-től 1900-ig hat kísérleti intézet is keletkezett, de csak 1901 és 1915 között születnek nagyobb koncepciók és messze tekintőbb intézkedések. Egy-egy minisztérium esetleg igen, de a kormányzat, az állam nem ismeri még fel nálunk, hogy a kutatóintézetek tervszerű fejlesztése érdeke lenne. Magyarországon például biológiai állomás gondolatát először 1892-ben vetették fel a Természettudományi Társulat állattani osztályában, de alapkövetételre csak 1926-ban került sor Tihanyban. Az 1900-as évek óta biológiai tanszékek és biológiai intézetek felállításáról csak vita folyt. A budapesti egyetemre 1909-ben külföldi professzor meghívására került volna sor, de a tanszék betöltetlen maradt. Még az 1926-ban tartott Országos Természettudományi Kongresszuson is többen foglalkoztak biológiai tanszékek felállításának szükségességével.

Kőhalmi Béla szerint is az ellenforradalmi korszak kulturális jelenségeinek elemzése rendkívül nehéz feladat. Felmerülhet – a véleményekben tükröződik is – a korszak szakaszokra tagolásának igénye. Úgy véltük, hogy a kultúrhistoriai korszakokat nem lehet néhány éves szakaszokra tagolni, viszont a korszakon belül a huszas-harmincas évek fordulóját igyekeztünk kidomborítani. Az opponensi vélemény nagyon értékes magyarázattal szolgál a *Klebelsberg* nevével "fémjelzett" tudománypolitikai közjátékról. A korszak részletes kultúrtörténeti és tudománytörténeti feltárása majd lehetővé teszi mind a korszak tudományos élete tényszerűbb értékelését, mind *Klebelsberg* egyénisége magyaráza-

tát. A tudománypolitikai irányzat ideológiai-politikai megítélése azonban egybevág a kor társadalmi-tudati tényezői egyikére vonatkozóan eddig is megfogalmazott azzal a megállapítással, amely szerint az uralkodó osztályok éppen a sürgető társadalmi kérdések elfedésére, a közvélemény előtt való elhomályosítására tudatosan használták fel a nacionalizmus ideológiáját.

A hivatalos Magyarország kultúrpolitikusi által szított tudati-ideológiai viszonyok ismeretében különös jelentőséget tulajdonítottunk a (korábbi vulgarizáló kultúrtörténet- és irodalomtörténetírás által lebecsült) polgári törekvéseknek, az uralkodó politikával szembenálló könyvtárpolitikai törekvéseknek (Káplány), és nem a könyvtárakba menekült, hanem a könyvtárak adta lehetőségeket megragadó polgári demokrata, antifasiszta értelmiségiek tudományos, intellektuális tevékenységének, mert erősítették a világméretű antifasiszta harcot, az értelemért az igazságért, az emberségért vívott küzdelmet. Ebben az értelemben állítottuk, hogy könyvtárosaink legjavának személyes magatartása, tudományos munkálkodása, a világról alkotott képe, világnézete befolyásolta a magyar társadalom fejlődésének menetét a haladó eszméknek a kor ideológiájára gyakorolt hatása révén.

Kőhalmi Béla opponensi véleménye számos tanáccsal szolgál a további kultúrhistoriai, tudománypolitikai és könyvtárpolitikai vizsgálódáshoz használható dokumentumokra történő figyelemirányítással. Bizonyosra vehető azonban, hogy az 1927-ben megjelent "A magyar tudománypolitika alapvetése", az 1955-ben megjelent "A magyar tudomány tíz éve" és a "Science in Hungary" 1965-ös kiadása önmagukban tudománytörténeti szempontból kevésbé tekinthetők megbízhatóaknak, hisz műfajukat tekintve éppen az a fő funkciójuk, hogy tudománypolitikai szemszögből oly jelentős tudománypropagandát fejtsenek ki.

AZ IDŐSZAKI KIADVÁNYOK SZÁMÍTÓGÉPES NYILVÁNTARTÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Az Országos Széchényi Könyvtár

Nemzeti Periodika Adatbázisa (NPA) rendszerében alkalmazott megoldások

SZÖLLŐSY ÉVA – SZÜCS ERZSÉBET

Bevezetés

A számítógépes technológia alkalmazása az OSZK-ban a bibliográfiai munka területén, a könyvjellegű kiadványok számítógépes feldolgozásával kezdődött el. A "Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája" tartalmazza ugyan az induló vagy címet változtató időszaki kiadványok monografikus leírását is, de az MNB számítógépes rendszere még nem oldotta meg az időszaki kiadványok feldolgozásának a könyvekétől eltérő valamennyi sajátos esetét.¹

A gépesített nemzeti bibliográfiai rendszer egyik távlati feladata tehát az időszaki kiadványok kezelésének megoldása lett. Amikor az OSZK elhatározta a *külföldi folyóiratok központi katalógusának* gépesítését, meg kellett állapítani a két feladat, a lelőhely-katalógus és a bibliográfiai kérdések átfedésének kívánatos mértékét.

*A nemzeti könyvtárak világszerte elterjedt gyakorlata szerint az időszaki kiadványok bibliográfiai adatbázisai mind a hazai impresszumú, mind a külföldön megjelenő (és az adott ország területén megtalálható) kiadványok feldolgozásait tartalmazzák.*² A hazai Nemzeti Periodika Adatbázis (a továbbiakban: NPA) szintén kettős rendeltetésű. Egyrészt a *külföldi* időszaki kiadványok központi katalógusa, nyilvántartása, másrészt távlatilag a *nemzeti* bibliográfiai rendszerhez, illetve az OSZK periodika-feldolgozó munkájához nyújt megoldásokat.³

Az NPA munkálatai 1982-ben kezdődtek el. A külföldi folyóiratok központi nyilvántartásának rendszertervezése, programozása 1984–85 fordulójára befejeződik, egyes részeinek kísérleti üzemeltetése pedig már 1984 derekán megkezdődött.⁴

A rendszer általános ismertetése a *Könyvtáros* hasábjain olvasható,⁵ az NPA két nagy alrendszerének néhány speciális kérdéséről pedig ezúton számolunk be, a rendszert jellemző folyamatábrákat a Függelékben mutatjuk be.

A számítógépes rendszer megválasztása

Az NPA *jelenleg kiadványelőállító rendszer*: kurrens kötetkatalógust és kumulációkat készít, továbbá az adatbázisból különféle származékjegyzékek hozhatók létre. Közvetlen hozzáférési rendszert egyelőre nem tervezhettünk, egyrészt mert a jelenlegi könyvtári

bejelentési rendszer az adatbázis aktualizálását évenként csak egyetlen alkalommal teszi lehetővé, másrészt az online hozzáférés műszaki oldala is problematikus. Azonban számítva arra, hogy belátható időn belül a hazai könyvtárgépesítés ügye előrelép, az NPA adatbázisának olyannak kell lennie, hogy *automatikus eljárásokkal átalakítható legyen egy interaktív hálózat központi adatbázisává.* (A hálózathoz a gépi lehetőségek biztosításán túl szükséges, hogy a könyvtárak szakmailag és munkaszervezetük továbbfejlesztésével is felkészüljenek a szerzeményezéshez kapcsolódó, folyamatos és pontos bejelentésekre.)

A tervezés következő két kérdése az volt, hogy az *adatbázis feltöltését a kiadványok teljes körének belső feldolgozásával vagy meglevő adatbázisok átvételével oldjuk-e meg, és hogy az NPA saját céljaira szolgáló szoftver kidolgozása vagy meglevő szoftver átvétele a célszerűbb.*

A kialakítandó rendszer követelményeinek felvázolása (az adatbázis feltöltéséhez kb. 20 000 időszaki kiadvány bibliográfiai és állományi adatainak feldolgozása és évi kb. 1000 kiadvány adataival való aktualizálása; kb. 850 bejelentő könyvtár nyilvántartása; a tervezett szolgáltatások fajtái) már önmagában tartalmazza a választ: *az NPA relatíve gyors elkészítése és a kisebb költségráfordítás érdekében a rendszer egészét vagy részeit átvétellel kell megoldani.*

A kiválasztandó rendszernél figyelembe kellett venni, hogy a folyóiratok számítógépes lelőhelynyilvántartásai minden hasonlóságuk ellenére országonként (központonként) más és más követelményeknek felelnek meg. Összefügg ez az alkalmazott szabványok különféleségével, valamint az állományi adatokra és lelőhelykódokra vonatkozó szabványok hiányával⁶, de elsősorban a központi katalógusok gyűjtőkörével (mind a folyóiratok, mind a nyilvántartott könyvtárak köre változó) és a szolgáltatások eltérő fajtáival. Mindenképpen számolni kellett tehát azzal, hogy a hazai sajátosságokhoz alkalmazható gépesített rendszer átvétele további fejlesztési és feldolgozási feladatokkal jár.

A célfeladatnak legmegfelelőbbnek tűnő, 1980 óta működő nyugatnémet ZBD (Zeitschriften-Datenbank)⁷ felhasználása a szalagszolgáltatás hiánya miatt megghiúsult, a szoftvert pedig pénzügyi okok miatt nem tudtuk megvenni. A további lehetőségek csak az időszaki kiadványok bibliográfiai adatainak átvételére korlátozódtak. A nemzeti bibliográfiai szoftverek átvételére egyáltalán nincs lehetőség, a szalagok mindmáig csak kétoldali megállapodás útján, költségtérítés ellenében érhetők el.⁸ Így az a döntés született, hogy a számunkra legkönnyebben elérhető ISDS (időszaki kiadványok adatait nyilvántartó nemzetközi rendszer) *szalagok átvételére épüljön az NPA rendszere.*⁹

Az ISDS adatbázis több mint 200 000 időszaki kiadvány bibliográfiai adatait tartja nyilván 46 nemzeti ISDS központ bejelentése alapján,¹⁰ és az ISDS Nemzetközi Központ (a továbbiakban: NK) az adatbázis tartalmából meghatározott időnként mágnesszalagot is közrebocsát, a bejelentő országok központjai számára ingyenesen. Az ISDS szalagok felhasználása lehetővé teszi, hogy a Magyarországra kurrensen járó külföldi folyóiratok kb. 60–65%-ához az NPA a bibliográfiai adatok nagy részét gépi úton leválassa. Ugyanakkor szükséges, hogy a további követelményeket figyelembe véve saját kívánalmainknak megfelelő szoftvert alakítsunk ki és belső könyvtári feldolgozást is végezzünk.

Az NPA szoftver-hátterét a KSH Számítóközpont IBM 370/155-ös gépén működő MARK–IV fájlkezelő rendszer képezi (a MARK–IV névnek, illetve rendszernek nincs köze a könyvtárosok körében ismerősen csengő MARC rendszer-megnevezéshez), speciális feladatok elvégzéséhez PL/1 és assembly nyelvű programok is készültek.¹¹

A nemzeti időszaki kiadvány-nyilvántartó rendszerek bibliográfiai adattartalma általában megfelel az adott nemzeti katalogizálási szabvány, illetve a nemzetközi ISBD/S előírásainak; a bibliográfiai adatokat kiegészítik a célnak megfelelő állományi és lelőhely-adatok. Az NPA-ban a bibliográfiai adatok egy része nemzetközi cserén alapul, a további bibliográfiai és egyéb adatok pedig az OSZK belső feldolgozásából kerülnek az adatbázisba. A különböző típusú adatok *három alrendszer* hatáskörébe tartoznak:

- a *bibliográfiai alrendszer* a kiadvány egészére illetve a kiadvány életének egy időszakára vonatkozó bibliográfiai adatokat,
- az *állományi alrendszer* a bibliográfiai adatok közül kiemelve a nyilvántartott egységek számozási adatait (sorszámozás és/vagy keletezés) és az egyes könyvtárakban található állományokra jellemző specifikus adatokat,
- a *könyvtári alrendszer* a lelőhely-könyvtárak azonosító és szolgáltatási adatait tartalmazza és kezeli.¹²

A bibliográfiai alrendszer

Az adott időszaki kiadványra jellemző, a bibliográfiai azonosításhoz szükséges adatok az NPA-ban egy logikai egységet alkotnak. Ezeknek a logikai egységeknek a számítógépes rendszeren belül ún. rekordazonosítójuk van. A rekordazonosító az ISSN, tehát az időszaki kiadványnak az ISDS NK által verifikált nemzetközi azonosító száma, ennek hiányában pedig az ISSN-képzés szabályai szerint kiszámított nyolcjegyű azonosítószám, amelynek betűjele KSSN.¹³

Az ISSN-nek, mint kitüntetett azonosító adatnak a felhasználása természetesen eredményezte azt, hogy – a hagyományos felfogástól eltérve – *a bibliográfiai egység az egy ISSN-számmal azonosított kiadvány. A bibliográfiai, azaz a logikai egységről csak egy bibliográfiai leírás készül*, így tehát egy azonosító szám határozza meg azokat a kiadványokat, amelyek főcímében ún. "jelentéktelen változás" történik,¹⁴ amelyek azonos tartalommal új kiadásban jelennek meg, vagy azonos címmel és tartalommal, de különböző adathordozókon is megjelennek.¹⁵ Például ugyanaz az ISSN azonosítja (ISSN 0383-0705) a "Canadian music trades journal"-t és jelentéktelenül változott címét, a "Canadian music and trades journal"-t.

De vonatkozik ez arra a kiadványra is, amely előzőleg generikus főcímmel jelent meg, és később címébe olvasztotta a közreadó testület megnevezését:

"Bulletin" (közreadó: Société des amis de la Cathédrale de Strasbourg),

ISSN 0153- 3843 és

"Bulletin de la Société des amis de la Cathédrale de Strasbourg", ISSN 0153-3843.¹⁶

Az NPA-ban az egy időszaki kiadványhoz tartozó bibliográfiai adatok fajtáit és mennyiségét a vonatkozó szabványok (MSZ 3424/2 és ISBD/S)¹⁷ és ajánlások határozzák

meg. Az IFLA Section on Serial Publications megbízásából készült tanulmány (amely később önálló kiadványként is megjelent)¹⁸ a központi katalógusok bibliográfiai adattartalmára vonatkozóan az alábbiakat javasolja: egységesített cím; főcím; az információhordozó általános megnevezése; közreadó testület; kiadásjelzés; számozási adatok; a megjelenés helye; megjegyzés adatként a bibliográfiai kapcsolatok jelölése; kulcscím és ISSN. Az NPA bibliográfiai alrendszerének adatstruktúrája mindezen adatok nyilvántartására, kezelésére képes az egységesített cím kivételével, amelynek alkalmazása a magyarországi katalogizálási gyakorlatban még nem honosodott meg.¹⁹ A felsoroltakon kívül az NPA bibliográfiai adatai között szerepelnek még egyéb információs adatok, a tartalmi feltáráshoz szükséges kötelezően alkalmazott osztályozási jelzetek,²⁰ és ha a bejelentések tartalmazzák, az ETO jelzetek is.

A bibliográfiai adatok rekordon belüli azonosítását a *tartalmi jelölők* (content designators) teszik lehetővé. A mezőhívójel egy négy karakteres kód, amelynek egyes pozíciói jellemzik:

- a bibliográfiai adat csoportját;
- az adatot magát;
- az adat előfordulási számát a rekordon belül;
- az adat kapcsolatát valamely egyéb, a rekordon belül előforduló adattal. (Így a harmadik vagy negyedik pozíción jelölhető például, hogy egy második közreadó testülethez mely utalók tartoznak.)

Az almezőhívójel egy két karakteres kód, amely az adaton belül az adatelem azonosítását teszi lehetővé. (A tartalmi jelölők nem esnek egybe a közismert MARC formátumok azonosító kódjaival, hanem az NPA belső adatkezelésének logikáját tükrözik. Az adatok szerkezete azonban a MARC formátumhoz hasonló részletezettségű, így szükség esetén a nemzetközi formátumra konvertálható.)

Az input (adatlap) szerkezete tükrözi a bibliográfiai leírás fogalmainak hierarchiáját. A könyvtáros szemléletéhez közel álló inputból azonban másféle szerkezetű gépi adatállományok készülnek, lehetővé téve például ezáltal a javítórendszerben az almező-szintű javításokat is. A tárolt bibliográfiai rekordok szintén hierarchikus szerkezetűek, de felépítésüket az adatok/adatelemek célszerű elérésének gépi szempontjai szabták meg. Az első szinten csak egyszeres előfordulása, a további szinteken a többszörös előfordulása, vagy több változó hosszúságú almezőből álló egyszeres előfordulása adatok szerepelnek.²¹

A bibliográfiai alrendszer szerkezetének tervezésénél figyelembe kellett venni, hogy egy időszaki kiadványhoz milyen típusú bibliográfiai adatok tartozhatnak, az egyes adatok hányszor fordulhatnak elő és milyen hosszúak lehetnek. Annak ellenére, hogy a gyakorlatban egy-egy bibliográfiai leírás terjedelme általában nem haladja meg a két-három katalóguskártya terjedelmet, az egyes adatok lehetséges ismétlődései és a karakterhosszak együttesen elméletileg olyan mennyiséget eredményeznek (mind a maximális, mind az átlagos hosszak tekintetében), hogy az összes lehetséges adat egy gépi rekordon való tárolása korlátokba ütközik. Ezek ugyan a gyakorlatban nem jelentkeznének egyszerre, de az előforduló maximumok ismeretében olyan fizikai tárolást kellett megvalósítani, amely minden esetben alkalmazható. Így az inputban egy bibliográfiai

egységként kezelt, illetve az outputban egy bibliográfiai leírásként megjelenített adatok a belső tárolásban három részre bomlanak:

- a bibliográfiai leírás alapadataira,
- a bibliográfiai kapcsolatok adataira,
- a bibliográfiai leírás megváltozott adataira.

Ez utóbbi, az ún. rétegfájl – a programrendszer sajátos és újszerű kialakítása folytán – tarthat számot nagyobb érdeklődésre.

A bibliográfiai adatváltozások nyilvántartása, a "rétegelés"

Az NPA-ban meg kellett teremteni a lehetőséget a bibliográfiai adatváltozások regisztrálására és az egy adott időszakban érvényes adatok kiválasztására és közlésére. A változások bejelentését a rendszer megkönnyíteni igyekszik a könyvtárak számára.⁵ A változások központi regisztrálása révén lehetővé válik, hogy nemcsak az éves periodicitásra tervezett lelőhelyjegyzékben, hanem annak kumulációiban is az adott időszakra érvényes bibliográfiai adatokat tartalmazó tételek jelenjenek meg. A szabványok értelmében az időszaki kiadványok változó adatainak feltüntetése kétféleképpen lehetséges: a kiadvány egészéről készített összefoglaló szintű leírásban a megjegyzés adatok között, az időszaki kiadvány egy-egy évfolyamáról készített leírásban pedig a megfelelő adatscsoportban helyezhetők el. Az első közlésmód hosszadalmas a használó számára és nehézkes bibliográfiai tételt eredményez, a második esetben a bibliográfiai tétel tömörebb és ezáltal a tájékoztatás pontosabb lehet.

Az NPA az outputokban ez utóbbi közlésmódot alkalmazza, az adatváltozások tárolására és kezelésére pedig egyéni eljárást dolgozott ki. Mindazon bibliográfiai adatokhoz, amelyek egy időszaki kiadvány "életében" megváltozhatnak anélkül, hogy ezzel új időszaki kiadvány "születését" (új bibliográfiai egységet) eredményeznének, az adat azonosítóján (mezőhívójel) kívül egy további azonosító adatot is csatolunk: az érvényesség kezdőévéét. Ez input adatként egy kétkarakteres kód, ahol az adatváltozás megjelenésének évét az évszám utolsó két számjegyével jelöljük. Például, ha egy 1980-ban indult folyóirat közreadójaként először az "Országos Széchényi Könyvtár", 1984-től pedig a "Könyvtártudományi és Módszertani Központ" van feltüntetve, az adatfelvételt a következőképpen kell elvégezni:

‡650080 ≠ a Országos Széchényi Könyvtár

‡650084 ≠ a Könyvtártudományi és Módszertani Központ

(ahol ‡ a mezőhívójel azonosítója; a 65008 a mezőhívójel; 80, illetve 84 az érvényesség évének jelölője; ≠ az almezőkód azonosítója; a az almezőkód.) A ‡650084-es adat beérkezésekor a számítógépes rendszer a ‡650080-as adatot automatikusan "lezárja" a változás megjelenési éve előtti naptári évvel ("83"), és indít egy új "réteget", amely a változás megjelenési évétől érvényes adatot tartalmazza. A lezárt réteget adataiban tárolja, az érvényesség időintervallumával együtt. Így a különböző kiadványok előállításakor – ha a kiválogatás egy adott megjelenési évhez, illetve évkörhöz kötött – a megfelelő évhez tartozó bibliográfiai adatváltozat kiválasztása és megjelenítése is biztosított.

A bibliográfiai adatok forrása

Az NPA-ban, kettős rendeltetésénél fogva, a *nyilvántartható* bibliográfiai adatok típusa és száma jóval meghaladja a külföldi folyóiratokról *nyilvántartott* adatmennyiséget.²³

Már említettük, hogy az NPA gyűjtőkörébe tartozó kiadványok 60–65%-ának bibliográfiai adatai az ISDS NK által mágnesszalagon közrebocsátott rekordokból átvethetők. Az ISDS adatbázis éves gyarapodása, az adatbázisban már meglevő rekordok javított változatai szintén beszerezhetők az NK-tól. Ezek felhasználása biztosítja az NPA számára a gyors adatbázisfeltöltés lehetőségét, hiszen zömében emberi beavatkozás és input munka nélkül, számítógépes eljárással nyerhetünk céljainknak megfelelő – vagy közel megfelelő – bibliográfiai adatokat. Az NPA az ISDS szalagokból leválogatja a gyűjtőkörébe tartozó kiadványok rekordjait (később azok javított rekordjait is), és – kiegészítésekkel – saját adatbázisába adaptálja. Az ISDS-ből nyert és az OSZK KFKK kardexlapjai alapján készült input (az ISDS-ben még nem regisztrált időszaki kiadványok bibliográfiai adatai) tárolása és kezelése együttesen történik. A két típusú feldolgozáshoz kétféle input adatlapot alkalmazunk. (Az 1. sz. ábra a "bb" adatlap, amely az ISDS-ből való rekord átvételének jelzésére és a kiegészítő adatok közlésére szolgál; a 2. sz. ábra a teljes egészében belső adatfelvételezésre használatos "ba" adatlap.)

V E Z. I.		1 S B N		NPA		ADATLAP ISDS LEVÁLASZTÁSHOZ	
				bb			
P O C I M	2_2199	#v	1 2 3 4 5	#a			
H O R.	2_3399	#a					
Szak-csop.	2_8199	#a					
A L C I M	2_2399	#v	2	#a			
Kiad. jels.	2_2499	#a					
Indu-lás	2_3199	#b					
Meg-eszünés	2_3299	#b					
C I M U T.	2_45_9	#a					
M E G J E G Y Z É S	2_7_9	#a					
Kitöltötte: 198		Rögzítse:					
Ellenőrizte: 198		Ellenőrizte: 198					

1. sz. ábra

npa		ba	
VEZ NÁ LT	← ?b	-----	
	KSSN	Műv.	Kvt.kód
P O C I M	?_0100	Rf·K8z·Kt8lt·Kp·Stát·Típ·Pér·Orsz·vör·Kód ····	
	?_2100	dv	-----
P A R H U Z A M O S C I M	?_2200	dv	-----
	?_2210	dv	-----
	?_2220	dv	-----
	?_2300	dv	-----
A L C I M	?_2400	dv	-----
	?_2500	dv	-----
K E J E L	?_2510	dv	-----
	?_3100	dv	-----
M S Z	?_3200	dv	-----
	?_3300	dv	-----
C I M V A L T	?_4300	dv	-----
	?_4310	dv	-----
	?_4320	dv	-----

C I N T E Z S	7_4_	✓					
B I B L I O T E K	7_5_	✓					
K O Z R E A D O	7_6_	✓					
K O Z R U T A L O	7_6_	✓					
M E G J E G Y Z É S	7_7_	✓					
B I V I	7_7800	✓	_____	7_7810	✓ _____		
S Z E	7_7900	✓	_____	7_7910	✓ _____		
E T O	7_8100	✓	_____	7_8200	✓ _____		
	7_8200	✓		7_8230	✓ _____		
	7_8210			7_8240	✓ _____		
198_	_____	gyűjt.	198_	_____	kitölt.	198_	_____
_____	_____	közöl.	_____	_____	szakcs-	_____	_____
_____	_____	utk	_____	_____	rev.	_____	_____

Az ISDS rekordok alkalmazása az NPA rendszerében

Az ISDS NK az 1970-es évek derekától építi a világ időszaki kiadványait regisztráló adatbázisát a nemzeti ISDS központok bejelentései alapján. Mind a bejelentő országok köre, mind a bejelentések mennyisége, formátuma és adattartalma lényegesen változott, bővült az elmúlt időszakban. Jelenleg²⁴ egy ISDS rekord 30 bibliográfiai és információs adatelemet tarthat nyilván, amelyekből – az információs adatokon kívül – az ISSN-szám, a kulcs cím, a rövidített kulcs cím, a megjelenési adatok és az ETO (vagy a Dewey-) jelzet kötelező. 1983-ig a főcímet nem lehetett regisztrálni, 1984-től kötelező adat akkor, ha tartalmában eltér a kulcs cím első almezőjétől. A kötelező adatokon kívül a rekordok tartalma függ a leírt kiadványon szereplő adatok mennyiségétől, a bejelentő központok gyakorlatától, stb. (Az időszaki kiadványok feldolgozása szempontjából azonban legjelentősebb a bibliográfiai kapcsolatok pontos – de nem minden nemzeti központ által alkalmazott – jelölhetősége.)

Elemzéseink azt mutatják, hogy *az ISDS-ből átvett rekordok országonként és időszakonként más-más adattartalmú katalogizálási gyakorlatot tükröznek.* (Ide tartozik például az a nem jelentős, de kiadványszerkesztési szempontból problémát okozó kérdés is, hogy a különböző nyelveken belül többféle helyesírási gyakorlattal találkozunk.²⁵) *A tipizálható adathiányok* megszüntetése egyidejűleg történik a rekord ISDS-ből való átvételének jelölésével (ld. az 1.sz. ábra), *a rekordok egyedi kiegészítése*, illetve *az adatok egységesítése* az évi aktualizáló/javító futások során válik lehetségessé.

Az ISDS formátum tervezése az 1970-es évek elején történt,²⁶ s így szerkezetileg eltér a későbbiekben kidolgozott ISBD/S-től, ill. a nemzeti bibliográfiai formátumoktól. Az adatelemek önálló kezelhetősége, a rendezés és az automatikus központosítás érdekében az NPA formátum jóval részletesebb, mint az ISDS formátum. Így az automatikus adatátvitelkor a tartalmi jelölők egyszerű konverziója helyett az egyes adatelemeket a részletesebb szerkezet szerint kell jelölni, azonosítani. Például már az adatbázis feltöltésekor, illetve az ISDS rekord átvételekor lehetőség van a főcím részletezett nyilvántartására. A főcím automatikus átvétele csak tipikus esetekben lehetséges a kulcs cím első almezőjéből. (A tipikus eset felismerése, a programrendszernek a jelzés megadása emberi munkával történik, a jelzésre a "bb" adatlap 2100 mezőjének ≠v almezője szolgál.) Összetett főcím az ISDS-ből nem vehető át, mert a kulcs címen belül nincsenek megkülönböztetve az adatelemei, az NPA viszont önálló azonosítókkal látja el őket. (Az összetett főcímet – a rekord átvételének jelölésével egyidejűleg – kiegészítő adatként kell megadni.) Más eljárást kell alkalmazni azonban például a bibliográfiai kapcsolatok esetében, ugyanis itt a címadaton belüli adatelemek megkülönböztetése csak a javító fázisban végezhető el, amikor az ellenőrző listákból már megállapítható az ISDS-ből átvett adat típusa, azaz – példánkban – a cím összetett vagy egyszerű volta.

Speciális eljárásokat kíván az ISDS NK-tól érkező aktualizáló szalagok hasznosítása is. Az "új" jelzéssel érkezett rekordokról a rendszer egy minimális adatokat tartalmazó listát készít, amelyből megállapítható, hogy az ISDS-ben újonnan regisztrált időszaki kiadvány nem szerepel-e már az NPA-ban saját előállítású rekorddal. Ha igen, akkor az ISDS-ből automatikusan átvettettetjük az NPA rekordba az ISSN számot, a kulcs címet és a kulcs cím rövidítését, a további adatokat pedig kilistáztatjuk az NPA-rekordban levő

adatokkal való összevetés, illetve átvétel céljából. Ha "javított" jelzésű az ISDS rekord, és előzőleg az NPA már adaptálta, a javított adatok automatikus átvételére csak akkor van lehetőség, ha azt az adatot az NPA karbantartói még nem javították. Ellenkező esetben a rendszer listát készít az ISDS javításairól és csak engedélyezés után végzi el a szükséges karbantartást. Előfordulhat ugyanis, hogy mire az ISDS NK-tól az aktuális adat megérkezik, a KFKK szerkesztési munkája során, vagy a hazai könyvtáraktól érkező bejelentések alapján már el is végezte a javítást. Ha az ISDS rekord még nem került az NPA-ban adaptálásra, a karbantartás az ISDS fájl hazai példányában kerül végrehajtásra. Így, amikor az időszaki kiadványt valamelyik könyvtár beszerzi és bejelenti az aktualizált ISDS adatokat lehet az NPA-ba átvenni.

Az állományi alrendszer

Az NPA tervezése során nem fogadtuk el a számítógéppel előállított központi katalógusok egyszerű megoldását, miszerint az egyes könyvtárak állománybejelentéseit a számítógép közönséges karakterláncokként kezeli, a közlés tartalmáért a bejelentő könyvtáré a felelősség, és nem szükségképpen lehet megállapítani – mondjuk párhuzamos számozású kiadvány esetén – hogy két lelőhelyen ugyanaz az állomány található-e vagy sem. *Az NPA-ban a kiadványokat állományi részegységeként kell nyilvántartani.* Nem egyszerűen a színvonalas katalogizálás követelményéről van szó, hanem arról is, hogy csak ilyen nyilvántartást lehet lekérdező rendszer alapjává tenni.

A számítógépes rendszer egyrészt megkövetelte a nyilvántartandó adatoknak és kapcsolataiknak, tehát az adatszerkezetnek a tisztázását, másrészt önálló szabályozást kívánt arra nézve, hogy az egyes outputok számára milyen adatokat kell összeválogatni, ezeket az adatokat milyen sorrendben, milyen központosítással, és milyen egyéb elrendezési (esetleg tipográfiai) szabályok szerint kell megjeleníteni.

Az állománynyilvántartás felépítése

A 3.sz. ábra bemutatja az állománynyilvántartás szerkezetét. A leírásban először az egyes könyvtárak adataitól független, bibliográfiai jellegű nyilvántartással foglalkozunk (az ábrán az A3 és A2 rekordszerkezetek), végül szó lesz a könyvtár-specifikus adatokról (A1 rekordszerkezet).

Tételezzük fel, hogy a kiadványok egyféle rendszer szerint sorszámozzák magukat, azaz nincs párhuzamos sorszámozás, és tekintsük a következő egyszerű szabályt: ha az időszaki kiadványon – a folyam számától eltekintve – egyféle sorszám van, akkor a sorszámozási egységek a nyilvántartás egységei, ha kétféle sorszám van, akkor az átfogóbb, a "magasabb helyi értékű" sorszám lesz a nyilvántartás alapja.

Az NPA állománynyilvántartás fájljai

Az A3 fájl rekordjainak szerkezete:

[illegible]

P á r h u z a m o s		P á r h u z a m o s		P á r h u z a m o s megj. év	Kiadványspecifikus megjegyzés
folym szám	állományi részegys. sorszám	folym megnev.	állományi részegys. sorszám		
3	11	15	8	18	V. max. 150

Az A2 fájl rekordjainak szerkezete:

ISSN/ KSN	sorszá- mozási típus azonosító	folyam megnev.	állományi részegys. megnev.	megjelenési részegys. megnev.
--------------	---	-------------------	-----------------------------------	-------------------------------------

A számok az egyes adatok karakterekben mért hosszát jelentik,
V = változó.

A kettős keretek a rekord- ill. szegmens-azonosítókát jelölik.

(A párhuzamos sorszámozási adatokat közlő szegmens ismétlődhet szükség szerint egy rekordon belül.)

Az A1 fájl rekordjainak szerkezete:

ISSN/ KSSN	Kvtár	sorszá- mozási típus azonosító	Számozási egység			Gyarpodási év	Elszámolási típus	Beszerzési mód	Állományi közhölhetőség	CT 1
			folyam szám	állományi részegys. sorszám	megjelenési részegys. sorszám					
8	10	1	3	11	11	2	1	1	1	1

☐ Könyvtárspecifikus
megjegyzés
V. max. 130

A kiadványok elsöprő többségére érvényes is ez a megfogalmazás. A kivételt a következő típus képviseli:

sorszámozás a kiadványon	tárgyév (kelet)	megjelenési év
27.tom.2.fasc.	1985	1987
27.tom.4.fasc.	1985	1988
28.tom.1.fasc.	1986	1987
28.tom.3.fasc.	1986	1988
28.tom.4.fasc.	1986	1987

Könnyen belátható, hogy akár az 1987-es, akár az 1988-as lelőhelyjegyzékben csak akkor tudunk megfelelő állományközlést adni, ha öt önálló egységet tartunk nyilván. A szabályt úgy kell megfogalmazni, hogy erről a típusról is gondoskodják: a) ha az időszaki kiadványon – a folyam számától eltekintve – egyféle sorszám van, akkor a sorszámozási egységek a nyilvántartás egységei; b) ha kétféle sorszám közül az egyik összefogja az egy évben megjelent egységeket, akkor ezt a sorszámot, azaz természetesen a vele jelölt egységek összességét tekintjük az állománynyilvántartás egységének; c) ha kétféle sorszám közül egyiknek sincs naptári évhatárt át nem lépő, összefogó funkciója, akkor a sorszámozási egységek a nyilvántartás egységei.

sorszámozás a kiadványon	megjelenési év	a nyilvántartás egysége
a) 1193.no.	1985	1193.no.
1194.no.	1985	1194.no.
1195.no.	1985	1195.no.
1196.no.	1985	1196.no.
1197.no.	1985	1197.no.
b) 83.vol.1.no.	1985	83.vol.
83.vol.2.no.	1985	
.	.	
.	.	
83.vol.11.no.	1985	
83.vol.12.no.	1985	
84.vol.1.no.	1986	84.vol.
65.Bd.1.Heft	1985	65.Bd.
65.Bd.2.Heft	1985	
65.Bd.3.Heft	1985	
66.Bd.1.Heft	1985	66.Bd.
66.Bd.2.Heft	1985	
66.Bd.3.Heft	1985	
67.Bd.1.Heft	1986	67.Bd.
c) 27.tom.2.fasc.	1987	27.tom.2.fasc.
27.tom.4.fasc.	1988	27.tom.4.fasc.
28.tom.1.fasc.	1987	28.tom.1.fasc.
28.tom.3.fasc.	1988	28.tom.3.fasc.

Ha az évfolyam-jelölést a kiadványon a tárgyév jelenti, a tárgyév lesz az összefogó sorszám:

sorszámozás a kiadványon	tárgyév	megjelenési év	a nyilvántartás egysége
1.Heft	1985	1985	1985
2.Heft	1985	1985	
.	.	.	
.	.	.	
11.Heft	1985	1985	1986
12.Heft	1985	1985	
1.Heft	1986	1986	

A nyilvántartott egységet kétszer három adat azonosítja, három sorszám és három megnevezés. Az első helyre kerül a folyam száma, illetve megnevezése. A második helyre az a sorszám, illetve a hozzá tartozó megnevezés kerül, amely a nyilvántartás egységét megszabja; azokban a ritka esetekben, amikor a nyilvántartás egységét két sorszám, illetve megnevezés szabja meg, az áfógóbb adatok kerülnek a második, a kisebb egységeket kijelölő adatok pedig a harmadik helyekre.

A két hármas a sorszámozás három szintjének, pontosabban a folyamon kívül két szintnek a megkülönböztetését teszi lehetővé. A fenti példák mutatják, hogy az alsó szintet korlátozottan használjuk: ha a nyilvántartás egysége egy sorszámmal kijelölhető, nem regisztráljuk az esetleges kisebb egységet. Az adatok neve az NPA-ban: a folyam száma, az állományi részegység sorszáma, a megjelenési részegység sorszáma, illetve a folyam megnevezése, az állományi részegység megnevezése és a megjelenési részegység megnevezése. A sorszámokat és megnevezéseket három-három dobozként képzelhetjük el. (Az egyébként üres dobozokba a rendszer tesz nullát, illetve szóközöket.)

A három, pontosabban két szint kihasználása elvileg másképp is lehetséges. Ha például a kiadváynak egyetlen folyamatos sorszámozása van, akkor minden állományi részegység egyidejűleg megjelenési részegység is, és viszont. Az NPA-ban az állományi részegységet előnyösebbnek találtuk, de ez nem szükségképpen általános érvényű. (Olyan naprakész interaktív nyilvántartás létrehozásához, amely a kurrens állományt számonként tartalmazza, illetve egy abszolút bibliográfiai orientáltságú rendszer létrehozásához ki kell dolgozni a sorszámozási adatok fajtáinak, szintjeinek, a szintek számának és egymáshoz való viszonyainak részletes és teljes leírását.) Ha az NPA üzemeltetése során a három sorszámozási szintnél többre volna szükség, megjegyzésben lehet magyarázatot adni. Például: 1988-ban 8.kötet III. rész 7–9. füzet, párhuzamos számozással 138–140. füzet.

Állományi részegység: 8. kötet

Megjelenési részegység: III. rész

Megjegyzés: 1989-ben bejelentésre került a III. rész 7–9. füzete.

(Párhuzamos állományi részegységek: 138. füzet, 139. füzet és 140. füzet.)

Mivel a megnevezések (vol., Bd., no. stb.) rendszerint hosszú ideig változatlanok, nem célszerű az egységek hosszú során át újra meg újra tárolni őket. Ezért a kiadványra

jellemző megnevezéshármaszt csak egyszer tároljuk, megjelöljük egy egykarakteres azonosítóval, a sorszám-hármasok mellett pedig csak ezt az egykarakteres azonosítót kell ismételten tárolni. Ha a megnevezések változnak, az új változatot új azonosító karakterrel szintén egy példányban tároljuk, a további egységek sorszámai mellé az új azonosító kerül.

Az NPA-ban minden sorszámhoz kell megnevezésnek tartoznia. Ha a kiadványon nincs megnevezés, speciális jelet teszünk a megfelelő helyre. Ezáltal a sorszámozási szerkezet változását mindig tükrözi a megnevezések változása, következésképpen a sorszámozási szerkezet változásával együttjár a megnevezések azonosítójának változása. A megnevezések természetesen változhatnak a sorszámozás változásától függetlenül is.

A megnevezéseket azonosító karakternek a tekintélyes tárolóhely-megtakarításon kívül még az is a haszna, hogy változása jelzi a számozási és/vagy megnevezési szerkezet változását. Ezáltal biztosítja, hogy a nyilvántartott egységek sorszámainak helyes sorrendjét az állományközléshez automatikusan meg lehessen állapítani. Egyébként a sorszámozás változásait a bibliográfiai pontosság érdekében célszerű az állományközlésben jelezni, lezárni egy előző és nyitni egy új szakaszt. A karaktert sorszámozási típus azonosítónak neveztük el.

A rendszerben tároljuk a nyilvántartott egység megjelenési évét, tárgyévét (ha ismert), a más időszámítási rendszerben közölt tárgyévét (ha a kiadványon szerepel), az adott egységre vonatkozó megjegyzést (ha szükséges) és az egység párhuzamos sorszámozási adatait.

Egy egységnek a párhuzamos sorszámozási rendszerben megfelelhet egy vagy több sorszámozási egység. (Említettük, hogy a nyilvántartások alapjául azt a sorszámozást választjuk, amelynek a révén kevesebb egységgel regisztrálható az állomány.) A párhuzamos sorszámozás szerinti egységek sorszámain és megnevezéseit egyenként tároljuk. A párhuzamos sorszámozási szerkezet változásai is megszakítást eredményeznek az állományközlésben a fentebb ismertetett mechanizmus révén. (A számítógépes rendszer felkészült arra is, hogy több nyilvántartott egységhez tartozzék ugyanazon párhuzamos egység. A hazai kiadványok esetében lehet rá szükség, ha a legmagasabb szintű bibliográfiai igények kielégítése a tárolóval való takarékoság szempontjait háttérbe szorítja, például 121.no. – 132.no. = 11.vol.)

Jelenleg az NPA külföldi folyóiratokat nyilvántartó rendszere az állományi adatokban az évnél szűkebb kelet-adatokat nem tartalmazza, az állományi adatok megnevezéseiben pedig kötött sorrendet alkalmaz.

A 3.sz. ábrán jól látható, hogy a nyilvántartott egység bibliográfiai szempontból szükséges adatait csak egyszer tároljuk. Az egyes könyvtárakhoz kötődő nyilvántartási részben az egységre a sorszámmal és a sorszámozási típus azonosítóval hivatkozunk. Minden egységről nyilvántartjuk, hogy az adott könyvtár melyik évben és milyen formában (vétel, csere vagy ajándék) szerezte be, a devizaelszámolás módját, továbbá a könyvtár megjegyzését az adott egységgel kapcsolatban. Mivel ez az adatsor annyiszor szerepel, ahány könyvtárnak az állományában az egység megtalálható, érthető, hogy a kiadványokat minél kevesebb egységben igyekszünk "megfogni".

A könyvtárak bejelentései nyomán az NPA-ban összegyűlik egy-egy időszaki kiadványnak az országban fellelhető legteljesebb "elvi" állománya. Minden könyvtár állomá-

nyáról meg lehet állapítani, azonos-e az országos teljességgel, vagy ahhoz képest hiányos. Az országos teljességről azonban a külföldi időszaki kiadványok esetén nem tudunk biztonsággal ítélni. A látszólag teljes sorból hiányozhat egy-egy különszám, a látszólagos hiány pedig származhat a kiadási folyamat megszakadásából, stb. Az NPA tehát nem tartja nyilván az egyes egységek hiányát,¹⁸ következésképpen hiányokat nem is közöl, de az állományközlés formája fogódzókat ad a felhasználó számára. A nyilvántartás egységei, mint láttuk, rendszerint egy év állományát jelentik. Minden könyvtár megjegyzésben közölheti a nála levő egység hiányosságait, felsorolhatja a hiányzó kisebb részegységeket, ezeket a megjegyzéseket az NPA tárolja, és egyes outputokban (változatlan karakterláncként) közli.

Az állományközlés

Az adatbázis teljes vagy válogatott tartalmát a legváltozatosabb módokon lehet megjelentetni a különféle outputokban. A lelőhelyjegyzék és kumuláció számára tervezett állományközlési mód csak egy a lehetőségek közül.

Az NPA sajátossága, hogy megkülönbözteti az állományközlés teljes és egyszerűsített változatát. A teljes változat az országosan teljes állomány közlésére szolgál, az egyszerűsített pedig az országos teljességhez viszonyítva hiányos állományú könyvtárak állományának közlésére. Az állományközlés mindkét változatban "től-ig" formában történik. A teljes változatban megadjuk a bibliográfiai részleteket, az egyszerűsítettben elhagyjuk a párhuzamos adatokat, a keltezési adatokat, valamint az állományi és megjelenési részegységhez tartozó megnevezéseket. Ezáltal egyeztetjük a bibliográfiai tájékoztatás és a helykímélő, áttekinthető, tömör adatközlés kívánalmait. A teljes állománnyal rendelkező könyvtáraknak csak a kódjait kell felsorolni, felesleges önálló állományközlésekkel szerepelniük. Az NPA ezen a ponton eltér – meggyőződésünk szerint előnyére – a nemzetközi trendtől. Ehhez a megoldáshoz az érvényben levő magyar szabvány sem nyújtott segítséget.

A "től-ig" képzésről részben már volt szó, a sorszámozási típus azonosító változása "ig" és "től" határt jelöl ki. Végül is azok az egységek kerülnek egy "től-ig" kiírásba, amelyeknek a sorszámai egy sorszámozási típus azonosítón belül folyamatos sort alkotnak. Folyamatosság akkor áll fenn, ha két egymást követő sorszám különbsége nem nagyobb egynél. (A vizsgálat több sorszám közül csak a (leg)kisebb nyilvántartott egységre vonatkozót veszi figyelembe. Átmenő vagy összevont sorszám esetén a sorszám második része és a következő sorszám első része közötti viszonyt vizsgáljuk. Betűkiegészítést tartalmazó sorszám esetén csak a számrészt vesszük figyelembe.) A szabály alapján az alábbi számokból:

1	no
2	no
3–4	no
3/4	no
4	no
4/A	no
4/B	no

6/8	no
9/10	no
10	no
11	no
12–15	no
14	no
14/15	no

a következő két kiírás képződik:

1. no. – 4/B no.
6/8. no. – 14/15 no.²⁷

A folyamatosság meghatározása másképp is elképzelhető, de *valamilyen* definícióra szükség van, a gépi és a hagyományos jegyzékekben egyaránt.

Fejlesztések

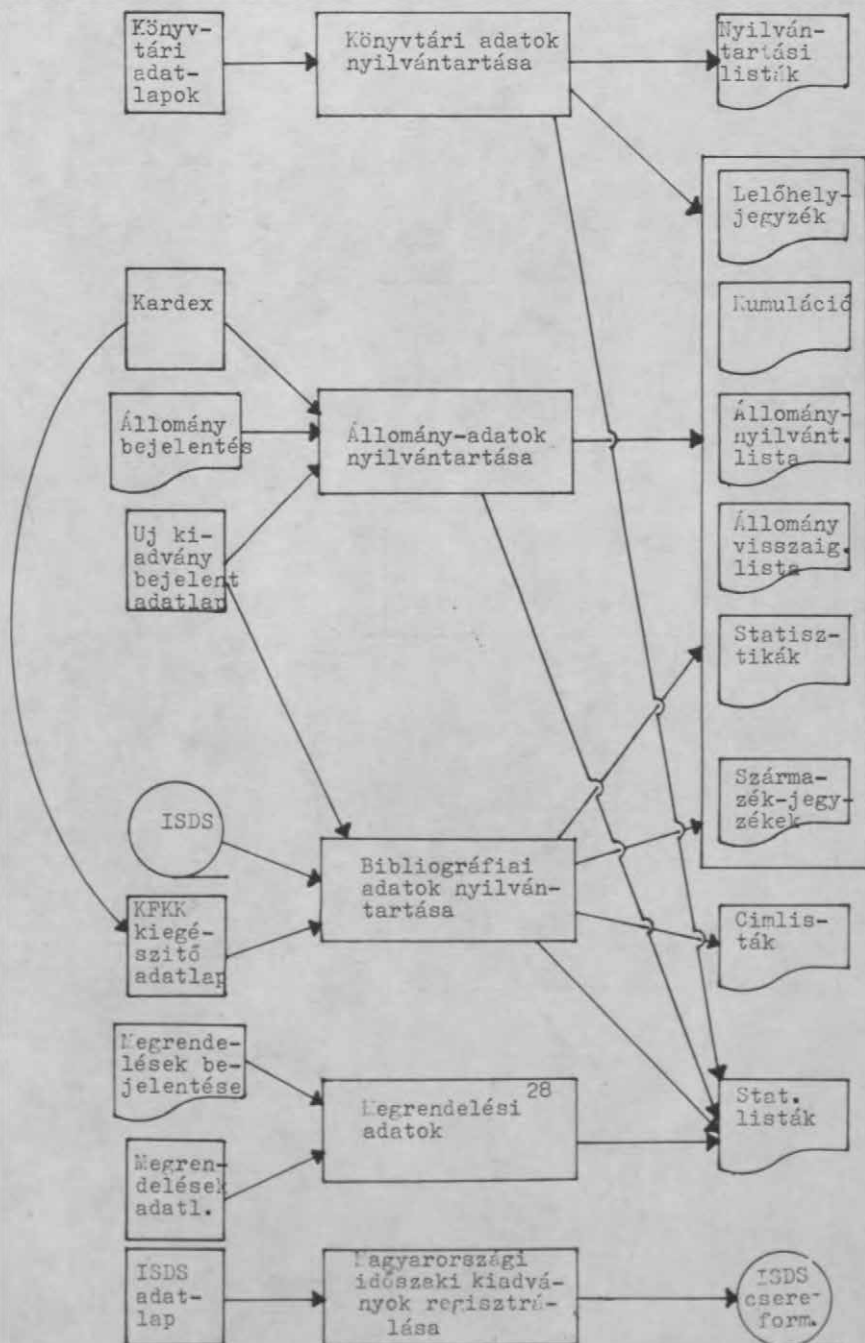
A bejelentő könyvtárak adatai között nyilvántarthatjuk, hogy állományukat hány évenként selejtezik, és ez a lelőhelyjegyzékek indexében jelenik majd meg a felhasználók tájékoztatása érdekében. A jegyzékekben nem közlünk olyan állományt, amelyet az adatbázisból megállapíthatóan már selejtezték, illetve a selejtezett állományokat töröljük az adatbázisból. Az NPA nem tart nyilván kiadványonként és könyvtáranként érvényes megőrzési időt. Ha az igények indokolják, a bővítésre lesz lehetőség.

Az NPA nem tart nyilván könyvtári raktári jelzetet. (A hagyományos rendszernek megfelelően nem a könyvtárak egyes példányait, hanem a kiadványból meglevő – esetleg több példányból összeálló – teljes állományukat regisztrálja.) A rendszert egy későbbi lépcsőben bővíteni lehet majd az ún. könyvtári helyi adatokkal, elsősorban az OSZK saját belső periodika-nyilvántartásainak, katalógusainak kifejlesztéséhez. A raktári jelzetek szerepeltetése különösen hasznos lehet a jelen adatbázisból előállítható hálózati, ágazati stb. lelőhelyjegyzékekben, illetve származékjegyzékekben.

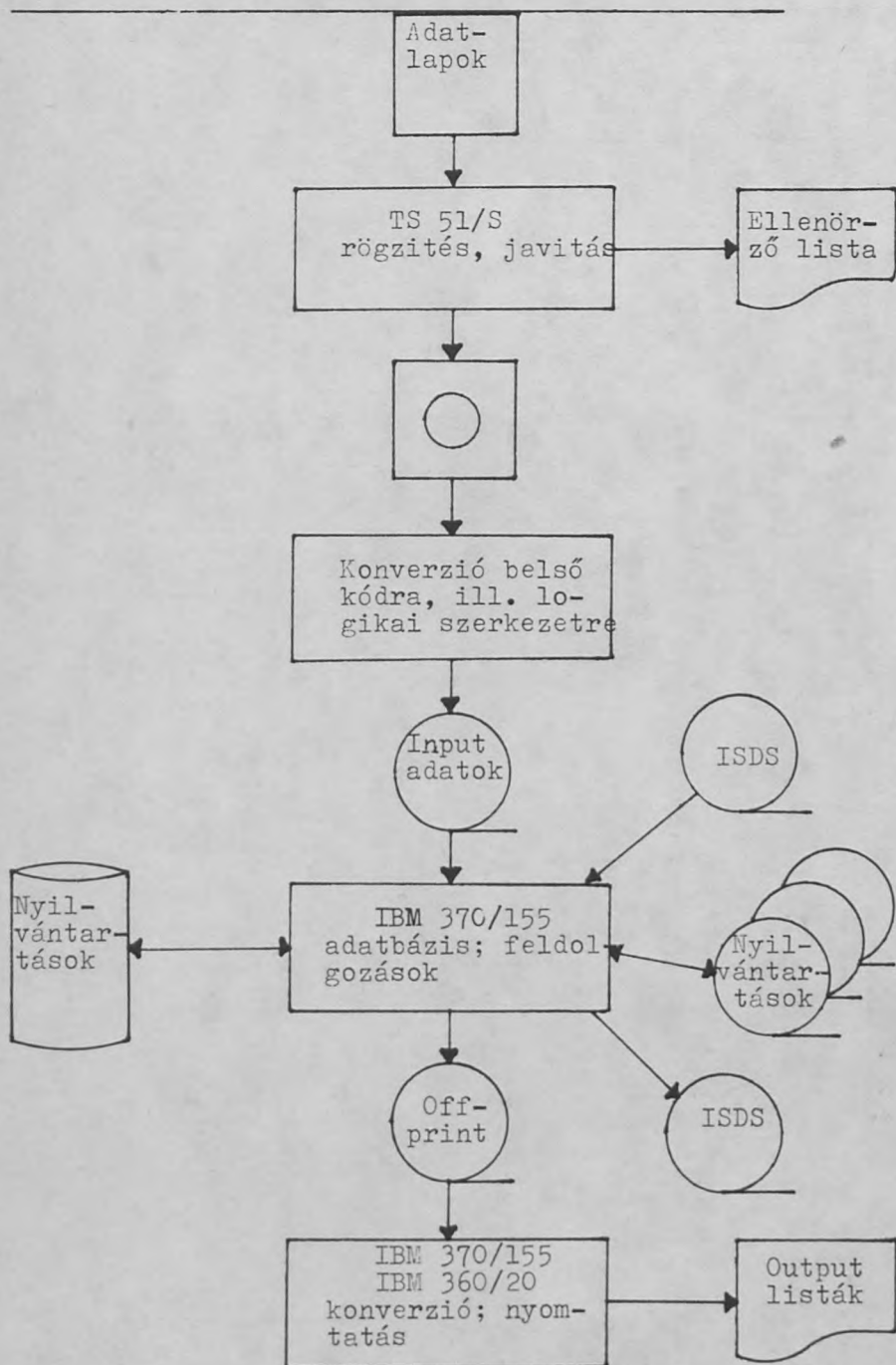
* * *

FÜGGELÉK

1. Az NPA átfogó rendszere

2. Az NPA rendszer feldolgozási folyamatának ábrája

JEGYZETEK

1. Az MNB rendszer 1977 óta üzemszerűen működik. Az időszaki kiadványok bibliográfiai feldolgozására vonatkozó nemzetközi szabályozás (ISBD/S) 1977-ben, adaptált magyar változata (MSZ 3424/2) 1982-ben jelent meg.
2. NEUBAUER, K.W.: National Serials Data System in the Federal Republic of Germany. = Current trends in serials automation (Hrsg. von A.H. Helal, J.W. Weiss. – Essen: Gesamthochschulbibliothek, 1981. – 41–57.p.
3. Célfeladat az Országos Széchényi Könyvtár számára: "számítógépes rendszer kialakítása, adatbázis kiépítése és üzemeltetése mindenekelőtt az időszaki kiadványok központi lelőhelynyilvántartására, a gyűjtőkori együttműködés elősegítésére. Első lépésként a meglevő, illetve megrendelni kívánt külföldi időszaki kiadványok figyelembevételével, második lépésként a kötelespéldányszolgáltatás alapján a magyarországi kiadványok figyelembevételével, lehetővé téve, hogy a könyvtár hatékonyabban, rövidebb átfutási idővel, több és magasabb szintű szolgáltatással végezze munkáját." = OSZK belső kézirat: 12.179/82.
4. Az OSZK Fejlesztési Csoportja 1982 tavaszán kezdte el a Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa kurrens nyilvántartásának gépesítési munkáit, szorosan együttműködve az Infologic vgm (KSH Számítóközpont) munkatársaival, Baracza Lajosnéval és Hajdú Györgynéval. A rendszer tervezésében részt vettek még Fügedi Péterné, Zsembery Anikó és Nagy Zsoltné (OSZK). Az OSZK KFKK osztálya Szilvássy Zoltánné vezetésével észrevételeivel folyamatosan segítette a tervezést.
E helyen köszönjük meg Zircz Péter ny. főigazgatóhelyettesnek, hogy a munka elkezdését lehetővé tette és később is mindenben támogatta.
5. SZILVÁSSY Zoltánné – SZÖLLÖSY Éva: Megújul a külföldi időszaki kiadványok országos lelőhelynyilvántartása. = Könyvtáros, 1985. (megjelenés alatt)
6. WHIFFIN, J.: Union Catalogues of Serials. Guidelines. . . = The Serials Librarian, vol.8. n.1. BLOSS, M.E.: Recommendations for serial holdings statements at the summarized, condensed level. – Chicago, 1983.
7. Átfogó ismertetését ld. NEUBAUER, K.W. i.m.
8. International guide to MARC databases and services: national magnetic tape services / ed. by D. Wolf, F. Conrad. – Frankfurt am Main : Dt. Bibliothek, 1984.
9. Az ISDS rendszer ismertetésére ld. :
ISDS manual / prep. by the International Centre ; ed. by A.A. Mullis. – Paris : ISDS I.C., 1983. ; Comparative study on the handling of serials by ISDS centres and national bibliographic agencies / prep. by F. Bouffez, A. Grosseaud. – Paris : Unesco, 1980 ;
SZILVÁSSY Zoltánné: Az ISDS / International Serials Data System = Időszaki Kiadványok Adattal Nyilvántartó Nemzetközi Rendszer. = Könyvtári Figyelő, 24.évf. 4.sz. 349–360.p.
10. WEGELIUS, P.: Le NOSP : Nordic Union Catalogue for Serials. = Nouvelles de l'ISDS, 1984. n.3.
11. BARACZÁNÉ DÉVAI Gizella – MAJTÉNYI Edit: A MARK-IV filekezelő rendszer ismertetése. – Bp. : MVM, 1981. 72 p. Az assembly nyelvek gépre orientáltak, a magasszintű programnyelveket eljárásra orientálnak nevezhetjük, a MARK-IV pedig, mint a fejlődés következő lépcsője, a szükséges eljárások részletes specifikációja helyett inkább a rendszer vagy az információigények leírására ad eszközt. A MARK-IV koncepciója valójában a rendszertervezés és programozás kétlépcsős folyamatát egy lépcsőre redukálja, a vele dolgozó nagyon egyszerűen és tömören közhelyi igényeit a MARK-IV űrlapjain. Részletesebben ld. még
MARK-IV filekezelő rendszer : Hivatkozási kézikönyv. – 2. kiad., 2. vált. – [Bp. : KSH, 1974.]. Készült a MARK-IV reference manual (1970) alapján.

12. NPA : Nemzeti Periodika Adatbázis. Rendszerterv. 2. vált. Bp., 1983. – Kézirat
13. Az NPA gyűjtőkörébe tartozó kiadványoknak még kb. 35–40%-a nincs regisztrálva az ISDS adatbázisban. Ezeknek a rekordjait belső könyvtári feldolgozás állítja elő, ez az adatbázis feltöltésének egyik legmunkaigényesebb részfolyamata.
Példát találtunk olyan megoldásra is, hogy a központi katalógus szolgáltatásait csak az ISDS által feldolgozott kiadványokra korlátozzák. A NOSP, amely 1978 óta működik, csak 1984-re tervezte a saját feldolgozás bevezetését. V.ö. Wegelius, P. i.m.
14. MSZ 3424/2–83 Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványok. F.2. 62–63.p.
- 15–16. I.m. ISDS manual, 53–64.p.
17. MSZ 3424/2–82 Bibliográfiai leírás. Időszaki kiadványok
ISBD/S: International Standard Bibliographic Description for Serials. – London: IFLA UBC, 1977 (revízió alatt).
18. I.m. Whiffin, J., 107.p.
Az IFLA hivatalos kiadványaként megjelent "Guidelines for the compilation of union catalogues of serials" (Paris : Unesco ; IFLA, 1982. – PGI–83/WS/1) már nem sorolja fel a kötelezően közlendő bibliográfiai adatokat, hanem a minimálisan közlendő azonosító adatok körének meghatározását az adott közreadó szerkesztőségek feladatkörébe utalja át.
19. A hagyományos ún. "kardex-lapos" nyilvántartás adatai, valamint az ennek alapján készült lelőhelyjegyzékek természetesen nem tartalmazzák még az 1982–83-ban a gépi nyilvántartás számára kidolgozott ún. minimális adatmennyiséget, így az NPA adatszerkezetnek a feltöltése csak fokozatosan, a könyvtárak nagyfokú közreműködésével valósulhat meg.
20. Részletes ismertetését ld. UNGVÁRY Rudolf: Osztaurusz; osztályozási rendszer és tezausz : Információkereső nyelv folyóiratok tartalom szerinti feldolgozására és keresésére a Nemzeti Periodika Adatbázisban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1985 (előkészületben)
21. I.m. NPA rendszerterv, 38.p.
22. Kurrens külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban : Leleőhelyjegyzék. . . , ISSN 0324–6175
23. Jelenleg a bejelentő könyvtárak csökkentett – és változó minőségű – adattartalommal jelentik évről-évre állományukat. Az adathiányok megszüntetése, az időszaki kiadványok autopszián alapuló újrafeldolgozása a számítógépes technika bevezetésével egyidejűleg nem lehetséges. A teljes, bibliográfiai értékű rekordok csak a könyvtárak bejelentő munkájának kiterjesztése alapján, fokozatosan állíthatók elő.
24. I.m. ISDS manual, 1983.
25. Legszembetűnőbbek a kis- és nagybetűhasználat bizonytalanságai, valamint a német "ü" és "ue", illetve "ö" és "oe" (über/ueber stb.) más-más betűrendi helyet eredményező váltakozása.
26. UNISIST International Serials Data System (ISDS) : Guidelines for ISDS. – Paris : Unesco, 1973.
27. I.m. NPA rendszerterv, 27 p.
28. A "megrendelés alrendszer" programrendszerének kialakítása csak egy későbbi időszakra tervezett. Kidolgozása rendszertervi szinten valósult csak meg.

AZ INFORMÁCIÓHASZNÁLÓK OKTATÁSÁNAK HELYZETÉRŐL

NÉMETH ZSÓFIA

A felhasználók oktatása: az információs rendszer része

A megsokasodott információömeg, az információ meghatározó szerepe a társadalmi-gazdasági fejlődésben, nélkülözhetetlensége mindennapi életünkben: mindez napjaink megszokott jelensége. E jelenség következtében elemi követelménnyé vált, hogy a potenciális felhasználók számára igényeiknek megfelelően válogatott, minőségi és mennyiségi tekintetben adekvát információt kell szolgáltatni. Ugyanakkor világszerte gondot jelent, hogy a tudományos-technikai információs szolgáltatásokat a potenciális felhasználóknak csak töredéke használja megfelelőképpen. A használók nem ismerik fel érdekeltségüket az informálódásban, ezért alacsony tájékozódási kultúrájuk színvonala is. Ennek oka részben a felhasználók információhasznosítási oktatásának és tájékoztatásának hiányos volta, részben pedig az információs szolgáltatások hiányai, hibái és ezek hosszú átfutási ideje. Mindez egyfajta circulus vitiosus-t hoz létre, amelyből csak az egyes összetevők együttes orvoslásával lehet kijutni.¹

Az információs és könyvtári szolgáltatásoknak fokozottan kell alkalmazkodniuk a potenciális felhasználók tényleges igényeihez. A használók igényeinek struktúráját úgy kell befolyásolni, hogy az "fő irányokban megfeleljen annak, ami a tudományos–technikai forradalom körülményei között korszerű, szükséges és lehetséges." Összhangot kell teremteni a szolgáltatások és az igények között.²

Az információ megszerzésének az igénye, az információs fogadókészség kialakulása nem spontán folyamat: ezeket az igényeket fel kell ébresztetni, az információ fogadására mindenkit fel kell készíteni, hogy meg tudja keresni és fel tudja használni a számára szükséges információt. A potenciális felhasználót meg kell ismertetni az információs forrásokkal és az információkeresés eszközeivel.³

Az Unesco felhasználó-képzési programja az információ felhasználók oktatásának célját a következő módon határozza meg: elő kell segíteni, hogy a felhasználók a) képesek legyenek felismerni, hogy milyen információkra van szükségük, b) meg tudják fogalmazni igényeiket, c) ténylegesen és hatékonyan fel tudják használni az információs forrásokat, d) fel tudják becsülni ezeknek a szolgáltatásoknak az értékét.⁴ Az UNISIST II. kormányközi konferencia dokumentumanyagában egyik fő feladatként szerepel az információhasználók oktatásának fejlesztése, az információ felhasználásában való jártasságuk kialakítása.⁵

A felhasználók oktatásának kérdése tehát részben információpolitikai kérdés, az információs rendszer komplex szervezetének része (beleértve az információs infrastruktúrát, a szolgáltató intézményeket: könyvtárakat, információs intézményeket stb.),

részben pedig közoktatáspolitikai kérdés: a potenciális felhasználók java része ugyanis iskolai tanuló, vagy egyetemi (főiskolai) hallgató. Az oktatási intézményekben a könyvtári–szakirodalmi (informatikai) tájékozottságot mindig a tanulmányi munka hatékonyságának, a képzési célok megvalósításának a szempontjából ítélik meg.

Egyetemi és főiskolai hallgatók informatikai oktatása

A felhasználók oktatása iránt az 1970-es években világszerte fellendült az érdeklődés. Az érdeklődés homlokterében az egyetemi és főiskolai hallgatók állnak. Ez indokolt: a felhasználók oktatása elsősorban felsőoktatási intézményekben, illetve azok könyvtáraiban folyik.

E dolgozat keretei között a fejlődésnek két fontos, meghatározó vonását szeretném kiemelni: 1. a felhasználók oktatásának intézményessé válását,⁶ 2. azt az erősödő tendenciát, amely abba az irányba hat, hogy az egyetemista és főiskolás felhasználók oktatása fokozottan integrálódjék a felsőoktatási intézmény képzési rendjébe, az oktatási folyamatba.

Külföldön

A felhasználók oktatásának programja az Unesco információs programjának része, amelyet kiadványok sora támaszt alá.⁷ A felhasználók oktatása munkatervi pontként szerepel a KGST-tagországok Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszerének (NTMIR) dokumentumaiban is.⁸ Kiemelt figyelmet szentel e kérdésnek az IATUL, a Műegyetemi Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége.⁹

Az intézményesedés folyamata számos országban megindult és erősödik. Az Egyesült Államok könyvtáros egyesületén belül bizottság alakult annak érdekében, hogy napirenden tartsák a felhasználók oktatásának a kérdését. 1971 óta a michigeni Egyetemen minden évben konferenciát rendeznek az egyetemi és főiskolai hallgatók könyvtárhasználati–szakirodalmi oktatása tárgyában. 1972-ben létrejött a LOEX-projekt (Library Orientation/Instruction Exchange), az első felhasználó-oktatási klíringintézet. Az intézmény célja az oktatás színvonalának az emelése az egyes helyeken folyó oktatás tapasztalatainak megismerése, értékelése, átvétele útján. Ennek érdekében folyamatosan figyelemmel kíséri a felhasználók oktatását, oktatási anyagokat gyűjt, számontartja azokat, tájékoztatást nyújt róluk, kutatásokat kezdeményez és irányít, szemináriumokat, konferenciákat szervez stb.¹⁰

Angliában a British Library égisze alatt 1977-ben indult vállalkozás a felhasználók oktatásának a támogatására, szervezettebbé tételére. A vállalkozás – amelynek a Loughborough-i Műszaki Egyetem ad otthont – klíringintézetként működik. Elsődleges célja elősegíteni a felhasználók oktatásának koordinálását, fejlesztését, kutatását az Egyesült Királyság valamennyi könyvtárára és intézményére kiterjedően. A célok realizálása érdekében információs és tanácsadó szolgálatot hoztak létre, valamint adatbankot (Library Instruction Materials Bank) állítottak fel. Ez utóbbi az oktatásra vonatkozó anyagok gyűjtését, tárolását, a róluk való információ szétszórását végzi.¹¹

Kiemelendő a klíringintézetek rendkívül fontos katalizátor szerepe: alkalmasak arra, hogy összehozzák az oktatást végző könyvtárosok különböző csoportjait (iskolai könyvtárosok, egyetemi könyvtárosok, egy-egy szaktudományt képviselő könyvtárosok, audiovizuális könyvtárosok, újabban online könyvtárosok stb.), elősegíthetik a regionális kooperációt különböző könyvtártípusok könyvtárosai között, s mint középpontban álló szervek a kooperáció előmozdítása révén a koordináló szerepkört is betölthetik.¹²

Az Egyesült Királyságban 1974-ben indult meg az "utazó oktatóműhely kísérlet" (Travelling Workshops Experiment), amely három ismeretágban (biológia, gépészet és népjólét) végzi a felsőoktatási intézményekben – az érintett tanszékekkel, egyetemi oktatókkal, valamint könyvtárosokkal való megegyezés alapján – a szakirodalmi (informatikai) ismeretek oktatását, illetve módszerek kidolgozásával, oktatócsomagok előállításával segít az oktatási programok megtervezésében, az oktatás lebonyolításában.¹³

A Német Szövetségi Köztársaságban a Deutsche Forschungsgemeinschaft égisze alatt készült nagyarányú felmérés és tervezet az egyetemista és főiskolás felhasználók oktatásával kapcsolatban.¹⁴

A Szovjetunióban a könyvtári–bibliográfiai, újabban informatikai ismeretek oktatása már hosszú ideje a felsőfokú képzés szerves része. 1974-ben jogszabály intézkedett arról, hogy valamennyi felsőoktatási intézményben tantervbe kell iktatni az "Informatikai, könyvtári és bibliográfiai alapismeretek" című tantárgyat. A több szakaszból álló oktatást könyvtárosok, információs szakemberek és a felsőfokú intézmények oktatói közösen végzik. A Moszkvai Bányamérnöki Főiskolán például a könyvtárhasználati alapismeretekbe a könyvtárosok vezetik be a hallgatókat. A második szakaszban, a társadalomtudományi alapképzés kezdetén a társadalomtudományi tanszékek oktatói – szoros kapcsolatban a könyvtárral – megtanítják a hallgatókat a könyvtári katalógusok, valamint a társadalomtudományi kézikönyv- és bibliográfiai apparátus használatára. Az oktatás harmadik szakaszának vezetője az idegen nyelvek tanszéke. Munkáját a szaktanszékekkel és a könyvtárral egyeztetve végzi. Ekkor tanulnak meg a hallgatók idegen nyelvű szakirodalmat olvasni, kivonatolni, referátumot, annotációt készíteni, referáló lapokat és egyéb információs kiadványokat használni. Végül, a negyedik szakaszban a "Bevezetés a tudományos kutatásba" című kollégium keretében a hallgatók rendszerbe foglalt ismereteket kapnak az információs forrásokról, eszközökről, használatukról. E tárgy oktatását a szaktanszékek oktatói, a könyvtár, valamint a szabványtár munkatársai együttesen látják el.¹⁵

A Német Demokratikus Köztársaság felső- és szakoktatási minisztere 1977 decemberében kiadott irányelvei minden felsőoktatási intézményre kiterjedően előírják a felhasználók oktatását. A dokumentum leszögezi: a felhasználók oktatását a szakképzésbe kell integrálni. A képzést az oktatók végzik, a felsőoktatási intézmény könyvtárosaival, valamint információs szakembereivel együttműködve.¹⁶

Angol, amerikai, nyugatnémet könyvtárosok egyaránt hangoztatják: a szakirodalmi (informatikai) ismeretek oktatását egyre fokozottabban a felsőfokú tanulmányok részévé kell tenni,¹⁷ sőt felvetődött – és amerikai könyvtárosok körében nem kis vihart kavart – az az álláspont is, miszerint az informatikai ismeretek oktatása nem könyvtárosi, hanem oktatói feladat.¹⁸

Magyarországon

Az egyetemi hallgatók szakirodalmi oktatását Magyarországon az 1966. évi 169/M.K.21./MM számú utasítás szabályozza. A jogszabály a műszaki egyetemeken, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, valamint a tudományegyetemek természettudományi karain tette kötelezővé a) az I. évfolyamokon a hallgatók csoportos könyvtárlátogatását, b) a III. vagy felsőbb évfolyamokon a szakirodalmi ismeretek tantárgy oktatását. A jogszabály kiadása óta eltelt csaknem két évtized jelentős eredményeket hozott. A Budapesti Műszaki Egyetemen iskolateremtő oktatási rendszer jött létre. A Központi Könyvtár által szervezett egységes, de korántsem uniformizált, hanem az egyes karok kívánságait messzemenően figyelembe vevő informatikai oktatás évente csaknem 1000 mérnökhallgatót érint.¹⁹ A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az elsőéves hallgatók csoportos könyvtárhasználati bevezetésén kívül szervezett szakirodalmi forráskutatási oktatást tart a Központi Könyvtár szakszemináriumai, illetve pro-szemináriumai keretben. A tanterv az ismeretek begyakorlására is módot ad.

A természettudományi karok 1975-ben kiadott tantervi irányelvei előírják, hogy a szakirodalmi ismereteket nem külön tantárgyként, hanem a szaktárgyi oktatásba integráltan kell tanítani.²⁰ Ennek ellenére a szegedi József Attila Tudományegyetem (JATE) Természettudományi Karán 2x2 órás külön kurzust tartanak fenn az egyetem Központi Könyvtára által tartott előadás és gyakorlat számára.

Korábbi kezdeményezések nyomán, majd a MÉM 11.021/1/1981. számú leirata alapján az agráregyetemeken is folyik, illetve megkezdődött a könyvtárhasználati, valamint a szakirodalmi ismeretek oktatása.²¹ Kiemelkedőek az orvostudományi egyetemek könyvtárainak törekvései, s különösen a Pécsi Orvostudományi Egyetem Könyvtára által tíz esztendeje kialakított, s azóta is folyó képzés.²² Jelentős eredmény, ha nem is minden hallgatóra kiterjedően, de valamilyen formában egyik–másik karon vagy szakon csaknem valamennyi egyetemen folyik az egyetemi könyvtár bevonásával a könyvtárhasználati és szakirodalmi ismeretek oktatása. Nem egy egyetemen, illetve karon szaktárgyi szemináriumai keretek között, a könyvtáros közreműködésével már az első évfolyamon bevezetik a hallgatókat a szakirodalmi források használatába. Kötelező és fakultatív, szaktárgyi keretek közé iktatott, vagy a szakirodalmi ismereteket külön tantárgyként kezelő oktatási megoldások széles skálája található az egyetemi szinten.²³

Amikor a szakirodalmi (informatikai) ismeretek egyetemi oktatását vizsgáljuk, gyakran elkövetjük azt a hibát, hogy ítéletet mondunk róla anélkül, hogy figyelembe vennénk az egyetemi oktatóknak e téren kifejtett tevékenységét. A Könyvtáros "Beszélgetések a könyvtárról" című sorozatának a segítségével betekintést nyerhettünk tudósi műhelyekbe, az egyetemi oktatómunka művészetébe. Néhányat érdemes felidézni. A biofizikus professzor nyilatkozatában olvassuk: "Hallgatóimat kezdetben föltétlenül kényszerítem az irodalom használatára. Azért mondom, hogy kezdetben, mert később minden komolyabban tanuló ember magától is rájön ennek szükséges voltára." "A vizsgán három kérdést teszek fel, de úgy, hogy egy kérdést a hallgató maga választhat. . . Erre a kérdésre nálam csak az kaphat jelest, aki kézzelfoghatóan bebizonyította jártasságát az irodalomban, az irodalomkutatásban."²⁴ A gazdaságtörténész módszere: "A bevezetés a kutatás

módszertanába²⁴ című előadásom keretében kitérek a szakirodalommal és használatával kapcsolatos kérdésekre is. A proszemináriumokon . . . arra törekszünk, hogy a hallgatóság tanulja meg a műveket kritikailag olvasni, elemezni, értékelni.”²⁵ S végül a növénytan professzora: ”A szakirodalom rendszeres használatára fokozatosan kell rászoktatni az embereket. Ezt is tanítani kell. Előadásaimon például a hallgatóságnak mindig bemutatok néhány könyvet. . . . A szünetekben mindig ott maradnak az érdeklődők, akiknek a figyelmét további szakirodalmi forrásokra hívhatom fel. A következő lehetőség a tudományos diákkörökben adódik: Az itt tevékenykedő hallgatók választott témájukhoz irodalomkutatást végeznek, alaposabban megismerkednek a rávonatkozó szakirodalommal és azokkal a tájékoztató segédeszközökkel, amelyek révén szélesebb körben és nagyobb mélységben fedezhetik fel a szakirodalmi forrásokat. Természetes, hogy e munka fő része a könyvtárban folyik.”²⁶

Ezek azok az esetek, amikor a könyvtárosok az oktatók törekvéseihez kapcsolódhatnak, elsősorban azért, hogy a szükséges tájékoztató eszközöket és primér szakirodalmat a hallgatók rendelkezésére bocsátják, de jó kapcsolatok megléte és kellő szaktudományos felkészültség, valamint oktatói kvalitások birtokában akár azért is, hogy részt vesznek a szakirodalmi ismeretek oktatásában.²⁷

Főiskolai téren a fentebb említett MÉM-leirat nyomán az agrárfelsőoktatási intézmények mutatnak a legegységesebb képet. Könyvtárosi feladatként, s általában az első és harmadéven folyik a könyvtárhasználati, illetve a szakirodalmi ismeretek oktatása.²⁸ Modellként felhasználható módon szervezte meg az oktatást a Kandó Kálmán Villamosipari Főiskola Könyvtára. A szaktárgyak órakeretébe iktatott szakirodalomismereti oktatás több intézmény könyvtárosainak, információs szakembereinek team-munkája, amely a főiskola könyvtárára épít ugyan, de az OMIKK-nak az oktatásba való bevonásával széles körű tájékozódásra, több könyvtár és információs intézmény használatára ösztönzi és készíti fel a hallgatókat.²⁹ Az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK) rendszeresen fogadja az egyes műszaki főiskolák hallgatóinak csoportjait, így például a Bánki Donát Műszaki Főiskola hallgatóit. Az Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola hallgatói az Építésügyi Tájékoztatási Központ (ÉTK) szolgáltatásairól kapnak tájékoztatást. Oktatják a szakirodalmi ismereteket a Könnyűipari Főiskolán, a győri Távoklési és Műszaki Főiskolán, valamint a pécsi Pollack Mihály Műszaki Főiskolán is.³⁰

A tanárképző főiskolákon gondot jelent, hogy az 1976–1977. tanévtől érvényes tanterv az addig 6 órában a didaktika tantárgy keretében oktatott könyvtárhasználati és szakirodalmi forrásismereti stúdiumot ”visszavette” a könyvtárosoktól, s az oktatást a szemináriumvezető oktatók feladatává tette. A Bessenyei György Tanárképző Főiskolán a könyvtárosok tapasztalata: az intézkedés következménye, hogy a főiskolások zöme ”nem tud megbízhatóan keresni a betűrendes katalógusban. . . . A szakkatalógus önálló használatától többnyire visszaborzad, nem ismeri a bibliográfiák, repertóriumok típusait és használatuk módját.”³¹ A megoldás kulcsa a főiskolán – csakúgy, mint az egyetemen – az oktatók kezében van. Szegeden hosszú évek hagyománya, hogy a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola elsőéves történelemszakos hallgatóit – oktatói kezdeményezés alapján – csoportos foglalkozás keretében az egyetemi könyvtárban vezettük be a könyvtárhasználati alapismeretekbe.

Összegezve a felsőoktatásban tapasztaltakat: komoly eredménynek tekinthetjük, hogy a könyvtárhasználati és szakirodalmi (informatikai) ismeretek oktatását a felsőoktatási intézmények jelentős része bevezette. Különösen figyelemre méltóak azok a törekvések, amelyek feloldják az egyes könyvtárak, könyvtártípusok egymástól való elkülönülését és a felhasználók oktatása tekintetében is a kooperáció irányába mutatnak.

Sajnálatos azonban, hogy a hallgatóknak igen nagy száma fejezi be felsőfokú tanulmányait anélkül, hogy szakirodalmi oktatásban részesült volna.

1978-ban a Bányászati és Kohászati Lapokban PANTÓ Dénes rendkívül érdekes eszmefuttatása készítette vitára a szakembereket, mérnököket és könyvtárost egyaránt.³² A szerző a szakirodalmi ismeretek oktatását a hazai tájékoztatási rendszer fejlesztésének problémakörébe ágyazva exponálja. Közlebből: saját szakterületén, a bányászatban sürgeti a műszaki–tudományos tájékoztatás korszerűsítését és – ezzel összefüggésben – a műszaki–tudományos tájékoztatási tudnivalók oktatásának a bevezetését a bányamérnök-képzésbe. "Felvetődik a kérdés: nem lehetne-e ezeknek a tudnivalóknak az oktatására néhány órát kiszorítani egyetemi oktatásunk keretében? Nem lehetne-e az egyetemen olyan szakmai feladatokat adni a hallgatóknak, amelyek csak irodalomkutatás és -értékelés révén oldhatók meg? Nem lehetne-e már az egyetemen belenevelni a leendő mérnökökbe a szakirodalom használata iránti igényt?" Sürgeti: "meg kellene változtatni a szakirodalom felhasználásával kapcsolatos gondolkodásmódot."³³

A munkában álló szakemberek informatikai oktatása

"Az egyetemi hallgatók oktatása . . . a problémának csak egy részét oldja meg. A már gyakorlatban dolgozó mérnökökre is gondolni kell, akik nap mint nap kerülnek szembe olyan feladatokkal, amelyeket sokkal gyorsabban és sokkal jobban tudnának megoldani szakirodalmi információk birtokában." "Célszerű lenne, ha minden olyan tanfolyam anyagába, amelyet felsőfokú képzettségűek számára rendeznek, beiktatnák a műszaki–tudományos tájékoztatás gyakorlati tudnivalói c. előadást. Itt, a szűkre szabott lehetőségek miatt, a gyakorlati tudnivalók elsajátítására kellene a súlyt helyezni."³⁴

Aligha követünk el hibát, ha PANTÓ Dénes megállapítását és útkereső javaslatát a szakemberek széles körére, a tanárookra, orvosokra, közgazdászokra, jogászokra stb. egyaránt kiterjesztjük.

Egy OCDE-tanulmány az információfelhasználók következő csoportjait különbözteti meg: a) kutatók (egyben információ alkotók), b) mérnökök (az ipari információ felhasználói), c) szervezők, tervezők, politikusok (döntéshozattal foglalkozók), d) egyszerű állampolgárok (a "hétköznapi" információk felhasználói).³⁵ A felhasználók oktatásának megszervezésével foglalkozó UNISIST-útmutató példával illusztrálja a felhasználók különböző csoportjainak eltérő információszükségletét: A növényekre káros rovarokkal foglalkozó tudományos kutatónak tudományos irodalomra van szüksége, amely feldolgozza egy adott kártékony rovar összes élettani jelenségét: reprodukciós ciklusát, táplálkozási körülményeit stb. Az a kutató, aki a rovarkárok megelőzésével foglalkozik, azt akarja tudni, mi öli meg a rovar és idéz elő egyben a legkevesebb kárt a környezetben.

A gazdálkodó egyszerűen arra kíváncsi, hogyan vehető észre a rovar jelenléte, és hogyan lehet tőle megszabadulni. A fogyasztót (az átlagpolgárt vagy az élelmiszertermeléssel foglalkozókat) valószínűleg az érdekli, hogyan ismerhető fel a rovar okozta kár, és rontja-e a károsodás az élelmiszer minőségét, vannak-e egészségügyi következményei.³⁶

Mindez azt mutatja, hogy a hagyományos könyvtári módszerekkel történő oktatás a szakember-felhasználók képzésében általában nem vezet eredményre. A felhasználók oktatásának megtervezésekor figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy nem minden információs igény függ össze tudományos kutatásokkal. A vállalati információ például zömmel termék- és termelési adatokat, piaci trendeket és pénzügyi adatokat jelent.³⁷ Információs szakemberek azt tapasztalják, hogy a gyakorlati szakemberek információs szükségleteinek csak kis része érinti a bibliográfiai információ szféráját, valamint hogy ez a felhasználó csoport az információs forrásoknak csak igen korlátozott körét veszi igénybe.³⁸

Az információ áramoltatásában, terjesztésében fontos feladat hárul a közvetítőkre (könyvtárosokra, informatikusokra), akik összekötő szerepet töltenek be az információs források és a felhasználó között. Elsőrendű feladatuk az információ szétsugárzása, célhoz érkeztetése. Feladataik közé tartozik az is, hogy a felhasználókat felkészítsék az információs szolgáltatások fogadására, használatára.³⁹

Hazai erőfeszítések

Az Ipari Tájékoztató Központ (IPIK) ennek a koncepciónak az alapján tervezi például a hazai kohóipari vállalatok könyvtárosainak a továbbképzését. Az elérendő cél: alkalmassá tenni őket a felhasználókkal való foglalkozásra. A felhasználói igények ismerete nélkül azonban nem lehet sem hatékony információs szolgáltatásokat kialakítani, sem a felhasználót e szolgáltatások fogadására és felhasználására felkészíteni, illetve megtanítani. Ezért az IPIK a gépipari vállalatok körében kialakítandó információs szolgáltatását előzetes igényfelmérésre alapozza. A felmérés alkalmával a szakemberek rákényszerülnek igényeik megfogalmazására. Ilyen módon maga a felmérés is az oktatásnak egy fajtája: felkelti a potenciális információhasználó érdeklődését, feléleszti informálódási készségét. A könyvtári propagandatevékenység rendkívül fontos szerepét az informálódási kedv felkeltésében nem lehet eléggé hangsúlyozni.⁴⁰

Hazai informatikus körökben a közvetítők oktató szerepének a kérdése a "közvetített információs oktatás" koncepciójának talaján fogalmazódott meg, és van realizálódóban. Az Építésügyi Tájékoztatói Központ (ÉTK) például rendszeresen szervez tájékoztatásokat a hálózatába tartozó könyvtárosok számára, ugyanis közvetítői szerepükben a könyvtárosok az építőipari információs szolgáltatások prominens felhasználói. Feladatuk, hogy ezen tevékenységük, valamint a helyi igények alapos ismerete alapján törekedjenek az igények hatékony kielégítésére, fejtsenek ki használóra orientált propaganda és tájékoztató tevékenységet.

A MÉM Információs Központ és Könyvtár (AGROINFORM) szintén felhasználja a hálózata által adott lehetőségeket. A közvetlen propagandatevékenység mellett hálózata útján továbbítja szolgáltatásait és propagálja azokat. Hasonló tevékenységet folytat az

Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár (OIK) is. Ez utóbbi emellett az ún. "direkt" oktatásról, vagyis a felhasználók tanfolyami képzéséről is elsősorban a hálózati alközpontokon keresztül gondoskodik, a helyi könyvtárosoknak az oktatásba való bevonásával.

A nagy szakkönyvtárak és információs központok könyvtárak, kiadványaik, valamint számítógépes szolgáltatásaik bemutatásával is igyekeznek az érdeklődést felkelteni a tudományos–technikai információ iránt. Rendszeres tevékenységi körükbe tartozik az érdeklődő szakember- vagy egyetemi és főiskolai hallgató csoportok fogadása, kalauzolása, tájékoztatása. A felhasználóval való személyes kontaktus kialakítása érdekében a kapcsolatteremtés minden lehetséges formáját kihasználják (rendezvények, előadások, kötetlen beszélgetések, kiállítások stb.).

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum felhasználói hátterének megfelelő – például piacra orientáltságtól mentes – hangulatot, információs közérzetet teremtő szolgáltatásokkal, figyelemkeltéssel törekszik az informálódási készség kibontakoztatására. A könyvtárba beiratkozott pedagógusoknak, kutatóknak figyelőszolgálatot ajánlanak fel a külföldi könyvekről, valamint fénymásolat-szolgáltatást folyóiratok tartalomjegyzékeiről. Mindkét szolgáltatás térítésmentes. Az így kialakult folyamatos és közvetlen kapcsolat alapján a felhasználók érdeklődésének a fokozódása tapasztalható.

Tanfolyami keretek

Az OMIKK az Ipari Vezetőképző Intézet (IVI) középszintű vezetői komplex alapozó tanfolyama keretében ismerteti meg a felhasználókat a tudományos–műszaki információnak a népgazdaságban betöltött szerepével, az információk forrásaival, hozzáférésük módjaival, a szakkönyvtárakkal és szolgáltatásaikkal, a számítógéppel segített információs szolgáltatások és a témafigyelés által nyújtott tájékoztatói lehetőségekkel, előnyökkel. Az előadásokat off- és online bemutató követi. Az információs szakemberekből álló oktató-team által tartott előadások közötti összhang (az ismétlések, átfedések elkerülése, az egységes és megfelelően struktúrált tananyag kialakítása) érdekében egyelőre ideiglenes előadói jegyzet készült, amelynek módosítását az előadók a hallgatók visszajelzései alapján tervezik.

Az ÉVM TK és az ÉTK együttesen hirdetett meg 1984 őszére ötnapos céltanfolyamot kutató–fejlesztő munkakört ellátó, felsőfokú végzettségű szakembereknek. A tanfolyam célja, hogy e szakembereket szervezett keretek között ismertesse meg a tudományos–műszaki–gazdasági információk használatával, hasznosításával. Az oktatás során a szakemberek megismerik a bel- és külföldi információs forrásokat, tájékoztatást kapnak hozzáférhetőségük, használatuk módjáról. Megismerkednek az építésügyi tájékoztatási rendszer felépítésével, szolgáltatásaival. Az előadásokon elhangzottakat kézi és számítógépes információkeresési gyakorlat és bemutató, valamint kötetlen beszélgetésre alkalmas adó konzultáció egészíti ki.

Az egyetemi könyvtárak elsősorban a posztgraduális képzés keretében tartanak a felhasználók számára informatikai tárgyú tanfolyamokat. A MKKE Központi Könyvtára a Közgazdásztoábbképző Intézet Nemzetközi Gazdasági Szakértői Tagozatának mintegy

40 hallgatója számára tartott órarendbe iktatott bevezetést "a szakirodalomkutatás és az információvisszakeresés korszerű módszereinek alkalmazásába." A tanfolyam célja a kiadott tematika alapján: "Megismertetni a hallgatókkal mindazon információforrásokat (típusokat), szakirodalomkutatási módszereket és információkeresési eljárásokat, amelyek hasznosak lehetnek mind az elméleti vizsgálódások, mind a gyakorlati alkalmazások szempontjából." A gyakorlati foglalkozásokon a hallgatóknak módjuk volt a számítógépes bibliográfiai és faktográfiai adatbázisok aktív igénybevétele.

A BME Mérnöki Továbbképző Intézete végzett mérnökök részére tartott informatikai tanfolyamán 1982-ben 27 hallgató vett részt. A tanfolyam előadói, a BME Központi Könyvtárának munkatársai a modern tájékoztató eszközök és szolgáltatások széles körét mutatták be a hallgatóknak. A hallgatók a helyszínen tanulmányozták az OMIKK-ban és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában igénybevehető információs forrásokat (Data Star, illetve Science Citation Index).⁴¹

A Gödöllői Agrártudományi Egyetem "Mezőgazdasági kutató" című szakmérnöki továbbképző tanfolyamán az informatikai ismereteket külön tárgyként tanítják.⁴²

Az OIK az Egészségügyi Szakdolgozók Központi Továbbképző Intézete által vezető ápolónők részére szervezett tanfolyamokon tart évről évre 10 órás oktatást "Könyvtár- és szakirodalomhasználat" címmel.*

Az egyetemi és főiskolai szintérhez hasonlóan a már munkában álló szakemberek informatikai oktatása terén is változatos szervezeti kereteket, megoldási formákat találunk. A tapasztalatokra érdemes odafigyelnünk. A mindinkább tért hódító posztgraduális képzés keretében folytatott kiegészítő tanulmányok, a továbbképzés változatos formái megannyi lehetőséget kínálnak arra, hogy a már munkában álló szakemberek informatikai tájékozottsága kövesse az információs szféra fejlődését, és új, magasabb szintű információs igényeket és hatékonyabb információfelhasználást eredményezzen.

Érdemes lenne – esetleg a külföldön már élő megoldásoknak hazai viszonyoknak megfelelő adaptálásával – a felhasználók oktatásával kapcsolatos magyarországi tapasztalatokat (oktatási módszereket, megoldási formákat, eszközöket stb.) folyamatosan figyelemmel kísérni, és legalább jelzésszerűen rendszeres időközönként hírt adni róluk, ezzel elérhetővé tenni azokat az érdeklődő intézmények és szakemberek számára.

IRODALOM

1. TOCATLIAN, Jacques: Formation des utilisateurs de l'information: programmes, problèmes et perspectives. = Bulletin de l'Unesco à l'Intention des Bibliothèques. 1978. No. 6. 387–388.p., Vö. HÉBERGER Károly: Harcot kell indítani az információk hasznosításáért! = Könyvtáros. 1983. 8.sz. 456–458.p.
2. LÁZÁR Péter – VAJDA Erik – VÁSÁRHELYI Pál: A hazai szakmai információs tevékenység fejlesztésének irányelvei 1990-ig. Bp. 1977. (OMFB–17–7301–EI.) 77–78.p.
3. SZENTMIHÁLYI János: Users' needs in bibliography. Training of users in the field of bibliography. The Hague, IFLA, 1972. 6.p., TOCATLIAN, Jacques: I. m. 382.p.
4. TOCATLIAN, Jacques: I. m. 382.p.

*Ezúton mondok köszönetet BENDA Máriának (OIK), FUTALA Tibornak és munkatársainak (OMIKK), KOVÁCS Dezsőnek (ÉTK), PANTÓ Dénesnek (IPIK), POZSÁR Istvánnénak (OPKM), VÖRÖS Györgynének (AGROINFORM), WALLESHAUSEN Gyulának (MKKE) értékes információikért.

5. "A tudományos és műszaki információ a fejlesztésért." Kormányközi konferencia UNISIST II. Unesco, Párizs, 1979. V. 28–VI. 2. [Kiad az] Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság Szakmai Információs Tárcaközi Bizottság. Bp. 1979. 7., 62.p.
6. E tekintetben az egyetemista (főiskolás) felhasználók és a végzett szakemberek oktatásának a tárgyalása a szakirodalomban nem különül el.
7. E dolgozatban felhasznált kiadványok: EVANS, A. J. – RHODES, R. G. – KEENAN, S.: Education and training of users of scientific and technical information. UNISIST guide for teachers. (Paris), Unesco, (1977). ; WILSON, T. D.: Guidelines for developing and implementing a national plan for training and education in information use. Paris, Unesco, 1981.
8. Vö. Az NTMIR speciális és ágazati rendszereinek munkatervei. Bp. 1977. 96.p. 1.5.1. pont.
9. User education in university of technology libraries. (IATUL Proceedings, 9. köt. 1977. 1–85.p.) lsm. DEZSŐ Zsigmondné. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 1978. 12.sz. 602.p.
10. KIRKENDALL, Carolyn: Co-operation, co-ordination and communication: the LOEX Clearinghouse experiment. = Library user education. Are new approaches needed? Proceedings of a conference, Trinity College Cambridge 1979. London, 1980. 39–42.p., MALLEY, Ian: The role of clearinghouses in promoting cooperation. = User education in the online age. Göteborg, 1982. 85–86.p.
- 11–12. MALLEY, Ian: I.m. uo., 87–89.p.
13. The Travelling Workshops Experiment in library user education. [By] D. Clark, C. G. S. Harris, etc. Boston Spa, Wetherby, 1981. 2–4.p.
14. SAUPPE, Eberhard – MÜLLER, Hartmut – WESTERMANN, Rolf: Benutzerschulung in Hochschulbibliotheken. Ergebnisse einer von der Deutschen Forschungsgemeinschaft geförderten Grundlagenuntersuchung. München – New York, etc. Saur, 1980.
15. SMIRNOVA, L. A.: Obučenie informatike i bibliografii. = Vestnik Vysšej Školy. 1984. No.1. 30–32.p.
16. Vö. LEHMANN, Kurt: Zur Integration der Nutzerschulung in die Fachausbildung der Studenten. = Das Hochschulwesen. 1981. H.3. 85–87.p., BOCEK, Karin – ZEMMERICH, Sigrid: Nutzerschulung der Studenten. = Das Hochschulwesen. 1984. H.3. 78–79.p.
17. EVANS, A. J. et al.: I. m. (ld. 7. jegyzet) 7.p., HARRIS, Keith G. E.: User education. = Libri. 1982. 1982. No.4. 327–336.p., HOPKINS, Frances L.: Bibliographic instruction: An emerging professional discipline. = Directions for the decade: Library instruction in the 1980s. Ann Arbor, Mich. 1981. 13–24.p., RADER, Hannelore B.: Insuring user education in academic libraries through involvement in curriculum development. = Second international conference on library user education. Loughborough, 1981. 67–74.p., SAUPPE, Eberhard et al.: I. m. (ld. 14. jegyzet) 232–233.p.
18. LESTER, Ray: Why educate the library user? = Aslib Proceedings. 1979. August. 366–380.p.
19. Az oktatás részletes ismertetését ld. LÉCESNÉ MESTERHÁZI-NAGY Márta: Problémák és tapasztalatok az irodalomkutatás oktatásában a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárában. = Könyvtári Figyelő. 1979. 4.sz. 351–357.p., HÉBERGER Károly: Az informatika oktatása a Budapesti Műszaki Egyetemen. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 1983. 8–9.sz. 337–341.p.
20. A tudományegyetemek természettudományi karainak képzési rendje és tantervi irányelvei. [Kiad az] Oktatási Minisztérium. Bp. 1975. 5.sz. függelék.
21. TÓSZEGI Zsuzsa: Az agrárfelsőoktatási intézmények könyvtárainak 1982. évi munkája. = Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Könyvtárosok tájékoztatója. 1983. 2–3.sz. 14.p., Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának 1982. évi jelentése. Sopron, 1983. 9.p.

22. RÚZSÁSNE FALUHELYI Vera: A könyvtár szerepe a képzésben. = Felsőoktatási Szemle. 1979. 12.sz. 723–731.p.
23. Részletesebben ld. NÉMETH Zsófia: A könyvtárhasználatra nevelés és a szakirodalmi oktatás egyes kérdései a felsőoktatási intézményekben. [Előadás a Magyar Könyvtárosok Egyesületének 15. vándorgyűlésén.] = Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve 1983. Bp. 1984. 112.p.
24. TIGYI József: A könyvtár legalább olyan fontos, mint a műszer. [Beszélgetés.] Riporter: Pintér László. = Könyvtáros. 1980. 11.sz. 661.p.
25. BEREND T. Iván: A könyveknek természetes közegként kell körülvenniük az embert. [Beszélgetés.] Riporter: Billédi Ferencné. = Könyvtáros. 1980. 6.sz. 326.p.
26. HORTOBÁGYI Tibor: Az érdeklődést mindenki fel lehet kelteni. [Beszélgetés.] Riporter: Billédi Ferencné. = Könyvtáros. 1980. 1.sz. 19.p.
27. SZENTMIHÁLYI János: I. m. (ld. 3. jegyzet) 4.p., NÉMETH Zsófia: A bölcsészhallgatók bevezetése az irodalomtudomány szakirodalmának a használatába. = A modern filológiai kutatás és a könyvtári információs tevékenység. Debrecen, 1973. 67–70.p.
28. TÓSZEGI Zsuzsa: I. m. (ld. 21. jegyzet) 13.p.
29. KRASZNAI Mihályné: A könyvtárhasználat oktatása. = Felsőoktatási Szemle. 1983. 1.sz. 21–25.p.
30. HÉBERGER Károly: Az informatika oktatása ... (ld. 19. jegyzet) 337. és 341.p. 4.sz. jegyzet.
31. MERKOVSKY Pál: Az önálló könyvtárhasználatra nevelés – és ami mögötte van. = Könyvtáros. 1980. 12.sz. 702–704.p., vö. SUPP Györgyné: Alkotó pedagógus – alkotó iskola. = Könyv és Nevelés. 1983. 1.sz. 14–15.p.
32. PANTÓ Dénes: Műszaki–tudományos tájékoztatásunk fejlesztéséről. = Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat. 1978. 2.sz. 85–94.p.
33. Uo. 93.p.
34. Uo.
35. TOCATLIAN, Jacques: I. m. (ld. 1.sz. jegyzet) 384–385.p.
36. WILSON, T. D.: I. m. (ld. 7. sz. jegyzet) 26.p.
37. Uo. 27.p.
38. The Travelling Workshops Experiment ... (ld. 13. jegyzet) 177.p.
39. WILSON, T. D.: I. m. (ld. 7. sz. jegyzet) 11–12.p.
40. HÉBERGER Károly: Szükséges-e a propaganda tevékenység a tudományos könyvtárakban? = Könyvtáros. 1981. 5.sz. 291–292.p., ZSIDAI József: A bányászati információs rendszerről és az információs ismeretek egyetemi oktatásáról. Hozzászólás Pantó Dénes: Műszaki-tudományos tájékoztatásunk fejlesztéséről c. cikkéhez. = Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat. 1978. 5.sz. 348.p.
41. HÉBERGER Károly: Az informatika oktatása ... (ld. 19. sz. jegyzet) 337.p., Jelentés a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának az 1982. évben végzett munkájáról. Bp. 1983. 48–49.p.
42. HÉBERGER Károly: Az informatika oktatása ... (ld. 19. sz. jegyzet) 337.p. – A kurzushoz hallgatói jegyzet is készült: HÉBERGER Károly: Fejezetek az informatikából. Gödöllő, 1978.

A TÁJÉKOZTATÁS OKTATÁSÁNAK MÓDSZEREI

FERENCZI ZSUZSANNA

Minden szakképzés három kérdés alapvetően:

- mire kell képesnek lennie a végzett hallgatónak?
- mi a képzés tartalma, a szakterület alapvető ismeretanyaga?
- milyen módszerekkel történik az oktatás?

Így van ez a könyvtárosképzésben nagy fontosságú tájékoztatás esetében is, kiegészítve azzal, mit is tekintünk tájékoztatásnak. A továbbiakban ezekre a kérdésekre szeretnénk választ adni, az idáig szerzett jó és rossz tapasztalatok alapján.

A képzés célja és tartalma

A főiskoláról kikerülő hallgatónak nemcsak korszerű ismeretekkel kell rendelkezniük, hanem képeseknek kell lenniük minőségileg jobb munkára, s magatartásuknak is előrevivő energiát kell sugározni.

Korszerűsége szakmánkban elsősorban a számítógépesítést szokták érteni. Nagyon fontos, hogy a hallgatók tudják, a számítógép az információk másféle kezelését, feltárását, visszakeresését igényli, de azt is tudniuk kell, hogy a gép csak eszköz és nem cél. Szükség van ezért a számítógéppel készült szolgáltatások megismerésére, s minél gyorsabban lehetővé kellene tenni például az online kereséssel való megismerkedésüket, de nem szabad azt gondolniuk, hogy valami alapvetően másról van szó, mint amit eddig is elvártunk a könyvtártól. A könyvtár kezdetektől a legmagasabbrendű emberi teljesítménnyel, az ismerettel foglalkozott. A számítógép eszköz az ismeretek kezeléséhez, közvetítéséhez, vagyis működtetéséhez. S ameddig – feltételek hiányában – nem tudjuk a hallgatókat megtanítani a számítógépes keresésre, addig az elméleti anyag mellett – melynek helyes mértékét és arányát a jövő fogja megmutatni –, csak nyitottságra és bizalomra nevelhetjük őket a számítógép iránt.

Tekintsük korszerűnek azt is, ha a könyvtárak munkája – a meglevő lehetőségeken belül – minőségileg jobb lesz. Ha az olvasónak a nagy szakkönyvtárban nem kell kálváriát járnia, riasztó használati szabályzatot megtanulnia, kelletlen és elutasító magatartású tájékoztató könyvtárosokkal találkoznia, akik segítség helyett arra céloztatnak, hogy mely más könyvtárakban találhatna választ problémájára, közelharcot vívnia egy másolat elkészítéséért, melyet majd 14 nap múlva kap kézhez.

Tekintsük korszerűnek azt a tájékoztató szolgáltatást, mely legyen az kurrens bibliográfia vagy referáló lap, vagy bármi – valóban az új eredményekről tájékoztat, gyorsan és színvonalasan.

Tekintsük korszerűnek azt a közművelődési könyvtárat, mely nem a tudományos cím megszerzését és a reprezentatív kiadványok sokaságának előállítását tekinti elsődleges céljának, hanem minden, erre igényt tartó olvasó személyes segítségét, támogatását szóban és feliratokkal, katalógusokkal és gyors, pontos, emberhez igazodó tájékoztató szolgálattal.

Az ilyen könyvtárak létrehozásáért dolgozó könyvtárosokat kell/kellene képeznünk. Mivel a magyar könyvtárügy különösebb extenzív fejlesztésére a közeljövőben nem számíthatunk, az emberi minőség emelése a fő lehetőségünk. Mire is kell képesnek lennie a végzett hallgatónak?

- a) Bármely típusú könyvtárban az egyes részfeladatok ellátására, a központi könyvtári és információs szolgáltatások fogadására és közvetítésére, az olvasó-felhasználó és a dokumentumok közötti kapcsolatok létrehozására,
- b) kisebb intézményekben a szabványok és normatív előírások alkalmazásával a könyvtárosi és információs tevékenység, a szakmai munka elvégzésére, megszervezésére és irányítására,
- c) a differenciált szervezetű intézményekben a részfeladatokat végző szervezeti egységek irányítására.¹

Bizonyos, hogy a főiskolának nem zsugorított, vagy nivótlanabb egyetemi képzést kell nyújtania. Mászt és máshogyan kell tanítanunk. A főbb különbségeket *Tóth Gyula* így válaszolja: "... az egyetemi képzésnek nagyobb léptékben gondolkodó, elméletileg és történetileg jobban megalapozott ismereteket kell nyújtania, ezzel szemben a főiskolai képzésnek jobban kell ügyelnie a jártasságok és készségek ... kialakítására."² Ez a tájékoztatás területén azt jelenti, hogy a hallgatóknak ismerniük kell a tárgy fogalmi apparátusát, a visszakereső tájékoztatás módszereit és eszközeit, a szétsugárzó szolgáltatásokat, jártasoknak kell lenniük ezek készítésének technikájában, meg kell ismerniük a tájékoztatás iránti igényeket, és ezek egy könyvtár, központi szolgáltatások, illetve más tájékoztatási intézmények felhasználásával történő kielégítésének módjait.

A tantárgy a könyvtári tájékoztatás címet viseli; hogyan is értelmezhető az ismeretanyag tartalma?

Két levelező hallgató vizsgázott az elmúlt félévben. Arra a kérdésre, mit ért a tájékoztatás fogalmán, az egyik úgy válaszolt, hogy például azt a referáló lapot, amit munkahelye, egy nagy könyvtár kiad. A másik hallgató szerint tájékoztatás, ha az olvasó bejön a könyvtárba, kérdez valamit, és erre a könyvtáros válaszol. A két jelölt nehezen tudott megállapodni abban, hogy mindkét tevékenységi forma része a tájékoztatásnak, de csak része, s egyikük sem az egészről beszélt. Ezzel a kissé extrém példával azt szerettem volna megvilágítani, hogy mennyire függ a szakterület értelmezése a meghatározó helyzetétől. Mind a közművelődési könyvtárban, mind a szakkönyvtárban dolgozó kolléga – nagyon vulgárisan – a részt emelte egészé, a kapcsolatok és összefüggések ismeretének hiányában. Mindez sajnos nem csak a vizsgázó hallgatóknál tapasztalható.

Véleményem szerint a tájékoztatást mindenképpen folyamatnak kell tekintenünk, mely a dokumentumba foglalt információ és a felhasználó között kapcsolatot hoz létre. Ez a kapcsolat, vagyis az információközvetítés folyamata lehet eseti, egyedi, illetve folyamatos, állandó. Mindkét lehetőség nagyon sok formában valósulhat meg, attól függően,

hogy a felhasználónak mik az igényei, illetve mi a szükséglete. (A szükségleteket társadalmilag is indokolt igénynek tekintve.)

A fenti elemek a tájékoztatás több definíciójában is szerepelnek, több más momentum mellett.^{3, 4, 5, 6} Galvin a tájékoztató szolgálat minimumát az alábbiakban jelöli meg: útbaigazítás a könyvtár, a katalógusok és a legfontosabb kézikönyvek használatához, eligazítás az információs szükségletnek megfelelő könyvek, folyóiratok, egyéb anyagok közt, tényszerű adatszolgáltatás. A tájékoztató szolgálat kibővítése: irodalomkutatások és bibliográfiák készítése, útmutatók, indexek készítése, referálás, fordítás, SDI-szolgáltatások, szerkesztői, kiadói tevékenység.⁷ Vannak definíciók, melyek szerint tájékoztató tevékenységnek csak az új ismeretek közvetítése minősül, a többi felvilágosítás, referenzsz.⁸ Talán mégis inkább Galvin körülírásával érthetünk egyet, melyben a referenzsz a tájékoztatás része, viszont a tájékoztatás nem csak és kizárólag könyvtári tevékenység.

A képzési célok és a tájékoztatás fogalmának értelmezése mellett szükségesnek látszik röviden a tananyagról is szólni.

A tájékoztatás oktatása két pontról indítható: vagy az olvasói, felhasználói igényektől, vagy az információ létrejöttétől. Didaktikai okokból az utóbbit választottuk. Hallgatóink megismerkednek a tudomány fogalmával, funkcióival korunk tudományfejlődésének jellemzőivel. Mindez azért szükséges, hogy nyilvánvalóvá legyen: a tudomány termeli az információt, s ugyanakkor elsődleges felhasználója is. Foglalkozunk az információ mibenlétével, jellemzőivel. Az információk dokumentumokban való rögződése okán erős hangsúlyt kapnak a különféle primer és szekunder dokumentumtípusok. Majd foglalkozunk az olvasói, felhasználói igényekkel, és az ezt feltáró igény- és szükségletvizsgálatokkal. Minthogy az információ felhalmozódása és az igények erősödése hozta létre a tájékoztatást, ezt olyan átfogó kategóriának tekintjük, melynek része a történetileg kialakult referenzsz és a dokumentáció is. Az informatikát a tudományos tájékoztatás elméletének tartjuk.

Az oktatás hangsúlyos részét képezik a különféle tájékoztató szolgáltatások. Részletesen foglalkozunk mind a visszakeresés, mind a szétsugárzás különféle lehetőségeivel. A passzív tájékoztatás módjai igénylik a segéd- és kézikönyvek különféle típusainak alapos és részletes megismerését szakterületek szerint. A szétsugárzó szolgáltatások felhasználási lehetőségeivel, illetve bizonyos típusainak készítésével (referátum, tömörítvény stb.) is foglalkozunk. Része a tananyagnak az egyes információs központok működése, illetve a nemzetközi információs rendszerek szolgáltatásainak megismertetése.

Az oktatás módszerei

Az előadásról keveset lehet szólni. Ott az oktató beszél a véleménye szerint legfontosabb kérdésekről, lehetőleg minél több példával, illusztrációval, elkezdett és félbehagyott idézettel törekszik mondanivalója színesebbé tételére. Buzdítja a hallgatókat a szakirodalom olvasására, a tájékoztató eszközök alapos megismerésére, a gyakorlat megfigyelésére.

Elméleti jellegű szemináriumok

A szemináriumokat leginkább a hallgatói aktivitás szintereinek nevezhetném. Több típusuk van; vegyük először az elméleti jellegűeket.

Anyagkövető szemináriumot tartunk olyan elméleti kérdések vizsgálatára, melyekre az előadások nem térhettek ki részletesen. Ilyen témák például a magyar tudományos élet szervezete, az UBC program, a számítógépes szolgáltatások a társadalomtudományok területén; egy-egy nagy könyvtár tájékoztató tevékenységének vizsgálata a szakirodalom, esetleg személyes tapasztalat alapján. A referátumok az oktató által megjelölt, illetve a hallgató által gyűjtött szakirodalom feldolgozásával készülnek.

Hasonló feladatot jelentenek, csak jóval kisebb területre vonatkoznak, s ezért elmélyültebb munkát is kívánnak a részproblémákról szóló szemináriumi dolgozatok (pl. a repertóriumok szerkesztéséről, az adatbankokról, a könyvtárhasználati útmutatók, tájékoztatók szolgáltatásokat propagáló szerepéről, a gépi indexekről). Míg az elsőként említett szemináriumtípus mindenki számára fontos, alapvető kérdésekkel foglalkozik, e második már a speciális egyéni érdeklődésre is tekintettel van. E referátumok készítői inkább önmaguknak dolgoznak, s kevésbé az egész csoportnak, így e szemináriumi beszámolókból már több szakdolgozat, illetve tudományos diákköri dolgozat nőtt ki. A leginkább mozgósító hatásúak a szakmai vitákról szóló beszámolók. (Pl. információs forradalom vagy az információ inflálódása; az Időszaki Kiadványok Repertóriumának változásai; véleményütközések a hungarika bibliográfia terén stb.) E dolgozatoktól nem csak azt kívánjuk meg, hogy a hallgató saját álláspontot alakítson ki, hanem, hogy vitát is tudjon kiváltani, s azt valamilyen módon le is tudja zárni.

Újabb típusa a szemináriumoknak, amikor egy-egy könyvtár meglátogatása során az előre jól felkészült hallgató teszi fel az adott könyvtár működésére, szolgáltatásaira stb. vonatkozó kérdéseket a csoport nevében. Ugyanez a forma alkalmazható vendégelőadó fogadásakor is. A személyes tapasztalatok ütköznek az elmélettel, s főleg a "szakirodalommal" akkor, amikor a közművelődési könyvtári tájékoztatásról szóló referátum után az a hallgató kért szót, aki egy délután minden lépését követte az ügyeletes tájékoztató könyvtárosnak.

Az elméleti jellegű szemináriumok közé soroljuk azt is, amelyen a referáló hallgató tájékoztató eszközöket mutat be, elemez, vagy hasonlít össze, és vizsgálja felhasználási lehetőségeiket. (Pl. a szótárak különféle típusai és felhasználási lehetőségeik, magyar történeti szintézisek szerepe a tájékoztatásban, folyóiratok informatív rovatainak vizsgálata stb.) Akkor jók ezek a referátumok, ha aktivizálják a csoportot a kézben levő műszerek használatára. A szemináriumi beszámolók, referátumok természetesen nagyon változatos színvonalúak. Vannak közöttük elmélyült, alapos dolgozatok, néha ellentmondásokat feltáró, problémafelvető munkák is. Találkozni "megcsináltam, mert ez volt a dolgom" jellegű viselőkkel, s néha felületes, nemtörődőm produkciókkal is. Ennek részben az az oka, hogy a hallgatók nem is annyira témát választanak a félév elején, hanem időpontot. Arra töreksenek, hogy a jó néhány tárgyból elvállalt referátumok (néha 8–10) időben ne ütközzenek. Ennél is nagyobb baj, hogy kevés hallgató készül alaposan a szemináriumokra, bár ez nemcsak a könyvtárosképzésben tapasztalható, hanem az egész felsőokta-

tásban is. Oka elsősorban nem a túlterhelésben, hanem a hallgatók idejének szétforgácsozásában rejlik.

Gyakorló, feladatmegoldó szemináriumok

A szemináriumok második csoportja gyakorló, feladatmegoldó jellegű. Előfeltétel, hogy megfelelő nagyságú és színvonalú kézikönyvtárral, katalógusokkal rendelkező könyvtárban tartsuk meg őket. Ilyenkor minden hallgató egyéni, önálló feladatot kap, amelyet részletesen megbeszélünk mindenkivel. Alapelv, hogy a feladatok zöme minden évben új legyen. Kivételként kerül sor egymást követő években ugyanazon kérdések kidolgozására azzal a céllal, hogy a hallgató összehasonlíthassa munkáját elődjével. Ritkán, korábban elkészült munkákat adunk hallgatóink kezébe azzal, hogy elemezzék azokat, s próbáljanak jobb megoldást találni.

Egyes szemináriumokon gyakorolni kell az egyes dokumentumtípusok felismerését. Például valamelyik szakterület vagy intézmény egy éves fejlődését bemutató évkönyvet kell találni, valamely szabványt, vagy antológiát, amelyben Puskin versek találhatók, iskolai értesítőt stb. Más alkalommal tájékoztató eszköztípusokat kell keresni (sajtó-bibliográfiát, egy szakterület másodfokú bibliográfiáját, címtárat, történeti kresztomátiát, kurrens politikai bibliográfiát), s ezeket az ismert szempontok alapján elemezni.

A feladatmegoldó szemináriumok nagyobb részében referenz kérdésekre kell válaszolni, valamilyen téma irodalmát összeállítani, vagy alaposabb irodalomkutatót végezni.

Nagy fontosságot tulajdonítunk annak, hogy a hallgatók képesek legyenek helyesen lefolytatni a referenz interjút. Miután megismerkedtek a verbális és nem verbális kommunikáció szerepével, néhány helyzetgyakorlatot végeztetünk velük: 12 ilyen szituációt videoszalagra is felvettünk. Rendkívül érdekes megfigyelni, hogy a hallgatók milyen olvasót találnak ki (agresszív, tudálékos, bizonytalan, bizalommal teli), milyen problémát hoznak (nyúlketrec gyártásától a fallikus dalokig), s főleg azt, hogy milyen viselkedési hibákat követnek el, hogyan vétenek a kérdészés logikussága ellen, hogyan adják fel, ha nem találnak választ.

E kísérleteink első tanulsága, hogy a kapcsolatfelvétel, a partneri viszony kialakításának megtanulásához nem elegendő néhány óra; talán egy féléves speciálkollégiumot kellene indítanunk.⁹

A referenz kérdés megoldásának második része – a keresési stratégia kialakítása – legalább annyi gondot okoz, mint a referenz interjú. Mennyire más elméletben tudni a kérdés megoldásának menetét onnan kezdve, hogy a témát elhatároljuk, szinonimákat keresünk, tárgyszavakat fogalmazunk, egészen odáig, hogy ellenőrizzük az eredményt. A valóságban hallgatóink bizony gyakran követnek el hibákat, leginkább azért, mert vagy nem tisztázták pontosan a kérést, vagy nem tudták kiválasztani a megfelelő tájékoztató eszközöket, esetleg nem is ismerik őket. A feladat elvégzése során támaszkodhatnak egy magyar viszonyokra adaptált, tájékoztatási folyamatábrára.¹⁰

Bibliográfiai és faktografikus adatok keresése

A bibliográfiai és faktografikus adatok keresésekor arra törekszünk, hogy a kérdések valóságosak, illetve lehetőleg csak több lépcsőben legyenek megoldhatók. A kérdéseknek

problémákat kell hordozniok, s nem szabad rejtvényekké válniok. Például: hogyan lehet a szőlőfajtákat minősíteni? – Az üzemi balesetek száma hogyan aránylik a közúti balesetekhez? – Hallottam valakiről, hogy a felszabadulás után béliástázták; ez mit jelent? – 1945-től napjainkig hol és mikor végeztek atombomba kísérleteket? – Mik voltak a csuklyás könyvek? – Egy tudományos módszert Delphi-módszernek neveznek; mi ez? – Mi Augsburg város címere? – Mióta tagja a Szovjetunió a Berni konvenciónak? – Petőfi korában mennyi idő alatt ért el egy levél Bécsből Pestre? – Hol gyártanak Magyarországon hajlított fából bútort? – Egy zenetudós neve után látható a következő rövidítés: F. R. C. M.; ez mit jelent? – Mi az esettanulmány definíciója? – Ulf Himmerstrandról a Nemzetközi Szociológiai Társaság elnökéről kérünk adatokat. – Petru Gróza nagy szerepet játszott az Ekésfrontban; mi az Ekésfront? – Mit jelent az, hogy – Mikszáth írja valahol – X.Y. valaki Herbertje? – Mit jelent "az új gazdasági rend" fogalma? – Ki kaphat éjszakai pótlékot? – Toynbee: Anglia gazdasági forradalma c. művéről jelent-e meg marxista bírálat? – Proudhon: A munkásosztály politikai kapacitása c. műve bibliográfiai adatait keressük. – Könyvtárközi kölcsönzéshez az alábbi mű pontos leírása kell: a moldvai katolikusok 1646–47-évi összeírása. – Széchy Éva a Római Klub képzési-nevelési koncepciójáról írt cikkének adatai kellenének. – Megvan-e a Csemege-kódex a könyvtárban? – kérdezi valaki telefonon. – Hankiss: Diagnózisok c. művében hivatkozik egy közlésre az országos életmód-, életminőség- és értékrend vizsgálatban (1978); adatai? – A Műszaki Bibliográfiai Közleményeknek milyen számai jelentek meg? – Ujfalvy Sándor emlékezéseiben utal a Hankes Bálint-féle naptárra; mi volt ez? – A Magyar Országos Tornaszövetségnek ismerjük 10 évkönyvét; több nem jelent meg? – A Tájékoztató Iroda 1948. júniusi bukaresti, a JKP-t megbélyegző határozatának szövegét keressük. – Mikor adták ki utoljára magyarul a Perzsa leveleket? – Bobula János a Magyar Ipar és Kereskedelmi Közlönyt alapította, ahogy a Pallas írja, vagy Szinnyi tudja jól, s "Lap" szerepel a címben? Esetleg két különböző kiadványról van szó? – Berlitz-könyvek vannak-e a könyvtárban, – kérdezi egy olvasó. A millennium idején megjelent egy többkötetes mű Magyarországi kulturális viszonyairól; mik a bibliográfiai adatai?

A kérdések között van jó néhány, amelyiknél nyilvánvaló, hogy nem elég a tény-szerű választ megadni. Ilyen például az Ekésfront, a millenniumi mű, a Tornaszövetség évkönyvei, az éjszakai pótlék, a Proudhon-mű. Ezekben az esetekben (de másokban is) szükség van a helyes megoldáshoz tudni azt, mihez, miért van szüksége az olvasónak az adatra. Döntő, hogy a kérdés megválaszolása előtt alaposan tisztázzák az olvasó problémáját. Néha hosszú és bonyolult munkát lehet megtakarítani, ha megtudjuk, hogy a kérdező hol olvasta, hallotta, látta a "kérdést". Az olvasó tévedését, memóriájának zavarait lehet korrigálni a helyesen lefolytatott interjúval. Az interjú elmulasztása viszont olyan tévedéseket eredményezhet, hogy az észak-dél ellentétéről érdeklődő olvasó az amerikai polgárháború irodalmát kapja kézhez, holott korunk égető problémája iránt érdeklődik.

A hallgatónak következő lépésként meg kell állapítani, milyen információs elemek vannak a kérdésben, s hogy melyik keresési vonalon érdemes elindulnia. Módszertani alapkövetelmény, hogy mindenben kételkedni kell és minden adatot ellenőrizni kell.

Nagyon fontos, hogy a keresés logikus, kapkodástól mentes és célszerű legyen. Türelmesen végig kell nézni a számbajöhető kézikönyveket, bibliográfiákat. Gyakori, hogy a legjobbnak tűnő eszköz nincs meg, nem találjuk a helyén, a folyóirat a könyvkötőnél van, éppen az az ív nyomdahibás vagy a mű hiányos. Ilyenkor a hallgatónak kerülő utat kell választania, ami gyakran hosszadalmassá teszi a keresést.

Vannak olyan kérdések, amelyeknél nem a megoldás a fontos, hanem a helyzet felismerése. Pl. az olvasó ókori görög szerzők munkái után érdeklődik; e művekről kiderül, hogy elvesztek, már a középkorban sem ismerték őket, azóta sem kerültek elő, – ezt a tényt az olvasó előtt több forrásból kell bebizonyítani. – Más esetben a Migráció hatása a kelet-európai országok gazdaságára c. mű keresése során derül ki, hogy a feladatban olvasható szöveg (tízéves kislány nyújtja át a cédulát azzal, hogy a rajta levő könyvet keresi édesapja) hordozta az igazi információt: témáról van szó, nem konkrét műről. – helyzet az is, hogy valaki felajánlja megvételre a könyvtárnak a Várad Regestrumot, 200 forintért; nemcsak azt kell megállapítani, hogy mi a mű, mennyi a forgalmi értéke, hanem azt is, hogy az adott könyvtárnak szüksége van-e a forráskiadványra. – Népművelés-szakos főiskolai hallgatók szakterületük legújabb szakirodalmának rendszeres feltárását kéri; nem a feladat megtervezése, elvégzése itt az igazi kérdés, hanem az, hogy a hallgató el tudja-e dönteni, két kurrens népművelési bibliográfia mellett indokolt-e házi használatra ilyesmit készíteni.

Hallgatóinknak nemcsak a választ kell megadni, hanem le kell írni a gondolatmenetet, a keresési lépéseket is, az elkövetett hibákkal együtt. Ez nem csak az ellenőrzést teszi könnyebbé, hanem megvilágítja a különböző gondolkodásmódokat, lehetővé teszi a megoldás követését, a logikátlanságok, tévedések kiszűrését, az értékelés során pedig minden hallgató számára érdekes és hasznos tanulságokkal jár.

A hallgatók nem szívesen írják le a rossz lépéseket, sikertelen kísérleteket, pedig gyakran tanulságosabbak, mint a hibátlan megoldások. (Egy alkalommal úgy látszott, hogy a hallgató nem önállóan dolgozott, mert egy meglehetősen nehéz kérdés nagyon szép, egyenesvonalú megoldását adta be. Csak utóbb derült ki, hogy ezt négy sikertelen – de nem közölt – próbálkozás előzte meg.)

Az irodalomkutatás gyakorlása

Talán a legnehezebb feladatot az irodalomkutatás jelenti hallgatóink számára. Erre legkorábban két félév után kerülhet sor, amikor már ismerik a keresés metodikáját, a tájékoztató eszközök különféle típusait, s jónéhány olyan feladaton túl vannak, amelyek fejlesztették problémamegoldó képességüket, kritikai érzéküket, empátiás készségüket.

Az irodalomkutatás esetében a hallgatónak pontosan meg kell határoznia a felhasználó személyét (iskolai végzettségét, a témában való jártassága szintjét, nyelvismeretét). Ismernie kell a célt, amely az olvasót vezeti. Meg kell határoznia, hogy milyen tudományterületeken kell keresni, le kell írnia a felhasznált forrásokat, s végül az elkészült anyagot rendezett formában közölnie. Nagyon sokat elárul a szerkezet, mert csak akkor lehet az anyagot logikus rendbe hozni, ha azt valóban ismeri is.

Az irodalomkutatási témák változatosak: hangosított diasorozat készítésének módszerei (egy gyár oktatási előadójának); a nyugat-európai kommunista pártok visszaszorulásának okairól (MLEE hallgatójának); a játék szerepe az ember életében (tanulmányhoz); felújítható népszokások (népművelőnek); a rugalmas munkaidő bevezetésének tapasztalatai (munkaügyi előadónak); az augsburgi csatáról (középiskolásnak); a katarokról (középiskolásnak); Carl von Ossietzkyről (érdeklődőnek); az ünnepek elsekélyesedésének okairól és megakadályozásának pedagógiai lehetőségeiről (középiskolai tanárnak); az emlékezet működéséről (főiskolai végzettségű érdeklődőnek); az osztrák-magyar kapcsolatokról (delegáció-vezető tanácsi tisztviselőnek); a dák-román kontinuitás elméletéről (főiskolai hallgatónak) stb.

Vannak olyan témák, amelyekhez jó néhány tudományterületről lehet és kell gyűjteni az anyagot. (Pl. a játék szerepe, az ünnepek helyzete, osztrák-magyar kapcsolatok). Némely esetben a válogatás nehéz (katar eretnekség, augsburgi csata); van, ahol a probléma abból fakad, hogy speciális szempontokat is figyelembe kell venni (a diasorozatot meg akarják csinálni, tehát technológiai leírások is szükségesek); az Ossietzky-téma megoldása nehezen képzelhető el csak magyar nyelvű irodalom alapján.

Itt is problémát jelenthet, – hasonlóan a faktografikus és bibliográfiai adatok kereséséhez, – hogy az egyes feladatok nem azonos súlyúak. Vannak nehéz, sok időt (10–15 órát) igénybe vevő feladatok, és vannak, amelyek jóval hamarabb elkészülnek. Sajnos, eddig még nem tudtuk megvalósítani, hogy a feladatok valóság-ízűek is legyenek, széles körű kutatást is igényeljenek, problémát is hordozzanak, műveltség-fejlesztő szerepük is legyen, helyben is meg lehessen oldani őket, s ráadásul azonos nehézségi fokon is álljanak.

Az elkészült munkák értékelése a csoport előtt történik, hogy mindenki számára világos legyen: mit kell elkerülni és melyek a jó megoldások. Legsúlyosabb hiba a fel színesség, vagyis ha nem elég széles körben folyt a keresés, nincs a hallgatónak kritikai szelleme, és ha nem vette kezébe az irodalomjegyzékben szereplő tételeket.

Érdekes módon a legnehezebb feladatok szoktak a legjobban sikerülni; úgy látszik, valóban súly alatt nő a pálma. A feladat nehézsége, illetve könnyű volta természetesen sok mindentől függ, többek között a hallgató másik szakjától is. Ezért pl. egy történelem szakos hallgató lehetőleg az átlagosnál bonyolultabb történelmi tárgyú kérdéssel kerüljön szembe. Az első félévben még nem, de a másodikban már arra is ügyelni kell, hogy a jobb képességű hallgató nehezebb, a gyengébb, könnyebb feladatot kapjon. (A diákok munkáiból készült eseteleírások közül néhány a Könyvtáros c. folyóiratban olvasható.¹¹)

Semináriumi referátumokon, feladatmegoldásokon kívül a hallgatóknak házi feladatokat is kell készíteniük. (Bár megjegyzendő, hogy a referenz kérdések megoldásának egy része, az irodalomkutatások teljes egészükben nem a szemináriumi órákon készülnek, a dolog természeténél fogva.) A házi feladatoknak többnyire az a céljuk, hogy bizonyos eszköztípusokat a hallgatók feltétlenül kézbevétele útján, alaposan ismerjenek meg. Ezért kellett például megvizsgálni a különböző dokumentumtípusok regisztráltságát az egyes nemzeti bibliográfiai ciklusokban, vagy összehasonlíthatóan elemezni három kurrens szakbibliográfiát vagy referáló lapot, vagy idegennyelvű általános lexikonok szócikktípusait tanulmányozni.

A fentiekben sok mindenről, köztük fontos kérdésekről nem esett szó; nem foglalkoztunk a tájékoztatás oktatásának történetével, a magyar és külföldi tapasztalatokkal, más tárgyakkal való kapcsolataival, azzal, hogy hogyan és milyen körülmények között gyakorolnak hallgatóink, mi a véleményük a gyakorlatvezetőknek ismereteikről, s ők milyennek látják e munkát a valóságban. Helyettük álljon itt az eredményekből és problémákból, úgy is mondhatnám örömeiből és bánatokból álló csokor:

- jó, hogy a szemináriumok egy részét élő könyvtári környezetben tarthatjuk;
- rossz, hogy a könyvtárak kézikönyvtáraiban nem elég az idegen nyelvű segédkönyv, némely típusok szinte teljesen hiányoznak (pl. a külföldi nemzeti bibliográfiák);
- jó, hogy a tájékoztatás szakirodalma nagy;
- rossz, hogy ebből kevés olvasható magyarul, s vidéken nehezen hozzáférhető;
- jó, hogy a tárgy oktatója a tanítás során nem esik ki a gyakorlatból;
- rossz, hogy a feladatcentrikus oktatás rendkívül időigényes;
- jó, hogy a hallgatók többsége érdeklődik a tárgy iránt, szívesen foglalkozik vele;
- rossz, hogy nincs rá elég idejük;
- jó, hogy minden évfolyamban van 15–20 olyan hallgató, aki valóban alkalmas erre a munkára, s több, aki alkalmassá válhat;
- rossz, hogy a végzettek közül kevesen dolgoznak tájékoztató könyvtárosként.

IRODALOM

1. A főiskolai könyvtárosképzés óra-, vizsga- és tanterve. Kézirat. 1983. 19 p.
2. TÓTH Gyula: A könyvtárosképzés néhány kérdéséről ... = Könyvtári Figyelő, 1980. 2.sz. 170–184.p.
3. FOSKETT, D.J.: Tájékoztató munka a könyvtárakban. Bp. 1962. KMK. 105 p.
4. POLZOVICS Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba ... Bp. OMDK. 1962. 450 p.
5. SZENTMIHÁLYI János: A tudományos tájékoztatás elméletének kialakulása. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1968. 8–9.sz. 597–619.p.
6. WHITTAKER, K.: A referenz és tájékoztató szolgálat elméletének megalapozásáról. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1978. 9.sz. 419–423.p.
7. GALVIN, Thomas J.: Reference services and libraries. = Encyclopedia of library and information science. 25.vol. Ed Allen Kent, Harold Lancour, Jay E. Daly. New York, Basel, Dekker. 1978.
8. EWERT, G.: Einige Überlegungen zur bibliothekarischen Informationstätigkeit und Auskunftstätigkeit. = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1979. 3.sz. 103–110.p. (Töm. Dezső Zsigmond-né. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1980. 2–3.sz. 84–87.p.)
9. Érdekes módozatot ír le: JENNERICH, J. Edward – JENNERICH, Elaine Zarembo: Teaching the reference interview. = Journal of Education for Librarianship. 1976. 2.sz. 106–111.p.
10. STYCH, F.S.: "The Flow Chart Method." = RQ. 5(1966) 14–17.p.
11. FERENCZI Zsuzsanna: 10 kérdés – 10 megoldás. = Könyvtáros, 1981. 4.sz. 201–206.p.; 5.sz. 274–279.p.

MILYENNEK SZERETNÉM LÁTNI AZ ORSZÁGOS SZAKIRODALMI RENDSZERT A MISKOLCI EGYETEMI KÖNYVTÁRBÓL NÉZVE

ZSIDAI JÓZSEF

Az Országos Könyvtárügyi Tanács plénuma alig több, mint egy év leforgása alatt kétszer (1983. IV. 11-én és 1984. V. 10-én is) tárgyalta "*Az országos műszaki szakirodalmi tájékoztatás helyzete és fejlesztése*" c. témakört. Mindkét alkalommal a vitaindító előadást Ágoston Mihály az OMIKK főigazgatója tartotta. Az előadást lapunk 1983. 6. számában közöltük. A második vitára az OKT több külső szakembert is meghívott, közülük néhányat hozzászólásra is készítetett. E sorok írója írásban adta elő véleményét, amely a szerkesztőség szerint a szélesebb szakmát is érdekelheti. Ezért most közreadjuk. (A szerk.)

Bevezetőben megjegyzem, hogy sem Ágoston Mihállyal, sem más hozzászólókkal nem kezdek vitát, mondanivalómat a címben jelzett korlátok között tartom.

Sok időt nem érdemes arra vesztegetnem, hogy a korszerű tájékoztatás és a csatlakozó szakirodalmi ellátás tekintetében az élvonalhoz mérve lemaradásunk nyugtalanító. Ha unottan is, de arról mégis ejtsünk szót, hogy közeledünk egy olyan állapothoz, amikor a nemzetközi információs kommunikációból önmagunkat rekesztjük ki, mert a technológiai fejlődésben messze lemaradtunk.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egyes folyóiratok közelesen csak számítógépes memóriákban fognak létezni, legjobb esetben mikroformátumon jelennek meg. A postai úton végzett könyvtárközi kölcsönzést elektronikus szövegátvitel helyettesíti; sőt az egyszerű levelezést, üzenetközvetítést is számítástechnikai eszközökkel végzik. Az adatrögzítést az ember csak előkészíti, mert optikai leolvasók lépnek a gépirók helyébe.

Korábban a papírt kézbe tudtuk venni és hasznos szemünkkel el tudtuk olvasni. Ez a hagyomány részben ugyan folytatódik, részben azonban jelentősen megváltozik, mert fogadni, olvasni, feldolgozni valamit, jobbára majd csak technikai eszközökkel lehet. Ha ilyen eszközeink nem lesznek, az ismeretek jelentős részétől magunkat zárjuk el. Ez a közeledő realitás szakmai felelősségünket fel kell, hogy ébressze.

Igény a technikai fejlesztésre. Lépcsőfokok

A technikai fejlesztésben észlelt lemaradásokról több gondolatkör kapcsán szóltam.

Az adatátviteli infrastruktúra fejlesztése országos ügy, enélkül nem tudunk egymással kommunikálni. Nagy szerencse, hogy ez nem kizárólagosan könyvtári ügy, mert mindenféle számítástechnikai kommunikáció ugyanezen a hálózaton keresztül bonyolódik le. Miskolc ebből a szempontból előnyös helyzetben van az országban. A hálózat

bővítéséért kell küzdenünk, hogy minél több partnerrel lehessen kapcsolatot teremteni. A postánál erőteljesen kell szorgalmaznunk a fejlesztést.

Az adatátvitellel kapcsolatban említem meg, hogy a posta a szövegátvitel (telefakszimile) tekintetében teljesen hátramaradt, nem is foglalkoznak vele. Külföldi partnereink levélpapírjain a telex mellett ott áll az is, hogy telefax, amit ugyancsak egy numerikus jelcsoport követ. Arra kell törekednünk, hogy legalább egy-két ilyen állomás legyen az országban, mert a könyvtárközi kölcsönzés bizonyos esetekben talán csak ezzel a technikával lesz elintézhető.

A számítástechnikai fejlesztés igen nehéz feladatáról az a véleményem, hogy a nagyteljesítményű hardver tekintetében egyelőre csak az OMIKK-ban és az OSZK-ban, az országos szolgáltatások fókuszáiban kellene fejlesztésre gondolni.

Más a helyzet a tájékoztatást szolgáló adatvégállomások, terminálok üzembeállítását illetően. Először csak a nagyobb intézmények vállalkozzanak erre a feladatra. Azok az intézmények, amelyek erre alkalmasak, amelyek már járatosak e területen, amelyek a szó legtagabb értelmében szolgáltatni akarnak, amelyek a járulékos feladatokat is átvállalják (pl. hagyományos tájékoztatás, számítástechnikai kultúra terjesztése, primer dokumentumok rendelkezésre bocsátása stb.). A második lépcsőben kell szélesíteni a kört, akkor, amikor már a kisebb intézmények is magtanulják a technológiát, ha a nagyobbak nem győzik a feladatokat. De addig még hosszú az út. A kétlépcsős fejlesztés elvét tervben kellene rögzíteni, tárcánként, főhatóságokként; a tervek összehangolása pedig kormányzati feladat.

A tájékoztatás és a szakirodalmi ellátás szervezete

Amikor az előbb azt mondtam, hogy a szervezésben a fokozatosság elve érvényesüljön, akkor arra is gondoltam, hogy kezdetben azokra az intézményekre kell alapozni és koncentrálni minden erőt és eszközt, amelyek a befektetéssel a lehető legszélesebb hatókörben tudnak szolgáltatni. A fő szempont az erők magasfokú koncentrációja.

Másodszor azt kell megállapítani, hogy melyek azok a nagy horderejű feladatok, amelyek az országos intézményekre tartoznak, elsősorban az OMIKK-ra és az OSZK-ra. Ezt követően a fennmaradó főbb feladatokat meg kell osztani a teljesítőképes intézmények között. Nem a vállalatokat kell elosztani, hogy kié legyen Csepel, Dunaújváros, vagy a GANZ-MÁVAG, hanem a tájékoztatási és a szakirodalmi ellátási feladatokat. Mindenekelőtt a legfőbb témaköröket egy helyre kellene koncentrálni (pl. a kohászatot Miskolcra, a környezetvédelmet az OMIKK-ba). Ám e helyeken legyen meg minden feltétel, amire csak szükség van az országos szolgáltatás megalapozásához és működtetéséhez. Ideértem a számítástechnikát és a műszerek mellett az összes segédletet (pl. teauruszok, használati ismertető, szakszótárak stb.); a hagyományosan is tájékoztató szakembereket; a jó szakirodalmi bázist; a könyvtárközi kölcsönzésre való hajlandóságot; a reprográfiát. A szaktudományokra alapozott országos szolgáltató rendszert rugalmasan ki kellene egészíteni a regionális központokkal (a vidéki egyetemi könyvtárak, néhány főiskolai és megyei könyvtár jöhet itt számításba). Ez lenne a hálózat gerince.

A szakirodalmi ellátást a tájékoztatási szisztémához kellene igazítani, vagyis az adott szakterületen a tájékoztatásért felelős intézmény lenne a felelős ugyanazon szakterület szakirodalmi ellátásáért is, feltételezve jó értelemben vett monopolhelyzetét.

A tájékoztatás tudományos bázisai, forrásai

A könyvtárak feladatai évszázadok óta nem változtak abban, hogy az ismereteket gyűjtik, rendezik, őrzik és felkínálják; azaz, általában nem állítják elő azokat, legfeljebb átalakítják egy részüket a felhasználók speciális igényei szerint.

Ahogy korábban sem mi, könyvtárak és könyvtárosok állítottuk elő a forrásokat, úgy ma sincs másképp. A saját, minőségben versenyképes adattárak létrehozásának egyetlen feltétele sincs meg: hiányzik a feldolgozandó szakanyag nagy része, hiányzik az input-hoz szükséges szakemberek széles köre, nincsen hardver sem, szoftver sem, és a felhasználók technikai felkészültsége sem adott. Természetesen az ideális helyzet az lenne, ha magyar nyelvű adattárakból dolgozhatnánk, de ezek létrehozására képtelenek vagyunk.

Ezen oknál fogva nekem az a szilárd és határozott véleményem, hogy amely területen rangos külföldi adattárak vannak, ott ne is gondoljunk igen magas költséggel tízszer gyengébb hazai bázisok létrehozására. A műszaki és az élettelen természettudományok területe külföldi adattárakkal jobbra lefedett.

Mégis, – nagy kényszer alatt – kellene olyan hazai adattárakat is készíteni, amelyek speciálisan nemzeti feladatokat oldanak meg, ezek zömét a központi szolgáltatások automatizálása során kellene megoldani. Továbbá ide sorolnám a társadalomtudományok különféle területeit, amelyeken a külföldi, főként nyugati adattárak nem elégítik ki a mi igényeinket. E téren viszont frontáttörést csak életrevaló KGST kooperációtól lehet remélni.

Mit várok vidéken a központi szolgáltatásoktól

Online hozzáférés kellene a teljes magyar szakirodalomhoz, dokumentumegységeik lebontva: könyv, folyóiratcikk, kutatási jelentés, szabadalom stb. Hibás az a szemlélet, hogy hazai dokumentumtermésünk regisztrálását, feltártságát és hozzáférhetőségét megoldottnak vesszük. Ez nem igaz. A megtalálás, a gyors hozzáférés nincs megoldva saját anyagaink tekintetében sem.

A külföldi könyvekről online hozzáférésű központi katalógusra van szükség az állománygyarapítás racionalizálásához. A cél az, hogy a rendelés alatt álló műveket is tükrözze a nyilvántartás.

Online központi katalógus kell a folyóiratokról is a könyvekéhez hasonló megfontolásból. A kurrens címek mellett az állományt visszamenőlegesen is tartalmazza.

Online fordításnyilvántartás kell mielőbb, hiszen gyakran egy napon, esetleg órákon belül kell dönteni konkrét ügyekben.

És végül a kutatásnyilvántartás online megoldása is jó lenne, habár ennek fontossága elmarad a fentiek mögött.

Az online kapcsolatok sürgetése mellett, annak alátámasztására két fontos dolgot kell megemlíteni:

- ha az ipart hatékonyan akarjuk szolgálni, a tájékoztatásban az időtényezőt egyre komolyabban kell vennünk. Alapvetően emiatt is kell az automatizálást sürgetni;
- online hozzáférés esetén is szükséges a hagyományos hozzáférést biztosítani, mert legalább 10 évet vesz igénybe, amíg a felhasználók százai át tudnak állni az új módszerekre (egy részük talán később sem fog változni).

A regionális modell miskolci elképzelés szerint

Sajnálkozva kell feltételezni, hogy a korszerű országos információs rendszer egyhamar nem épül föl. Ezért az én erőfeszítéseim zöme és a vezetésem alatt álló intézmény erőforrásai a közeljövőben a regionális feladatok bővítésére és megoldására irányulnak. A fenti megállapításon túl van még két nyomós oka annak, hogy ezt az utat jelöltük ki az elkövetkező 10–15 évre.

Először: igen erősen élnek bennem azok a tapasztalatok, amelyeket egyfelől Ausztriában, Svájcban, az NSZK-ban szereztem tanulmányutakon, másfelől a szakirodalomban a regionális rendszerek életrevalóságáról. Életrevalóak, mert emberközeliak a kapcsolatok, szorosabb az egymásrautaltság, tapinthatók a közös érdekek, helyi pénzügyi forrásokat nyitnak meg stb. Másodsor: azért erősítem fel ezt a tevékenységet, mert ebben látom saját intézményem további gyarapodásának eszközeit, az egyetem színvonalasabb szolgáltatának rejtett tartalékait. És elmondom azt is, hogy a kutatóintézetekkel és az iparvállalatokkal történő ésszerű és szoros összefogás megvalósulása által példás ökonómiát remélek, ami mások számára is példa lehet.

Szorosabbra fűzzük és sokrétűbbé tesszük kapcsolatainkat a régió intézményeivel. A konkrét tennivalókat nagyon leegyszerűsítve két fő csoportra osztjuk: 1. a korszerű tájékoztatás megteremtése és általánossá tétele; 2. az optimális szakirodalmi ellátás közös szervezése, közösen képzett pénzalapokból.

A tájékoztatáshoz terminált telepítünk az egyetemi könyvtárba, melynek munkálatai megkezdődtek. Jelenleg bemenetünk van az USA-beli Dialoghoz és az Orbit-hoz, valamint a svájci Datastar-hoz. Bármelyik helyi vállalat számára készséggel dolgozunk, de alapvető célunk az, hogy megtanítsuk, ráneveljük az embereket a korszerű információs szolgáltatások használatára. Ezért elsődlegesen az információs kultúra dinamikus terjesztését és fejlesztését kell megvalósítani. Az adatvégállomás technikai eszközei és a telepítés módja alkalmat kínál a helyszíni bemutatókra is, valóságos feltételek között, de hordozható egységekkel üzemekben is tudunk felvételtől bemutatókat tartani. Vállalunk ún. komplex tájékoztatást is, melynek összetevői: tanulmánykészítés, gépi bibliográfia összeállítása, abból releváns tételekhez az eredeti irodalom beszerzése hazai forrásokból és külföldi gyűjteményekből, végül – kívánságra – fordítások elvégzése.

Hangsúlyozottan említem, hogy a tájékoztatási kultúrát illetően legfontosabb célunk az egyetemi hallgatóink képzése és rászoktatása ezekre a szolgáltatásokra.

A második feladatcsoportban, a szakirodalmi ellátásban a vegyipari vállalatokkal kialakított együttműködés útját akarjuk járni. Vagyis a nyugati, igen drága, de mindenki számára fontos irodalmat csakis egy példányban vesszük meg a régió egyeztetett igényei alapján közös pénzen, és ebből korrektül szolgáltatunk a résztvevők számára.

Úgy gondolom, hogy saját szakirodalmi igényeinknek kb. 50%-át leszünk képesek kielégíteni regionális állományunkból, 30%-át az ország többi gyűjteményéből és 20%-át a külföldi könyvtárközi kölcsönzés útján.

Ezekhez a feladatokhoz és műveletekhez felerősítjük a hagyományos szolgáltató-képességet, odarendeljük az OMIKK kihelyezett fordító irodáját, és gépesített futárszolgálatot valósítunk meg.

A regionális programot nem érzem sem különutasnak, sem alternatívának az országos terv ellenében. Az országos hálózat részeként, tagjaként gondolom el a miskolci-borsodi önmagunkat. Sőt, visszaulva a központi szolgáltatásokra, Miskolcon jelentős mérvű input előállítását is megoldhatónak tartom. Azaz, nemcsak fogyasztók akarunk lenni, hanem az építkezésnek is aktív részesei, segítői lehetünk. Úgy vélem ilyen megoldásokon és tartalékokon kellene gondolkodnunk, s nem a központi milliókra kell várnunk, mert hosszú lenne a várakozás.

Még néhány megjegyzés

Miskolcra, műszaki munkahelyekről nézve a társadalomtudományok néhány területén igen szívesen látnánk országos tájékoztató és szakirodalmi ellátási rendszert, s fogyasztóként szeretnénk hozzájuk kapcsolódni. Számunkra az alábbi területek különösen fontosak:

- közgazdaságtudomány,
- állam- és jogtudomány,
- politológia,
- szociológia,
- pszichológia,
- ergonómia.

Kíváncsok, hogy valamennyi információs rendszere magyar nyelven épüljön ki, és online üzemmódban is működjék.

Ismételten megemlítem, hogy néhány nagy intézményt a most tárgyalt feladatok elvégzésére előnyben kellene részesíteni, s megfelelő összegű valutával ellátni külföldi kapcsolataik finanszírozása céljából. Az lenne célszerű, ha ezért a felelősséget valamelyik minisztérium vállalná. A lényeg az, hogy biztonságra van szükségünk, mert tudnivaló, hogy a szélesebb körben ható szolgáltatásokat elindítani és kiépíteni csak biztonságban, a folyamatos üzem kellő szavatolása mellett lehet.

Köztudott, hogyha hálózatot, rendszert emlegetünk, akkor azt meg is kell tervezni, és össze is kell hangolni. A munkamegosztást tisztázni kell, rögzíteni kell a jobbra önként

vállalt rendet. Annak megtartása és a vállalások teljesítése fölött pedig örködni kell, azaz elengedhetetlen a koordináció. Hogy ki koordináljon, ki koordinálhat sikerrel, s milyen eszközökkel, arra most nem tudok javaslatot tenni.

Korszerű és magas teljesítményű információs rendszer felépítéséhez mély elszántság, szilárd hit, mérhetetlen szívósság, sőt megszállottság szükséges. Lépegető, tevegető, tétovázó magatartással ilyen forradalmian új feladatokkal nem lehet megbirkózni. A miskolci egyetemi könyvtár az első sorban szeretne menetelni, minél több hasonló felfogásban gondolkodó partner közösségében. Ezt kívánják használóink igényei, s magunknak is ehhez van kedvünk, szakmai hitünk és egy kevés erőnk is.

MERWIN KISASSZONY, aki közvetlenül pedagógiai szakvizsgája előtt állott (könyvtárosi mellékszakkal), megpályázott egy állást a Mississippi Állami Egyetem (MSU) könyvtárában. A felvételi bizottság őt be sem hívta, viszont 3 hónap múlva kinevezték az állásra Evans urat, aki az Amerikai Könyvtári Egyesület (ALA) által elismert ("ALA akkreditált") főszakos könyvtárosi vizsgával rendelkezett. Merwin kisasszony beperelte az MSU könyvtárát alkotmányos jogainak (a nemek közti egyenlőségnek) megsértése miatt; egyik tanúja, a Kongresszusi Könyvtár vezető tisztviselője, szakértőként azt vallotta, hogy az ALA-akkreditáció nem feltétlenül szükséges az illető állás elnyeréséhez, mások is eredményesen dolgoznak az MSU könyvtárában ilyen képesítés nélkül. A könyvtár képviselője szerint Merwin kisasszonyt csak iskolai könyvtárosi munkára képesíti a végzettsége. A négy nőből és két férfiből álló esküdtszék végül elmarasztalta a könyvtárat, s kötelezte annak igazgatóját, hogy 10 000 dollár kártérítést fizessen Merwin kisasszonynak. Az *American Libraries* c. folyóirat kommentár nélkül ismertette a történeteket (1983. július–augusztus). Utána a lap több olvasója (férfiak és nők vegyesen) felháborodott levelekben követelték, hogy az ALA álljon ki a képesítési rendelkezések mellett. Nem a bíróságokra, hanem a szakmai szervezetekre tartozik – hangoztatták – annak az eldöntése, hogy milyen képesítés kell egy állás betöltéséhez. Ezzel az erővel az ügyvédi vagy orvosi gyakorlatot is engedélyezhetnék bírósági döntéssel olyanok számára, akiknek nincs diplomájuk.

American Libraries, 1983. október

KITEKINTÉS

A HÁRMAS TAGOLÁSÚ KÖNYVTÁR

Korszakos újítás vagy elhibázott kísérlet?

KATSÁNYI SÁNDOR

”Hogyan vélekedik a kormány az ún. hármas tagolású könyvtár münsteri modelljéről?” – interpellált egy képviselő Bonnban 1979. december 14-én. Kérdésére *Engholm* államtitkár (később miniszter) válaszolt: ezt a könyvtári modellt a kormány ”a közművelődési könyvtárak egyik igen figyelemreméltó és a használókhoz közel álló szervezeti formájának tartja,” majd – ritka parlamenti pillanat! – az államtitkár rövid előadást tartott a könyvtárak belső szervezetének és a polgárok tényleges könyvtárhasználati szokásainak összefüggéseiről.

Mivel a könyvtártechnológiai kérdések parlamenti megvitatása Bonnban sem túl gyakori esemény, sejthetjük, hogy a ”hármas tagolású könyvtár” kérdése mögött különös feszültségek húzódnak.

Az NSZK közművelődési könyvtárügyében kitapinthatóan több irányzat él egymás mellett. Egyes könyvtárak az információszolgáltatást tartják vezérelvüknek, nagy – és sikeres – erőfeszítéseket tesznek a központi információszolgáltatásokhoz való kapcsolódásra. Mások társadalmi hatókörük kiszélesítésére, a könyvtártól eddig idegen, hátrányos helyzetű társadalmi rétegek megnyerésére törekednek energikus közönségkapcsolatok kiépítésével; figyelmüket elsősorban az elemi olvasóigények, mindenekelőtt a kölcsönzés ideális kielégítésére fordítják. Megoszlanak a vélemények a vulgáris közönségigény könyvtári kielégítésének kötelezettségéről vagy elutasításáról, illetve ennek határvonaláról is. A koncepciók külső vetületeként megtalálható a szakrészleges szabadpolcos könyvtár csakúgy, mint a ”klasszikus” public library. A jelen meghaladásának útját más-más irányban keresik az egyes elképzelések, de – ezt is hozzá kell tennünk – *a hangsúlyok eltolódásáról van itt szó*, nem pedig a konvencionális *könyvtárkép valamely vonásának radikális megtagadásáról*.

Az útkeresésnek és a sokféleségnek ebbe a légkörébe robbant be a münsteri könyvtárigazgató, *Heinz Emunds* 1976-ban megjelentetett tanulmányával, melyben átfogó képet rajzolt a Münsterben már megvalósított új koncepcióról, a hármas tagolású könyvtárról. Hamarosan hívei támadtak, majd követői, ugyanakkor csendes ellenzők és hangos kétkedők is, akik az egész koncepció értékét sőt eredetiségét kétségbevonták. Az új modell pro és kontra érzelmeket váltott ki; Münster a nyugatnémet könyvtárügy Mekkája lett, ahová öt év alatt 500 könyvtáros látogatott el, még jobban lelkesedni vagy még jobban felháborodni. ”A szabadpolc bevezetése óta még nem volt hasonló pályamódosítás a közművelődési könyvtárügyben” nyilatkozott *Ulrich Thiem*, Mülheim an der Ruhr városi könyvtárának igazgatója, aki 1979-ben másodikként valósította meg intézményében a hármas könyvtár teljes koncepcióját. (Azóta néhány könyvtár már követte példáját.)

Ugyanakkor a nyugatnémet közművelődési könyvtárügy vezető személyisége, *Süßerkrüß* ezt a maliciózus megjegyzést tette; "A hármas tagolású könyvtár lényege, hogy a legolvasottabb könyveket a bejárat közelében helyezik el."

Mi tehát ennek a sokat vitatott modellnek az alapeszméje? Emunds művének jó tollú ideológusa, Thiem így összegezi: "A könyvtár szolgáltatásainak tartalmát és formáját az olvasó tényleges szükséglete határozza meg. A könyvtáros feladata nem az, hogy szakértelmére hivatkozva az olvasói igények ellenében tevékenykedjék, hanem az, hogy szaktudása segítségével kiépítse az olvasói igényeknek maximálisan megfelelő rendszert." A hangsúly a rendszeren és a maximális megfelelésen van. Thiem radikális véleménye szerint ugyanis a hagyományos szabadpolcnál csak az egyes szolgáltatásokat igazították az olvasói igényekhez, mintegy kozmetikázták a könyvtárosi tevékenységet, most azonban az állománygyarapítás, az állományfeltárás és az állományelhelyezés összefüggő, teljes rendszerét, vagyis a könyvtár struktúráját kívánják az igényeknek megfelelően átalakítani.

A leglátványosabb változás, mely a modellnek is nevet adott, az állomány felállításában történt. Az olvasó keresési stratégiájából indultak ki, s úgy találták, hogy a cím szerinti keresésnek megfelel a hagyományos szabadpolc betűrendes állományfelállítása, a téma (szakterület) szerinti keresésének megfelel (bár nem problémátlanul) az ismeretközlő művek szisztematikus szakrendje, ámde az igen gyakori "érdeklődési kör" szerinti keresésnek (pl. humor, fantasztikum, izgalom, hobby stb.) nincs a hagyományos szabadpolcos rendszerben megfelelő állományfeltárás. Ezért az állomány két nagy tartománya, a belső raktár és a szabadpolc mellé az utóbbi megkettőzésével létrehozták a harmadikat, melyben az állományt a gyakori érdeklődési körök szerint csoportosították. A három nagy állományrész elnevezése az olvasótól való távolságot jelöli:

– "*Közei tartomány*": az ellenőrzési pont után az olvasó a legkeresettebb könyvek, az aktuális olvasmányok részlegével találkozik; a művek csoportosítása megfelel az olvasók közvetlen igényeinek (pl. orvostörténetek, krimi, modern próza, nyaralás és utazás stb.), ezért a használók közvetlenül, a katalógus áttétele nélkül válogatnak belőlük.

– "*Középtartomány*": a hagyományos szabadpolc, a könyvtár "szellemi központja".

– "*Távoli tartomány*": a raktárba helyezett állomány, mely csak közvetetten, a katalóguson keresztül érhető el.

A közei tartomány állománycsoportjai egyrészt könyvtáranként különböznek, másrészt az olvasói igények változásával módosulnak. Találunk köztük tematikus szépirodalmi csoportokat (történelmi regények, karriertörténetek, szerelmes történetek stb.), olvasmánytípusokat ("kipróbált" bestsellerek, krimik stb.), sajátos olvasói csoportoknak megfelelő kiadásokat ("öregbetűs" könyvek), ismeretközlő műveket (társadalomkritika, a nő és a világ, útikönyvek stb.). A gyerekkönyvtárakban ugyancsak kialakultak az olvasóközei tartományok. Ezekben – szemben a középtartománnyal, ahol az összes szépirodalmi gyermekkönyv szerzői betűrend szerint megtalálható – ilyen feliratokkal találkoznak a gyerekek: mese, állattörténetek, gyermekvilág, kalandok stb. (Ismerősek ezek a csoportok! A hármas tagolású könyvtárban az olvasói igények jegyében felfedezték azt, amit a magyar gyermekkönyvtárak a 70-es években a racionalitás jegyében megszüntettek.)

Bár a "münsteri modell" legszembeütőbb sajátága a hármas struktúra, vezérlő elve több ennél: a flexibilitás, vagyis a rendszeresen ismétlődő használat-vizsgálatok nyomán állandó készség a struktúra megváltoztatására. A könyvek mobilok, forgási sebességüket évente ellenőrzik; a kereslet megélénkülése esetén a középtartományból a közelibe kerülnek át, a kereslet lankadása esetén viszont a közeliből a közép- vagy a távoli tartományba.

Az óvatos "kiemelésekhez" szokott magyar olvasót itt figyelmeztetnem kell, hogy a "közeli tartományt" ne néhány "ajánlópolccal" azonosítsa. A százezer kötetes paderborni könyvtárban pl. a szépirodalmi állomány 1/3-át helyezték ide tematikus csoportokba, s ez a részleg bonyolítja le a kölcsönzések 2/3-át. A forgalmi adatok alapján bővítik az átlagosnál jobban keresett állománycsoportok választékát, és szűkítik az átlagosnál kevésbé keresetteket. Elvként hangoztatják: a könyvtár nyitottságát a fantázia, az igényekre való reagálás és a változtatás készsége adja.

Az állományfeltárás terén is radikális változtatást hozott az új rendszer: az olvasóközeli tartományba kerülő könyveket nem katalogizálják. A különféle könyvtárosi mentalitásokat ismerő magyar olvasó bizonyára részletes dokumentáció nélkül is el tudja képzelni az e körül kirobbanó viták élességét. Emunds így replikázott: "Az a könyvtár, amelyik csak annyit katalogizál, amennyinek értelme van, nem primitívebb a többinél, hanem differenciáltabb." A rendszer hívei azt is kiszámították, hogy az így megtakarított – nem csekély! – anyagi és szellemi ráfordítás az olvasók szolgálatának más területeire, mindekelőtt a nyitvatartási idő meghosszabbítására fordítva mennyit gyümölcsoz. (Münsterben a nyitvatartási idő a szűkös személyi ellátottság ellenére hosszabb csaknem valamennyi nyugatnémet nagyvárosi könyvtárénál, s forgalmi adatai is hasonlóképpen kiemelkedők.)

Az eddig leírt változásokkal a könyvtárat használó olvasó is közvetlenül találkozik. Lépjünk be most a könyvtárosi munkaszobákba! Például a paderborniba, ahová e sorok írójának szerencséje volt valóban belépnie. – A 120 ezer lakosú város újonnan átalakított könyvtárában 23 könyvtáros dolgozik: ebből heten "lektorok". Az állományt (a gyűjtőkört) hétfelé osztották, egy-egy lektor egy-egy területért felelős. A felelősség a következőket jelenti: az irodalomtermés figyelése, döntés a beszerzésről, szakozás, szaktájékoztató, felelősség a részleg rendjéért, forgalmaért. Minden lektor mellé egy-egy könyvtárkezelőt is beosztottak; a gyerekrészleget is egy lektor vezeti. (Közbevetőleg: a lektorok fizetése az adó levonása után havi 1700,– Márka, a könyvtárkezelőké 400 Márkával kevesebb, a lektorátus vezetőjéé viszont 600 Márkával több.) A lektorok érdekeltek az általuk gondozott állományrész forgalmában is, ugyanis az évi állománygyarapítási összeget ennek arányában kapják. A lektoroknak presztiziskérdés, hogy valóban eleven, minőségével, összetételével (és nem mennyiségével!) vonzó állományt teremtsenek, hogy az egyes szakterületek olvasóközönségével kontaktust találjanak. Az elosztás mechanizmusa a következő: megállapítják, hogy egy-egy állománycsoportba (pl. a pszichológiába) hány kötet tartozik, és ez hány százaléká az állomány egészének; majd megállapítják az állománycsoport évi forgalmát és azt, hogy ez hány százaléká a könyvtár évi forgalmának; ha a csoport forgalma relatíve nagyobb, mint az állományból való részesedése, fejlesztik a gyarapítási keretét.

De arányban áll-e a haszonnal ez a rengeteg számítgatás? – merül fel az olvasóban a jogos kérdés. Nos, Paderbornban a teljes kölcsönzési mechanizmus számítógépes rendszer-

rel történik; gépi úton veszik számba az egyes kötetek forgalmát, állapítják meg az inaktív, az év során nem kölcsönzött, tehát a belső raktárba vagy kivonásra kerülő művek lajstromát, s ugyancsak a gép összesíti az egyes állománycsoportok forgalmát is.

Végül valamit a könyvtáráépületekről. Münsterben, Mülheimben, Paderbonnban is a meglevő épületet kellett az ilyenkor szokásos kompromisszumok árán átalakítani. Gütersloh volt az első város, ahol teljesen új könyvtár épült, mely építészeti megoldásaival egyértelműen a hármas tagolású modellt valósította meg.

Hogyan vélekedjünk tehát a hármas tagolású könyvtár eszméjéről és gyakorlatáról?

– E beszámoló ismertetni kívánt és nem ítélni. A münsteri modell nemcsak szorosan vett szakmai kérdéseket vet föl, hanem – mint a vita szenvedélyes hangneme is jelezte – értéktételeket is. A közművelődési könyvtár egyik legrégebbi, de ma is aktuális problémája lappang a szakmai-technológiai kérdések mögött: manipuláljon-e a könyvtáros saját értékrendje alapján, vagy legyen a használói közösség igényeinek maximális kiszolgálója? Münsterben fenntartás nélkül a második válasz mellett döntöttek, és következetesen – minden eddiginél következetesebben és keményebb logikával – levonták döntésük konzekvenciáit. A kísérletükkel való szembenézés a közművelődési könyvtár alapkérdéseinek végiggondolására kényszerít, – ha más érdemük nem is lenne, ez sem kevés.

IRODALOM

1. EMUNDS, Heinz: Die dreigeteilte Bibliothek. Nah-, Mittel- und Fernbereich in der strickt benutzerorientierten Bestands-Präsentation. Erfahrungen aus Münster. = Buch und Bibliothek. Jg.28. 1976. 4.no. 269–288.p.
2. EMUNDS, Heinz: Bestandskalkulation. Einfache mathematische Methoden für einen Benutzungsentsprechenden Bestandsaufbau in Freihandbibliotheken. Hrsg. Deutscher Bibliotheksverband, Berlin [West-], 1977. 74 p.
3. THIEM, Ulrich: Die Modellstruktur der Dreigeteilten Bibliothek. = Buch und Bibliothek. Jg.31. 1979. 3.no. 217–235.p.
4. PROKASKY, Helma: Die "dreigeteilte Bibliothek" – möglich auch bei kleineren Buchbestanden? = Buch und Bibliothek. Jg.31. 1979. 7/8.no. 634.p.
5. Deutscher Bundestag: 8. Wahlperiode, 194. Sitzung, Bonn, 14.12. 1979. (Antwort auf: "Wie beurteilt die Bundesregierung das sogenannte Münstreater Modell der 'dreigeteilten Bibliothek?'")
6. Bibliotheksbaubau in der Bundesrepublik Deutschland: Ausgewählte Beispiele Öffentlicher Bibliotheken 1973–1980. – Gütersloh: Verlag für Buchmarkt und Medienforschung, 1980. 46 p.
7. WALACH, Martin: Die Güterslocher Bibliotheks-GmbH in der Diskussion. = Buch und Bibliothek. Jg.32. 1980. 4.no. 366–373.p.
8. KLAASSEN, Uta: Dreigeteilte Bibliothek: Konzept umgesetzt: Realisierungswettbewerb Stadtbibliothek Gütersloh entschieden. = Buch und Bibliothek. Jg.33. 1981. 6.no. 570–574.p.
9. HÖPPNER, Marion: Stadtbücherei Wedding: Unterwegs zur "Dreigeteilten Bibliothek". = Buch und Bibliothek. Jg.34. 1982. 9.no. 674–686.p.
10. EMUNDS, Heinz: Bericht zur Lage der dreigeteilten Bibliothek. = Buch und Bibliothek. Jg.34. 1982. 2.no. 123–137.p.

TRIBLIOTHEK?

KISS JENŐ

A "szigorúan a használóhoz igazodó hármastagolású könyvtár", kissé bonyolult és nehézkes elnevezése helyett ezt a játékos és könnyed (hiszen a "bi" nem kettőt jelent a "Bibliothek"-ben) nevet adta a gyermeknek . . . ki is? Vagy Uta Klaassen, a "Gütersloh-i Városi Könyvtár kft." igazgatónője, de valószínűleg inkább a speyeri Schulz könyvtárberendező cég valamelyik reklámszakembere. S a "gyermek", amely a nevet kapta, az 1984. május 4-én megnyílt *gütersloh-i könyvtár*, több okból is sok vihart kavart, feltűnést keltett az NSZK könyvtárügyében.

Városi Könyvtár kft.

A közművelődési könyvtárak a szövetségi köztársaságban is a tanácsok által fenntartott közintézmények. A kelet-westfáliai, 80 000 lakosú (ott középvárosnak minősülő) Gütersloh 1903-ban alapított könyvtára 1979-ben 70 000 állományegységet számlált és egy 1913-ban, takarékpénztárnak épült, kb. 400 m²-es épületben szorongott.

A városban székelő Bertelsman könyvkiadó részvénytársaság ajánlata egy alapítvány létrehozására, kapóra jött a városnak. Az alapítvány első vállalkozásaként egy korlátozott felelősségű társaságot hoztak létre az új városi könyvtár felépítésére és működtetésére. Ez volt a vihar első szele. Egy magáncég – ráadásul egy kiadással foglalkozó vállalkozás – mint egy "független" közkönyvtár fenntartója? Közintézmény, mint "kft."?

A viták és az eltérő vélemények ismertetésére itt nincs terünk. A végül is létrejött konstrukció lényege, hogy az alaptőke 51%-át a város, 49%-át a Bertelsman alapítvány adja, a társaság vezető tanácsának 11 tagjából 6-ot a város, 5-öt az alapítvány delegál. Az elnök mindig a város képviselője, helyettese az alapítványtól kerül ki. A cégvezető és könyvtárigazgató nem szükségképpen azonos személy. Mindenesetre 1981 májusa óta perszonálunió jött létre a két funkció között: 1980 októberében Uta Klaassent alkalmazták könyvtárigazgatónak, aki fél év múlva egyúttal cégvezető is lett. Bertelsmannék nemcsak pénzt adtak a kft.-hez, szakértelmet, tapasztalatot is. Épp ezért az első és legfontosabb célt: az új könyvtár felépítését, mint beruházóra, rájuk bízta.

A tervtől a megvalósulásig

A hármastagolású könyvtár körül immár 14 éve folyó vitákban Gütersloh egyértelműen a megoldás mellett szavazott. A könyvtári kft. létrehozása előtt is ilyen könyvtár

építése volt a cél, utána pedig minden lépés ezt az elhatározást erősítette. A koncepció kidolgozásával, a könyvtárigazgató kiválasztásával, az építészeti tervpályázat kiírásával (1980. augusztus, a beadás 1980. december), Heinz Emunds tanácsadóként való megnyerésével egyre jobban elkötelezték magukat az elv és annak példamutató megvalósítása mellett.

A pályázaton 55 tervező vett részt, és valóságos búcsújárás indult Münsterbe, Emunds könyvtárába, az elv hívőinek Mekkájába. 1981 áprilisában volt az eredményhirdetés és az elsődíjas tervet (Geller+Müller és Peter Friedeberg Euskirchenből) fogadta el a város kivitelezésére. Ahogy a munka haladt, a viták fokozódtak. Könyvtári és építészeti szaklapokban szinte minden fázisról hírt adtak az ügy hívei, minden könyvtárosi összefüggésen, baráti beszélgetésekben téma volt a gütersloh-i "csoda". Nem kisebb viták voltak a zsűriben is. Az első díjas és végül is megvalósult terv építészettörténeti elemekből (kupola, passzázs, íves ablakok stb.) hozott létre modern (hívei szerint a legmodernebb) könyvtárpéldét. Nem csoda hát, hogy egy bírálótól ilyen jelzőket kapott: "operett", "lila szélhámoság".

A kiviteli tervek elkészítése 1981 májusától decemberig tartott, 1982 áprilisától decemberéig fel is húzták az épületet. A belsőépítészeti tervezés ezzel párhuzamosan 1981-ben kezdődött. A könyvtárosok és építészek közös munkacsoportja a stuttgarti Könyvtáros Főiskola bekapcsolásával speciális berendezési követelményeket alakított ki, a tribliothek (közben így nevezték el, "míg szellemesebb nevet nem találnak") számára. A követelmények hangsúlyos pontjai: új bútorprogram a gyermekkönyvtárban, a "közeli tartomány" berendezése, a szokásosnál is nagyobb flexibilitás a hagyományos övezetekben. A berendezési versenyt a speyeri Schulz cég nyerte, amely az elkészült bútortípusokat Tribliothek védjeggyel bejegyeztette. Schulzék egyébként a könyvtár létrehozásának dokumentumait, az építkezés, a berendezés történetét, a koncepciók alakulását faliújságokon mutatták be, az 1983. évi hannoveri Könyvtáros kongresszuson. Később ezekből négy füzetet készítettek, majd egybekötve újra kiadták a könyvtár megnyitására.

Ezen idő alatt természetesen folyt az új könyvtár szakmai előkészítése. A gyakorlati tennivalók (a régi állomány újrakatalogizálása, állományrevízió stb.) és az új könyvtár elméleti megalapozására. Minden kérdéskörre, tartományra tervezőcsoportot hoztak létre a könyvtár minden érdekelt dolgozójából és külső szakértőkből. Valamennyi fontosabb kérdést megvitatták a Deutsche Bibliotheksinstitut illetékes szakbizottságával.

A nyitásra minden elkészült. Megjelent a könyvtár – olvasóknak szóló – újságjának az *Elebib-Zeitung*nak (az elefánt a könyvtár emblémája) az első száma, amelyben a könyvtár minden szolgáltatása, övezete és dolgozója bemutatkozik.

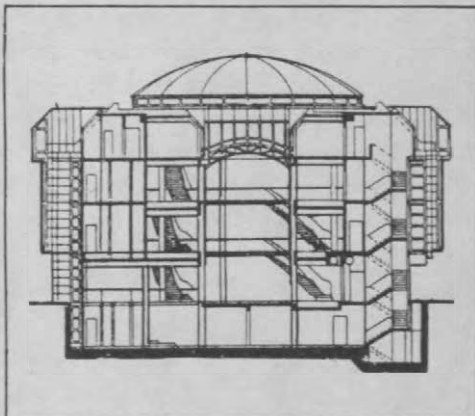
Az épület

Az új épület enyhe (7°) szögben nyíló V betűt formáz. A két – nem egyenlő hosszú – szárny belső oldala teljesen nyitott. A köztük levő teret üvegtető, középen üvegkupola fedi.

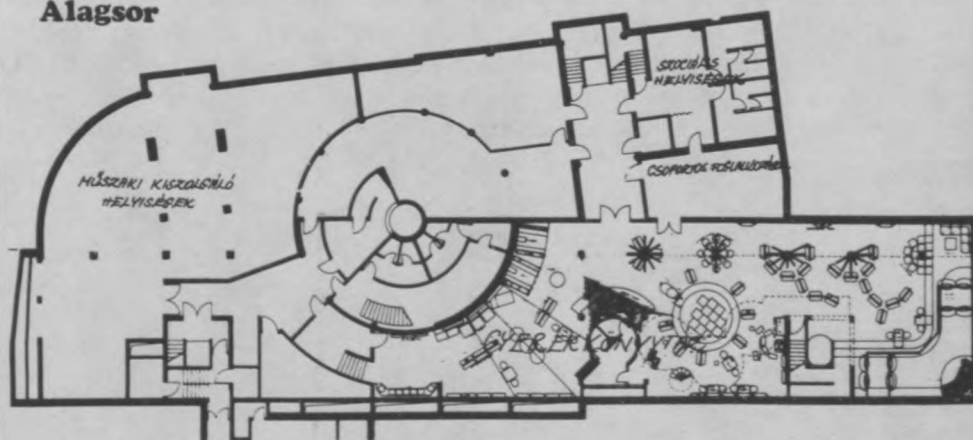
Az üvegtetővel fedett bejárat passzázs a kupolacsarnokba vezet a látogatót. Innen minden áttekinthető, minden ide vezet, és innen lehet mindenhova eljutni. A világítás nappal is, este is példászerű. Az egész épület könnyen áttekinthető, de mindenütt vannak az elmélyedést lehetővé tevő csendes sarkok.

Az alsó négy szint mellékelt alaprajza tájékoztat az elrendezésről (az ötödik szint a munkahelyeké). Az egyes szintekhez néhány megjegyzés kívánczik.

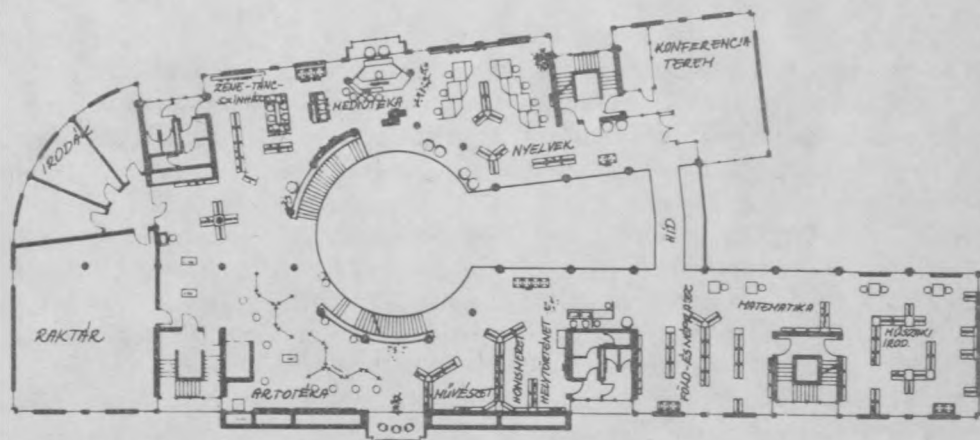
Az alagsorban elhelyezett gyermek-könyvtár a földszint üvegfalán keresztül kap természetes világítást. Gyermekartotéka, játékhelyiség, ifjúsági "közeli tartomány" található benne. Ide tervezett speciális berendezések: az oszlopokon álló és a földszinti légtérbe felnyúló olvasókosarak, amelyekben körpadon ülve lehet olvasni és zenét hallgatni. Ugyancsak használhatók a fejhallgatók a tengerparti napozókosarakhoz hasonló felfüggesztett hintázó székekben. A gyermekkönyvtárban a hanglemezek lejátszásához külön kezelőpult van, amelyet a könyvtáros kezel. A gyermekkönyvtár közepén lépcsőzetes, arénaszerű süllyesztett tér van, az olvasókosarakhoz vezető lépcső fordulójában "boszorkányház"-nak nevezett olvasóketrecek. Az alagsor többi helyiségében a könyvtári "mellékhelyiségek" (házinyomda, a visszahozott könyvek szétosztó helyisége, anyagraktár stb. helyezkednek el.)

Alagsor

2. Emelet

hallgató, illetve nézőkészülék is, a második emeleti mediotéka, elsősorban a zenei, illetve a nyelvleckék anyagának használatára szolgál. A készülékeket – a gyermekkönyvtár kivételével – a használók maguk kezelik. A második emeleten van a tömör raktár és néhány iroda. A munkahelyek többsége a harmadik emeletet foglalja el (ennek alaprajzát nem közöljük).

A berendezésekhez Schulzék egy sor speciális bútort terveztek. (Pl. könyvtorony tárolófiókkal, az állványokkal egybeépített ülőpad, ülőkosarak, olvasóhinta, könyvespolcra épített diatároló stb.). Ezekről általában annyit: legtöbbjük célszerű, mutatós, de akad néhány erőltetett megoldás is.

A könyvtár szerzeményezése, feldolgozó munkája és kölcsönzési nyilvántartása automatizált. A katalógusok mikroformában a könyvtár minden pontján hozzáférhetők. Az ilyen "szokásos" gépi berendezések mellett itt gépesített szállítórendszer és az autópálya-telefonokhoz hasonló információs telefonhálózat is átszövi az egész épületet.

A megoldások és módszerek tekintetében nem akartak mindent helyben kitalálni, mindent átvettek, ami máshol már bevált (az osztályozási rendszert pl. Duisburgból).

A színekről és anyagokról csak annyit, hogy az üveg, beton és acél uralja az épületet. A vörös majnai homokkő külső burkolattal harmonizál a belső terek zöldes árnyalata, amelyet a bútorokon tör meg a mértéktartóan alkalmazott fa természetes színe és a hangsúlyosan vissza-visszatérő lilás-rózsaszín (a fémállványok mélyebb, az ülőbútorok könnyedebb színe).

Az épület beépített légtére $23\,960\text{ m}^3$, összes alapterülete 7142 m^2 , hasznos alapterülete 5223 m^2 . Az olvasói terek alapterülete 4400 m^2 . (Kicsit sok az átjáró, lépcső stb.). Az építési költség $18,6$ millió marka volt. Az épületet $150\,000$ könyvtári egységre, mint célállományra tervezték, amelyet 1990 -re akarnak elérni. (A nyitóállomány 100 ezer könyvtári egység.) Az épület akkor is kényelmes marad, tágas és levegős. Most mindenestre az, és szép. Nemcsak mint könyvtári célépület, de mint a város megjelenésének hangsúlyos építészeti pontja is.

A hármas tagolású könyvtár

A Gütersloh-i könyvtár az első olyan könyvtáráépület, amely tudatosan a münsteri modell következetes megvalósítására törekedett. Hogy sikerült a vállalkozás?

A hármas tagolás itt szintenként is elkülönül. A "közei tartomány" nemcsak annyi, amennyit a földszinti alaprajzon jelölnek. Az voltaképpen az egész földszint, amelynek a középpontja az 50 férőhelyes olvasókávéház. A látogató innen – szinte anélkül, hogy észrevette volna – a tulajdonképpeni közei tartományba jut, ahol az állomány 10%-át helyezték el, érdeklődési körök szerinti csoportosításban. De a földszinten elhelyezett egyéb övezetek is a mindennapi érdeklődést szolgálják. Az aktualitások tere, ahol gyakran cserélgetik az anyagot (parlamentari viták, olimpia stb.) a tájékoztatás, a rendezvények, a tudatos kapcsolódás a város életéhez, problémáihoz mind azt szolgálják, hogy bizonyítsák: ez valóban "mindenki könyvtára", "emberközei könyvtár". A földszint oldott hangulata ("piactér"), amelyet egyaránt szolgál az építészeti megoldás (az utcáról betekinthetünk az épületbe, a kupola "nyüzsgése" és kávéillata) és a szakmai megoldások sokfélesége egyaránt egy könyvtárra épített "közösségi ház" benyomását keltik.

Mindez "kicsiben" megismétlődik a gyermekkönyvtárban (képeskönyvek, játékok, kényelmes, otthonos olvasási lehetőségek, érdeklődési körök szerinti elrendezés, 15 000 állományegység). Itt is van "közei tartomány", az életkorok szerinti érdeklődés kombinálása a tematikussal.

Az I. és II. emelet a "hagyományos" szabadpolcos könyvtár, nagyonis nem hagyományos megoldással. Nemcsak a dupla alapterület, hanem a gazdag állomány (40 000 kötet szakirodalom, de "semmi tudomány" hiszen a városban nincs egyetem, és az ilyen igényeket könyvtárközi kölcsönzéssel elégítik ki: 14 000 kötet szépirodalom) is bizonyítja, hogy a hármas tagolás sem jelenti szükségszerűen a könyvtár nevelő feladatainak elhanyagolását. A különféle dokumentumokból is gazdag választékot nyújtanak (az állomány 10%-a av-anyag), és gondoltak a lakosság kb. 10%-át kitevő külföldiekre is. A török, görög, spanyol, olasz, portugál és szerb-horvát származású polgároknak fejenként egy kötet jut (itt is érvényes a 10%-os av-hányad). A könyvtárnak egyébként a városban működik egy 20 000 kötetes integrált iskolai és ifjúsági fiókja. Az artotéka induló állománya 200 lap, a gyermek-artotékéé pedig 50. Meg merjük kockáztatni: a középső tartomány emlékeztet egy szakrészleges szabadpolcos könyvtárra. Ezt egészíti ki a "távoli tartomány": a raktár, sőt a többi – könyvtárközi kölcsönzéssel elérhető – könyvtár.

A könyvtárban – mindenkit beleértve – 23 munkatárs dolgozik, közülük 11 könyvtáros. Az alacsony létszámot a magasfokú gépesítés és munkaszervezés tette lehetővé. Ezzel a létszámmal heti 45 órán keresztül tartanak nyitva (naponta 11–19^h-ig, szombaton 9–12-ig), amely duplája a korábbinak.

Az elképzelések igen sokoldalúak, fantáziára és nyitottságra mutatnak. Működési tapasztalatokról még korai lenne beszélni. Mikor én láttam, a könyvtár – különösen a földszint és a gyermekkönyvtár – zsúfolt volt, de ez az újdonság varázsa is lehet.

Gütersloh-i kollégáink mindenesetre megvalósították becsvágyó elképzelésüket: övük a hármas tagolású könyvtári megoldás eddigi csúcsteljesítménye.

Könyvtárak igen nyomós érv a téma körüli vitában. A sok részletmegoldás kritikája ellenére is méltán aratott sikert a német közművelődési könyvtárosok egyesülete idei közgyűlésének résztvevői között.

IRODALOM

1. Die Elebib-Zeitung. 1984. 1.sz.
2. Der Gütersloh-Report. Darstellung des Konzeptes der dreigeteilten Bibliothek am Beispiel der Stadtbibliothek Gütersloh GmbH. 1–4. Folge. Speyer. Schulz Bibliothekstechnik. GmbH. 1984. 40 p.
3. HENNING, Wolfram – JOULY, Hannelore: Überblicke, Durchblicke, Himmelsblicke/Die neue Stadtbibliothek in Gütersloh ist eröffnet. = Buch und Bibliothek. 36.Jahrg. 1984. 361–372.p.
4. KLAASSEN, Uta: Die Stadtbibliothek Gütersloh GmbH. = ABI-Technik. 4.Jahrg. 1984. 2.no. 129–131.p.

SZÁMÍTÓGÉP-ISMERETI TANFOLYAMOKAT indított Tacoma amerikai város könyvtára. A város lakosságának 1982 végén már csak 12%-a volt munka nélkül, s az újonnan szervezett munkahelyeken többnyire szükség volt számítógép kezelésére. A könyvtár külön államsegéllyel számítógépes laboratóriumot rendezett be. Háromszintű tanfolyamot szerveztek: bevezető előadássorozat (8 óra); Basic-programozás (16 órás előadássorozat s otthoni gyakorlás a könyvtár által kölcsönzött számítógépen); a számítógép alkalmazási lehetőségei (laboratóriumi gyakorlatok). A könyvtár csaknem 100 dolgozóján kívül 600 résztvevő jelentkezett, úgy hogy (mivel egy csoportba csak 25 személyt vettek fel) a 4 hónapra tervezett programot egész évre meg kellett hosszabbítani.

Library Journal. 1984. január 1.

TÖREKVÉSEK A KÖZÉRDEKŰ TÁJÉKOZTATÁSI KÖZPONTOK LÉTREHOZÁSÁRA

MÁNDY GÁBOR

Az áttekintés BUNCH, Allan: *Community information services* (London, Bingley, 1982. 168 p.), BOWEN, Judith: *The design and implementation of a community information services in the library* (Leeds, School of Librarianship Leeds Polytechnic, 1978. 136 p.), WATSON, Joyce – BOWEN, Judith – WALLEY, E.D.: *The management of community information services in the public library*. (Leeds, School of Librarianship Leeds Polytechnic, 1980. 195 p.) című könyvek alapján készült.

A hozzá fordulók mindennapi ügyekben való eligazítása a közművelődési könyvtárak klasszikus funkciója. Ha azonban ez a funkció nem működik megfelelően, a szükségleteket kerülő úton elégítik ki. A közművelődési könyvtárat elsősorban az akadályozhatja meg funkciói teljes mértékű gyakorlásában, hogy a lakosság nagy hányada egyáltalán nem tud a könyvtár szolgáltatásairól. Több felmérésből is kiderült, hogy éppen azok tudnak róluk a legkevésbé, akiknek a legnagyobb szükségük lenne a tájékoztatásra és a segítségre. További akadály a könyvtár merevsége, ragaszkodása a könyvekhez és a könyv jellegű és lehetőleg maradandó értékű dokumentumokhoz, s közvetlen tanácsadás helyett az "ezeket a műveket tessék átnézni" kényelmes gyakorlata. A bajban levőkön a társadalom más módon is próbál segíteni. Például védi az érdekeiket, újabb és újabb jogszabályokat alkot. Ezek a jogszabályok azonban annyira "jogászul" fogalmazódnak meg, hogy akiknek az érdekét védik, azok egy kukkot sem értenek belőlük. Következésképpen nem is tudnak élni velük. Azok az intézmények, amelyek összekapcsolják az ilyen jogszabályokban való eligazítást az esetenkénti tényleges tanácsadással, sőt az ügyfél helyett, az ő nevében való fellépéssel, elsőként Nagy-Britanniában jöttek létre, majd egymás után terjedtek el a fejlett tőkés országokban. A három mű közül *Bunch* munkája megbízható áttekintést ad ezekről a törekvésekről, Nagy-Britannián kívül az Egyesült Államokra, Kanadára, Ausztráliára, továbbá Dániára és Svédországra is kitérve. Nincs itt helyünk a könyvben található rendkívül gazdag tényanyag összefoglalására, inkább csak érzékeltetni kívánjuk, milyen szerteágazó csatornákon elégül ki a társadalmi igény, s a könyvtár – utólag – hogyan keresi a helyét az intézmények között.

Nagy-Britanniában a II. világháború kitörésekor Citizens' Advice Bureau (CAB) (polgári tanácsadó iroda) néven hoztak létre olyan intézményeket, amelyek a háborúval összefüggő problémák (a biztonsági szabályok ismertetése, evakuálás, eltűnt hozzátartozók felkutatása) megoldásában segítettek. A háború után ezek feladatköre módosult, a civil problémák között vállalták például a szabadidő-programok közötti eligazítást, s a már említett jogszabálymagyarázatot és tanácsadást. Amerikában a Veterans' Information

Center – hadviseltek tájékoztató központja – nevű intézmények a leszerelt katonák állásszerzését, átképzését voltak hivatva támogatni.

A hatvanas-hetvenes években kapott új lendületet a mozgalom, amit azzal magyaráznak, hogy az elidegenedett társadalom, a közösségi érzés és a segítségi reflexek gyengülése, a magányosság, az emberek közötti kevés személyes érintkezés, valamint a helyi információs infrastruktúra erőtlenné válása (például a gyakori költözések, a templomok, üzletek kistelepléseken való megszűnése) miatt egyre többen kerültek válsághelyzetbe, s azt egyedül képtelenek voltak megoldani. Különösen a leromlott belvárosokban jelentkezett ez a gond, de az új lakótelepeken is (a régi ismerősök szétszóródása következtében), sőt a falvakban és kistelepléseken is. A társadalom annyira összetetté és bonyolulttá vált – mondja a szerző –, hogy a barátok és szomszédok tapasztalatai már nem bizonyultak elégségesnek, specializált tudásra volt szükség. Az utóbbi időben fokozódott a törvények közérthetőbb megfogalmazására irányuló törekvés. Az elburjánzó tanácsadó szolgálatok között a közművelődési könyvtár csak akkor képes vezető szerepet játszani, ha nem marad meg a külsőségeknél (szórálapok, ajánló bibliográfiák, a legjobb monográfiák beszerzése stb.), hanem alapvető szemléletváltoztatással az egész lakosság szükségleteit veszi alapul, szolgáltatásait kiterjeszti az ellátatlan körzetekben és az aktuális efemer irodalom területén, a település olyan fókuszpontjává válik, ahova mindenféle tevékenység céljából be lehet térni, nem csak a kulturális élvezetek kedvéért. A könyv bemutat egy újjáélesztett fiókkönyvtárat, ahol dörgedelmes figyelmeztetések helyett a könyvtárosok – névvel, a feladatkör megjelölésével ellátott – fényképe fogadja a használót, a faliújságon egymásnak szóló hirdetéseket helyezhetnek el az olvasók, kártyázás, rajzolgatás, bevándorlóknak nyelvvoktatás stb. folyik.

A mindennapi tájékozódást segítő intézmények a legkülönbébb néven és némileg változó funkcióval jelennek meg. A legáltalánosabban használt elnevezés a community information service (lakossági tájékoztató szolgálat), de előfordul a public information (nyilvános tájékoztatás), a survival citizen action information (a túlélést, azaz a boldogulást, a válsághelyzetek megoldását segítő polgári akció is). Az Egyesült Államokban az information and referral (tájékoztató és útbaigazító, azaz a megfelelő intézmények igénybevételét ajánló) modell terjedt el. Mindezek feladatkörében különböző mértékben keveredik a "demokratikus" (mindenki számára egyformán rendelkezésre álló, a felmerült kérdéseket megválaszoló tájékoztatás) és a "jótékonykodó-kompenzáló" vonás (a hátrányos helyzetű rétegek támogatása, ösztönzés az önálló cselekvésre, a rendelkezésre álló szolgáltatások propagálása). Érdekességgént lehet megemlíteni két amerikai példát: a "hosszú forró nyarak" idején, a hatvanas évek végén a Rumor Control Centereket (rémhír-ellenőrző központ) állított fel sok helyi tanács a négerlázadások utáni tájékoztatás megjavítására, ezek megelőzése pedig a Neighborhood Action Task Force (kb. lakóterületi akcióbizottság) elnevezésű szervek feladata volt. Ugyancsak az USA-ban kísérleteztek a "kis városházákkal" (little city halls), valamint a komplex szolgáltató intézményekkel (multiservices centers). Szakszervezetek, egyházak, mentálhigiéniai társaságok, sőt magán-személyek is állítottak fel ilyen tanácsadó szolgálatokat, ezek között országos hatáskörű is van (pl. a National Easter Seal Society for Crippled Children and Adults). Mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban ma már országos koordináló intézmények is

működnek (például Alliance of Information and Referral Services, National Self-Help Resource Center). A helyi intézmények névdzsungelébe nem érdemes belemennünk, annál is inkább nem, mivel a saját fantáziánév a szolgáltatás megkülönböztethetőségét, azonosíthatóságát segíti, s ily módon fontos public relations-követelmény (ilyen nevek például TIP, PIG, AID stb.).

A könyvtáron kívüli mindennapi tájékoztató tevékenység nagyságrendjét érzékeltesse néhány adat. Az angliai CAB-ok ma minden 30 ezres lélekszámú vagy annál nagyobb városban megtalálhatók, s tervezik, hogy 6000 főig is lemennek; 1981-ben az ilyen hivatalok és fiókjaik száma 900 körül volt; évente több mint 3 millió kérdést válaszoltak meg (ez azt jelenti, hogy Nagy-Britanniában minden 16 lakosra jutott egy kérdés). Személyeztük 90%-ban önkéntesekből áll, csak a vezetők és a központi irodák munkatársai kapnak fizetést. A könyv részletesen leírja az egyes tájékoztató hálózatok szervezeti felépítését, foglalkozik a fogyasztói tanácsadó központokkal (Consumer Advice Centres), fogyasztói érdekvédelmi hivatalokkal (Consumer Protection Departments), a "mozgó tanácsadókkal" és a tájékoztató furgonokkal, a különböző jogsegélyszolgálatokkal, a lakóterületi tanácsadó központokkal (Neighbourhood Advice Centres), valamint a nem könyvtári forrásközpontokkal.

Ami a könyvtárakat illeti: bár nem jártak élen a mindennapi tájékoztatásnak a negyvenes és hatvanas években fellendült mozgalmában, azért természetes szövetségesnek kínálkoztak. A Consumer Protection Department például Cambridgeshire-ben könyvtárakat is használt kapcsolatteremtő helyként s fogyasztói reklamációk bejelentésére, s több CAB is együttműködött a könyvtárakkal; igaz, országos szervezetük, a NACAB ezt nem nézte jó szemmel.

A közművelődési könyvtárak "saját" lakossági tájékoztató munkája az "outreach" tevékenységgel kezdődött (a kifejezés "túlnyúlást" jelent, általában a könyvtár falain kívül végzett propagandát, közművelődési programokat, a könyvek házhoz szállítását, a könyvtárat nem látogató lakosok körében végzett tevékenységet értjük alatta). Eleinte azonban ez a munka túlságosan megmaradt a közönségkapcsolatok, illetőleg a könyvtár-propaganda keretei között: jóval inkább a használókat akarták megváltoztatni, mint a könyvtárat ("megnyerni a nemhasználókat az olvasás örömének" volt a jelszó). Később általánossá vált az a felismerés, hogy a könyvtárnak szolgálnia kell a lakosságot. Nem eleendő értékes könyveket vásárolni és kézbe adni, részévé kell válni az állampolgári információcserének. A Public Libraries Research Group 1971-ben már az információ szabad és gyors áramlásának könyvtári eszközökkel való elősegítését tűzte ki célul.

A közművelődési könyvtár több előnyös tulajdonsággal rendelkezik, amely a lakossági tájékoztatásban kiemelt helyet biztosíthat a számára: minden más szervezetnél szélesebb körű hálózata van (gyakorlatilag mindenki elérheti 30–40 percen belül valamelyik szolgáltatási pontját); mindenki másnál szélesebb nyitvatartási idővel áll ügyfelei rendelkezésére; személyzete szakképzett (s nem szorul úgy az önkéntes munkatársakra, mint az egyéb szervezetek); gazdag információforrással (a kumulált tudással) rendelkezik; szinte korlátozás nélkül, szabadon vehető igénybe.

Amerikában a hetvenes évek elején öt marylandi nagyvárosi könyvtárban zajlott le az első ilyen irányú kísérlet, ezt követte Atlanta, Cleveland, Detroit, Houston és New York

Queens nevű városrészek közös könyvtári vállalkozása (Neighborhood Information Center). Detroit fiókkönyvtáraiban TIP (The Information Place) néven építettek ki egy rendszert – központi katalógussal a városban elérhető információforrásokról, brosrák terjesztésével és központi nyilvántartásával. Az amerikai lakossági tájékoztatás sajátosságaként említik a telefonkérések túlsúlyát (kb. 90%!) a személyes látogatással szemben. Kíváncsún tartják a "háromcsatornás" telefonösszeköttetés (érdeklődő – tájékoztató – külső információforrás) megtervezését. Ugyancsak elsősorban Amerikában nyert teret a számítógép felhasználása (a fiókkönyvtárakban is felállított terminálokkal), továbbá itt kezdődtek a kábeltévé hasznosításával kapcsolatos kísérletek is.

Nagy-Britanniában (a PIG – Peterborough Information Group – keretében), Bradfordban, Manchesterben, Lamberthben, Sunderlandben és Suffolkban történtek érdekes próbálkozások (ezeket részletesen ismerteti Bunch könyve). A brit könyvtáros egyesület 1978-ban munkacsoportot hozott létre a közérdekű tájékoztatás problémáinak tanulmányozására, a témakör különböző vonatkozásait számos vizsgálat derítette fel (pl. a leedsi műszaki főiskola könyvtári intézetének felmérése).

A könyv ötödik fejezete a vidéki települések helyzetét vizsgálja meg a mindennapi tájékozódás lehetőségeit illetően (kihelyezett irodák és tanácsadó központok, furgonok használata, a távhívásos telefonon elérhető tájékoztató szolgálatok – ilyenek: az Advice-line és a Freefone –, "mini-információsomag" adása a helyi információáramlásban kiemelkedő szerepet játszó személyeknek – ez utóbbi a NACAB javaslata).

Az utolsó fejezet az új technológia felhasználásával és annak távlataival foglalkozik. Ebből a SPIRES rendszer keretében, 17 könyvtár részvételével kialakított telexhálózatot (a kéréseket tárgyszavazzák, telexen a számítógépbe továbbítják majd, amely kiválasztja a megfelelő tájékoztató intézményt a San Mateo megyében létrehozott CIP-et (Community Information Project), illetve utódját, az INFIRM-et (Integrated File of Information for Resource Management), a kanadai, elsősorban nem online keresést, hanem kivehető lapos dokumentációs szolgáltatást nyújtó CACTIS (Computer Assisted Community Telephone Information – a telefon említése itt a helyi, illetve referral típusú tudakozódásra vonatkozik), valamint a kábeltévével és a tévé-képernyőn lapozható rendszerekkel (az egycsatornás Teletext és a kétcsatornás Videotext, Prestel) kapcsolatos kísérleteket érdemes kiemelni. Nagy-Britanniában valamivel hátrább tartanak, de a könyv említ néhány hasonló példát: Cheshire-ben a tanácsi információs központoknak online kapcsolatuk van a STAIRS számítógépes rendszerrel, s a Prestelt (illetve elődjét a View-data rendszert) is a britek fejlesztették ki – 1978 óta sikerrel folyik a könyvtári felhasználás kísérlete.

A számítógéppel kapcsolatban többen rámutattak a nagy költségekre, amelyek még egy nagyobb társulás működőképességét is kérdésessé teszik, ha megszűnik az állami támogatás; ezen csak a használati díj bevezetésével lehet segíteni, ami viszont a használói kört szűkíti, így éppen a leginkább rászorulóknak esnének ki. Felvetették, hogy gazdaságosabb a tájékoztató személyzet számára működtetni ezeket az online rendszereket, s a tipikus kérdésekre előre felkészülni. Egy amerikai tanulmány szerint 243 000 fős városokon, illetve 9 permvárosan alul nem indokolt számítógépes rendszert létesíteni.

Az ismertetett Bunch-mű többször hivatkozik Judith *Bowenre*, aki a brit lakossági tájékoztatási intézményekkel és azok könyvtári felhasználásával foglalkozik. Ő vezette a bretoni tájékoztató rendszerrel kapcsolatos, három évig folyó (1976–1978) vizsgálatot. Összefoglaló jelentése helyzetképpel kezdődik, részletesen ismerteti a Peterborough egyik legújabb lakóközterében létrehozott Breton Aid Centre jellemzőit, a környezetet, a könyvtár szerepét, az együttműködő intézményeket, a Peterborough Information Group feladatkörét.

Az 1977 júniusában megnyílt könyvtárban (személyzetét 1976 végén nevezték ki) kettős célja volt a vizsgálatnak: figyelemmel kísérni a kezdeményezést, nyomon követni és dokumentálni a tájékoztató tevékenységet, visszacsatolást biztosítani a résztvevőknek; továbbá szélesebb kör számára felhasználható információkat, tapasztalatokat, tanulságokat szerezni és azokat publikálni (ez csak esettanulmányként volt megoldható, minthogy a vizsgálati helyszín nem tipikus). A vizsgálat fő adatforrásai: tanácsi dokumentumok, a PIG jegyzőkönyvei és napirendjei, a lakásügyi, népesedési, közszolgáltatási adatok, interjúk a könyvtárosokkal és kérdőíves felmérés a használókkal, a tájékoztatásokról készített nyilvántartó lapok elemzése, továbbá eleve megszabott szempontok, kérdések nélküli megfigyelése a könyvtárban. A szerző közli a vizsgálat folyamatábráját és eseménynaplóját, leírja a könyvtár szolgáltatási elveit, a PIG szerepét a kísérletben (koordináció, reklám), a mindennapi tájékoztatás helyi előzményeit (például az új beköltözők tájékoztatása), ismerteti a lakóközter demográfiai adatait, társadalmi szerkezetét, a lakáshelyzetet stb.

Bowen osztja az egészségügyi szolgálattal és ezen belül a szociális gondozókkal foglalkozó amerikai Freidson nézetét az ügyfelek "laikus megközelítésének", fogalomrendszérének, gondolkodásának létjogosultságáról, s vele együtt hangsúlyozza, hogy a kutatónak – saját preconcepcióit és "túlságosan gyorsan" megalkotott definícióit félretéve – fel kell kutatnia és alkalmaznia kell ezt a "laikus" fogalomrendszert.

A jelentés 4. fejezete a rendszer tervezésének stádiumában gyűjtött, a szolgálati telepítési helyével, közismertségével, a témában érintett intézményekkel, a helyi tájékoztató hálózatokkal, a káderhelyzettel és képzéssel, a várható szervezési gondokkal, a reklámmal, a munkatársaktól megkívánható képzettséggel és képességekkel stb. kapcsolatos adatokat foglalja össze.

Az 5. fejezet a szolgáltatás megindításáról szól. Ismerteti a Breton Information Network (BIN) néven kialakított hálózatot, amelynek a tervét a könyvtár vetette fel, s amely magában foglalta a Breton községében működő valamennyi tájékoztató és tanácsadó intézményt. Ennek a hálózatnak a szíve természetesen a központi közművelődési könyvtár, amelynek épülete a bevásárló központra tárukozik ki. A könyvtár a kísérletben részt vevő többi intézménynek külön tájékoztató pultokat bocsátott rendelkezésre. Így a könyvtárba betérő (vagy a bevásárlás közben arra tévedő) járókelő közvetlenül a tájékoztató pulttal találja szemben magát. Ezek a külön tájékoztató pontok a könyvtár nyitvatartásához igazodva, non-stop jelleggel működnek. A BIN szoros együttműködést irányzott elő, s ennek keretében gyakran tartottak olyan tanácskozásokat, amelyeken tájékoztatták egymást elképzeléseikről, programjaikról, a kölcsönös megértésre, azonos szolgáltatási szemléletre törekedve. Megállapodtak például abban, hogy ezek a külső munka-

társak is általános referenzmunkát végeznek, minden kérdést igyekeznek azonnal megválaszolni, s csak a speciálisabbakat adják át egymásnak, a könyvtárosoknak vagy egyéb intézménynek. Egységesítették a referenzkérdések nyilvántartását is. Még az indulás előtt tisztázták a kézikönyvszükségletet, az egyes intézmények helyigényét, az ügyeleti beosztást, gondoskodtak a reklámeszközökről, és megfelelő számú új telefonvonalat igényeltek. Még arra is volt gondjuk, hogy az egyik helyiségből "bizalmas jellegű" telefonbeszélgetést lehessen folytatni, számítva a felmerülő problémák kényes természetére.

A 6. fejezet ismerteti a használók körében – öt napon át – folytatott felmérés lefolyását, módszereit és eredményeit – az információszerzési szokásokkal, a szolgáltatás elhelyezésével, hozzáférhetőségével kapcsolatban vagy hogy mennyire ismerik ezeket a szolgáltatásokat, milyen fajta tájékoztatást várnak tőlük. Kiderült, hogy az új szolgáltatásokkal is a rendszeres könyvtárhasználók éltek a leginkább – részben azért, mert ők "mertek" kérdezni, ők szokták meg, hogy problémáiknak utána járjanak, részben pedig mert ők véletlenül is belebotlottak, amikor felkeresték a könyvtárat. Ezek után az sem meglepő, hogy kérdéseikkel elsősorban a már ismert könyvtári tájékoztatókhoz fordultak (az esetek 71%-ában), s csak jóval kisebb mértékben a szintén ott található egyéb szakértőkhöz (a CAB kapta a kérdések 19%-át, a többi három intézmény összesen 8%-kal részesedett). A rendszeres könyvtárhasználók túlsúlya magyarázhatja azt is, hogy az információért betérők 90%-a önállóan találta meg a keresett információkat, s csupán 4%-uk fordult a személyhez. A könyvtárnak döntő szerepe volt abban is, hogy felhívja a figyelmet a többi tájékoztató intézményre: 63%-ban a könyvtári kiállításokból és hirdetésekben értesültek a kísérletről, a helyi sajtó és a hallomás útján való tájékozódás aránya egyaránt 15% volt. A reklámok nagyon kevés olyan embert vonzottak a könyvtárba, akik azelőtt nem látogatták azt. A jelentés – igen általános formában – a feltett kérdéseket is csoportosítja. Kiderült, hogy a könyvtár főleg az útbaigazítási, képzési és szórakozási jellegű kérdéseket vonzza, míg a CAB a nyugdíjügyeket, fogyasztói és jogi problémákat, az adózással kapcsolatos kérdéseket. Érdekes eredménye a vizsgálatnak, hogy míg az egyéb tájékoztató intézmények átlagosan húsz-harminc percig foglalkoztak egy-egy ügyféllel, addig a könyvtári kérdéseket 2–4 perc alatt válaszolták meg (részben talán a nagyobb rutin miatt, de főként – és ezt hangsúlyozza a szerző is – a helyben található és könnyen kezelhető referenzapparátus, valamint a csatlakozó egész háttérállomány révén).

A vizsgálat következtetéseiből érdemes kiemelni, hogy a direkt információnyújtás mellett több segítséget kellene adni az olvasók önálló tájékozódásához (pl. a közérdekű adattárak alkalmasabbá tételével); a tanácsadó szolgálatok könyvtári elhelyezése több szempontból szerencsés volt, de nem eléggé vonta magára a nem-könyvtárhasználók figyelmét; a tájékoztató pultnál dolgozókat jobban be kell vonni már a tervezésbe is: ha a tájékoztató intézmények nagyobb követelményekkel (pl. szakosított tudás) lépnek fel a munkatársakkal szemben, ez nagyban csökkenti az önkéntesek alkalmazásának lehetőségeit; a nem könyvtári specialistákat alaposan meg kell tanítani a könyvtári eszközök használatára; fel kell figyelni arra, hogy az együttműködő intézmények hajlamosak az új kereteken belül is a saját megszokott szerepüket játszani (így pl. az aktív segítség helyett csak kérésre ad tájékoztatást).

Bowen egyetért másokkal abban, hogy a szolgáltatás sikerének feltételei: az intézményvezetőség elkötelezettsége a szolgáltatás iránt; dinamikus reklámtevékenység; integráció a könyvtáron belül és jó kapcsolatok más szolgáltatásokkal; a változtatásokból adódó problémák tudatosítása. Ehhez még hozzáfűzi: alaposan át kell gondolni a szolgáltatás természetét, s gondoskodni kell a résztvevők egységes szemléletéről. Egy a Brettonhoz hasonló kisebb település esetében akár minden munkatárs részt vehet a tervezésben, de nagyobb vállalkozásoknál több gondot kell fordítani az elvek részletes kidolgozására, s azoknak a munkatársak seregével való megismertetésére.

A jelentés függelékei: a résztvevőkkel folytatott interjúk vázlata; a használói felmérés kérdőíve; a Peterborough körzetének könyvtári ellátottságát mutató térkép; a cambridgeshire-i könyvtárak irányítási struktúráját ábrázoló séma; a brettoni helyi tájékoztató intézmények címjegyzéke; a PIG reklámozására felhasznált szimbólum (egy "pig", azaz disznó rajza!); a referensnapló rovatai (dátum, a kérdés feltevésének módja, a felhasznált források, a más intézményhez továbbítás, egyéb akciók, statisztikai adatok, a kérdés megválaszolására fordított idő); a figyelemkeltő szórólap, az intézmények rövid jellemzésével; végül egy terjedelmes táblázatos anyag a kérdésekről, intézkedésekről, forrásokról stb.

Az ismertetendő harmadik mű is kutatási jelentés: a British Library kutatási-fejlesztési részlege által finanszírozott, hét könyvtárra kiterjedő felmérés a lakossági tájékoztató szolgálatok irányításával összefüggő kérdésekről. A kiválasztott hét könyvtár, illetve könyvtári rendszer a szolgáltatások különböző változatait és típusait reprezentálták (falusi, megyei, nagyvárosi és új lakótelepen működő intézmények). Három fő munkamódszerként esettanulmányokat, interjúkat készítettek, továbbá dokumentumokat elemeztek. A vizsgálat a könyvtárak előzetes meglátogatásával kezdődött, a részt vevő munkatársakkal magnós interjúkat készítettek, leírták velük a szolgáltatásuk modelljét, az előzetes eredményeket a résztvevőkből és egyéb érdekeltekből alakított munkabizottság keretében vitatták meg. A kiadvány definíciókat ad, továbbá részletesen felsorolja a tájékoztató és tanácsadó tevékenység munkanemeit (ténybeli tájékoztatás, magyarázat, kalauzolás, értelmezés, gyakorlati segítség – pl. űrlap kitöltése az ügyfél helyett –, esetfeltárás, konzultáció, a cselekvési alternatívák feltárása az ügyfél előtt, az ügyfél elkísérése és jogi képvisellete bírósági ügyekben, annak ösztönzése, hogy a hasonló helyzetben levő, hasonló problémákkal küszködő polgárok közösen lépjenek fel a probléma megoldásában, érdekeik védelmében stb. A 2. fejezet a kutatás háttérét, módszertanát és elméleti alapjait vizsgálja meg. A következő részben a hét esettanulmányt olvashatjuk. A szerzők (egyikük az előző mű szerzője, Judith Bowen) három modellt különítenek el a könyvtári tájékoztató tevékenységen belül. A "back-up" (segédanyag-szolgáltatás) keretében szakirodalmi és intézményi kalauzokat készítenek, "információcsomagokat", gyors-tájékoztatókat, ténydokumentációt állítanak össze, rendszerint egy központi intézményben; a "self-help" (önsegély) változatnál az információkat a könyvtár könnyen felfogható és emészthető formába "csomagolja" – ide tartozik az összetartozó témájú broszúrák együttes terjesztése, tájékoztató "oktatócsomagként" való kezelése, az indexekhez, broszúragyűjteményhez való szabad hozzáférés, de a polcok és katalógusszekrények világos jelölési rendszere is, egyszóval mindaz, ami megkönnyíti, hogy a használó sajátmaga találjon rá a kérdésének, problémájának megfelelő válaszra, megoldásra. Végül a "direct service"-ről akkor

beszélünk, ha közvetlen kapcsolat jön létre a használó és a tájékoztató szakember között (akár a tájékoztató irodában, akár úgy, hogy a specialista keresi fel az illetőt). A szerzők megkülönböztetik a mindennapi tájékoztatás országos és helyi szintjeit is (az előbbinél szerepelnek főleg a fogyasztói és árkérdések, a szociális kedvezmények ügye, a munkaügyi kérdések és a képzési problémák; az utóbbi szinten pedig a helyi klubok, rendezvények, szolgáltatások, szakemberek iránt érdeklődnek). A szerzők megállapítják, hogy az információ típusa nagyban meghatározza a tájékoztatás módját.

A 4. fejezet felvázolja azokat az intézményeket és hátterüket, amelyek együttműködtek a könyvtárakkal. Elemzi az ezen intézmények munkatársaival készített interjút (különös tekintettel arra, hogy milyennek látják a könyvtáraknak a helyi tájékoztatásban betöltött szerepét). A megkérdezett munkatársak a kérdések gyors ütemben való növekedéséről számolnak be. További tapasztalat, hogy minden témakörön belül növekszik a jogi vonatkozások részaránya. A könyvtárak sajátos szerepét az országos szintű információ terjesztésében, a többi intézmény reklámozásában ("publicity point"), a forrástájékoztatásban, a visszakereső típusú tájékoztatásban, a könyvtári helyiségek rendelkezésre bocsátásában látják – de az is kiderült, hogy a meghirdetett pultszolgálat non-stop jellegét a külső munkatársak – egyéb feladataik, illetve a munkaerőhiány miatt – nemigen képesek betartani.

A tulajdonképpeni vezetési problémák az ötödik fejezettől kezdve foglalnak el nagyobb teret a kiadványban. Így szó esik a "problematikus" irodalom könyvtári kezeléséről, az efemer kiadványok beszerzésének és kezelésének költségeiről, a gyakorlati jellegű irodalom szabadpolcra helyezéséről, a meglevő könyvtári források kiaknázásáról, könyvtáron kívüli felhasználásáról, a tájékoztató intézmények könyvtáron belüli, de elkülönített és azonosítható elhelyezéséről, a központi feldolgozás problémáiról, a központi könyvtár és a fiókok viszonyáról (pl. ha a fiók nem veszi meg azonnal – külön keretből – a helyi alkalmi kiadványokat, a központ utólag már ritkán tudja beszerezni őket), a kívánatos és az elérhető gépparkról (kitérve a telefonra, a fénymásoló berendezésekre is), a reklámról, a pénzügyekről, a rokon intézményekkel és kereskedelmi jellegű cégekkel való együttműködésről stb. A 7. fejezet a további vizsgálatokra javasolt témákat vázolja fel, s összegezi a vizsgálat tanulságait. Ezek közül kettő: a kísérletben részt vevő könyvtárak információforrásként növekvő mértékben vették igénybe magánszemélyek segítségét; a központi könyvtártól egyre inkább a lakossággal közvetlenebb kapcsolatban működő fiókokra helyeződött a hangsúly. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a hatékonyabb munka érdekében a munkatársaknak meg kell adni a jogot, hogy maguk választhassák ki a kiszolgálandó csoportot (pl. általános használók vagy hátrányos helyzetű csoportok); nagy súlyt kell fektetni a tanácsadást vállalók képzésére (forrásismeret, az intézmények ismerete, a beszélgetés technikája, állományszervezés, osztályozás és feltárás, reklámmódszerek); a rendszertelenül megjelenő, de nagy információértékű kiadványok megszerzése érdekében rugalmas állománygyarapítási politikát kell érvényesíteni (figyelemre méltó, hogy a legnagyobb tájékoztató értékű kiadványok jó részét a könyvtárosok könyvtáron kívüli tevékenységük, más intézményekben – tanácsi irodákban, vállalatoknál – tett látogatásaik során "gyűjtötték be"). Gondoskodni kell az új szolgáltatásokból fakadó különleges materiális igények kielégítéséről (látványos, figyelemkeltő reklámeszközök,

bizalmas beszélgetéseket is lehetővé tevő "interjúszoba", másológépek a brosrák megfelelő részeinek külön terjesztésére és egyéni másolására, megfelelő telefonvonalak – a nagy összegeket kitevő telefonszámlák fedezetével együtt). A szolgáltatás egyensúlyának fenntartásához és a folyamatos működéshez szükség van a személyzet rugalmas elosztására, újraelosztására.

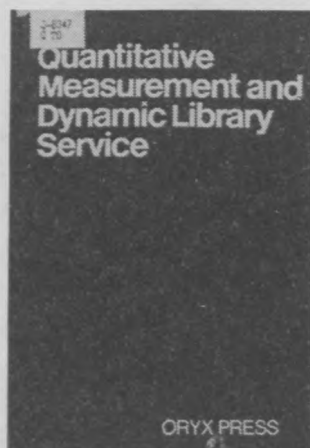
A szerzők végezetül felvetik, hogy az elaprózott szolgáltató hálózatra fordított kiadások egy részét meg lehetne takarítani az interaktív televíziós rendszerek (Viewdata, Videotext stb.) átfogóbb fejlesztésével.

A három könyv – így találmra kiválasztva is – kellőképpen reprezentálja ennek a korántsem új, de dinamikusan fejlődő, s hazánkban kevésbé ismert tájékoztatói irányzatnak, a mindennapi tájékozódás segítségével alkalmazott elveket, a máris érzékelhető eredményeket. Rá kell mutatnunk a brit és amerikai (kanadai, ausztrál, skandináv stb.) kísérleteknek a miénktől eltérő, piacra orientált társadalmi környezetére, de arra is, hogy az ismertett szolgáltatások egy része nem korlátozható a kapitalista viszonyokra, mivel a társadalom összetettségéből, civilizációs fejlettségéből, az egyénről való gondoskodásból is levezethető. Sok tekintetben hasonló fejlődés zajlik le nálunk is, hasonló problémákkal (a hátrányos helyzetben levők jogi védelme, a szakzsargon elburjánzása stb.) és hasonló megoldási kísérletekkel (ügyfélszolgálati irodák, házasságközvetítést, magánoktatást, személyes ügyek lebonyolítását és ezernyi más vállaló gazdasági munkaközösségek és polgári jogi társulások). Nem lenne haszontalan áttekinteni a hazai helyzetet, a közérdekű tájékozódás főbb problémacsoportjait, az emberek problémamegoldó stratégiáit, a rendelkezésre álló és a hiányzó, de kívánatos intézményeket, és meghatározni a könyvtár idevágó sajátos szerepét.

* * *

A cikk megírása után érkezett a Könyvtártudományi Szakkönyvtárba J. M. REID áttekintése a közérdekű tájékoztatás szakembereinek angliai képzési lehetőségeiről (Education and training for community information and advice work, Sheffield, 1982), amely tükrözi a nagy tematikai és intézményi változatosságot: az egyetemek könyvtártudományi tanszékein elsősorban az elméleti alapokat tanítják, a konkrét ismeretek megszerzésére a speciálkollégiumokon, gyakorlati foglalkozásokon és intézménylátogatások alkalmával van mód; a Library Association főleg gyakorló könyvtárosoknak tart rövid tanfolyamokat; az egyéb tanácsadó intézmények pedig (CAB, Legal Action Group stb.) főleg saját munkatársaik munka melletti képzésével foglalkoznak. A felnőttoktatáson és népművelésen belül elsősorban a szabadegyetemi levelező és rádiós-televíziós tanfolyamokat említhetjük meg. A kiadvány esettanulmányok keretében tárgyalja a könyvtárakban folytatott közérdekű tájékoztató munkát. A harmadik rész az érintett szakemberek megjegyzéseit foglalja össze megállapítva: a hetvenes években tapasztalt fellendülést a jóléti költségvetések megnyírbálása megszakasztotta, de a helyzet javulása új lendületet adhat a közérdekű tájékoztatás fejlődésének.

SZEMLE

Quantitative measurement and dynamic library service. (Ed. by Ching-chin Chen.) Phoenix, Orix Press, 1978. 290 p. (A Neal-Schuman Pressional Book)

Kvantitatív módszerek alkalmazása a könyvtári szolgáltatások fejlesztésében

Ha közel akarunk kerülni e tanulmánykötet szelleméhez, és meg akarjuk érteni szándékait, a könyvtárosok számára kissé eretnek megfontolásokból kell kiindulni. A könyvtár *gazdasági szempontból* tipikus költségvetési üzem. Ez azt jelenti, hogy a világon szinte mindenütt közpénzekből tartja fenn magát, nem üzleti vállalkozás, amelynek saját bevételeivel kell nap mint nap igazolnia működésé-

nek eredményességét, szolgáltatásainak hasznosságát, és kiadásainak ésszerű határait. A könyvtári szolgáltatások hasznosságát és a ráfordítások szükséges szintjét a finanszírozó intézmények tisztviselői, illetve a közvélemény általában nem kérdőjelezi meg.

A gondolkodásban akkor következik be fordulat, amikor a gazdaság általános teljesítőképességében tartós zavarok mutatkoznak, és az egyes jövedelemtulajdonosok kénytelenek tudomásul venni, hogy kiadásait – abszolút, vagy relatív értelemben – mérsékelniük kell. Ez vonatkozik az egyik legnagyobb jövedelemtulajdonosra, az állami (központi) vagy egyes államigazgatási szervek stb. által kezelt) költségvetésre is, de nem kivételek más olyan intézmények sem, amelyek szintén hozzájárulnak a könyvtárak működtetéséhez. A különféle takarékosági intézkedések közepette a könyvtárak is rákényszerülnek, hogy igazolják szolgáltatásaik hasznosságát, megfelelő színvonalát és esetleg csökkenő kiadások mellett tartsák fenn, sőt bővítsék őket.

Az Egyesült Államokban még az elhúzódó és egyre mélyülő gazdasági visszaesés kezdeti szakaszában, 1976 őszén tanfolyam indult az Institute on Quantitative Measurement & Dynamic Library Service szervezésében a kvantitatív módszerek könyvtári alkalmazásának elterjesztésére. A tanfolyam tematikája igyekezett maximálisan megfelelni a gyakorlat igényeinek. Két szemeszterből állt. Az elsőben a statisztikai alapfogalmakkal és a könyvtári szolgáltatások kvantitatív értékelésének lehetőségeivel foglalkozó előadásokat tartottak, majd háromhónapos szünet következett. Ezalatt a résztvevők saját könyvtáraikban igyekeztek hasznosítani a tanultakat. A tanfolyam folytatásaként a második szemeszter során az otthon végzett kísérleti próbálkozások tapasztalatait vitatták meg és értékelték.

Tanulmánykötetünk ennek a tanfolyamnak az előadásai alapján állt össze. Az első rész négy könyvtárstatisztikai alapismereteket nyújtó tanulmányt, a második rész tizen-négy esettanulmányt tartalmaz. A könyvet egy függelék (a Capitol Region Library Council Study könyvtári szolgáltatások mérésére kidolgozott adatkezelési rendszer ismer-

tetése), egy kislexikon (a leggyakoribb módszertani szakkifejezések magyarázatával) és egy részletes bibliográfia egészíti ki.

Az első rész négy *elméleti* tanulmánya igencsak egyenetlen színvonalú. A könyv szerkesztőjének *Ching-chin Chen*nek a kutatási és statisztikai alapfogalmakat és a könyvtári alkalmazási lehetőségeket ismertető előadása és *M. Homburg*nak a könyvtárirányítást szolgáló tervezés és előrejelzés statisztikai háttéréről írt tanulmánya már-már sértően leegyszerűsíti a tárgyalt kérdéseket. Mindketten annyira ügyelnek, hogy az ezekben a kérdésekben járatlan könyvtárosok is megértsék a "bonyolult" módszertani problémákat és összefüggéseket, hogy végül teljesen semmitmondók maradnak. Jellemző példa erre, hogy Chen – bár fejtegetései alátámasztására tudományelméleti monográfiákra hivatkozik – két és fél oldalas kutatási módszertani alapvetése nem jut messzebbre annál a négy pontba foglalható egyszerű iránymutatásnál – amit egyébként *Pólya György* fogalmazott meg "A gondolkodás iskolája" című munkája bevezetőjében, de amelynek becsületes magyarázatául egy egész könyvet írt –, miszerint a) értsd meg a feladatot, b) keress összefüggést az adatok és az ismeretlen között, és készítsd el a megoldás tervét, c) hajtsd végre a terved, és d) vizsgáld meg a kapott megoldást. *M. Homburg* pedig az előrejelzések készítésére alkalmas ún. regresszió-analízist egy gyógyszerforgalmazással kapcsolatos részletes példával illusztrálja, miközben egy a könyvtárosok számára igazán érdekes alkalmazási kísérletet – az egyetemi könyvtári hálózat kölcsönzési forgalmának előrejelzési lehetőségét az oktatási és kutatási tervek alapján – csak futólag említ meg.

A másik két elméleti tanulmány lényegesen színvonalasabb és használhatóbb. Kellő részletességgel tárgyalják választott témájukat, és alkalmasak arra, hogy formálják a könyvtári szakemberek szemléletét, és elősegítsék a kvantitatív módszerek lényegének és alkalmazási lehetőségeinek megértését.

F. W. Lancaster és *D. McCutcheon* tanulmánya a könyvtári szolgáltatások értékelése során alkalmazott kvantitatív eljárások eredményeivel és korlátaival foglalkozik. Segítségként jelenthet a különféle könyvtári vizsgálatok megtervezésénél, az értékelési szempontok tisztázásánál az a szerzők által megfogalmazott fogalmi elhatárolás, amely élesen megkülönbözteti a *könyvtári szolgáltatások értékelésének egyes dimenzióit*: az eredményességet (effectiveness), amely a szolgáltatások iránt megnyilvánuló igények kielégítettségi szintjét jelzi, a költségigényességet (cost-effectiveness), amely adott eredményességi szint fenntartásának a költségeire utal, és végül a költség-haszon elemzést (cost-benefit evaluation), amely a szóbanforgó szolgáltatásokat igénybevevő közösség számára jelentkező haszon és a felmerülő költségek egybevetését igyekszik elvégezni. Ezek az értékelések elvégezhetők makro- és mikro szinten. Az előbbi esetében csak a teljesítmény mérésére, az utóbbi során azonban diagnózis, oksági összefüggések felállítására koncentrál a vizsgálat. A tanulmány másik említésre méltó momentuma a *kvantitatív módszerek alkalmazásában rejlő buktatók* taglalása. Többek között olyan – a mindennapi könyvtári munkából ismert – nehézségekre hívja fel a figyelmet, mint az, hogy könnyű értékelni egy bináris dimenzióban felírható szolgáltatást (pl. kézbe adható-e egy keresett könyv az adott időpontban vagy sem), de sokkal nehezebb a dolgunk egy olyan tevékenység esetében, amelynek értékelése valamilyen mértéket igényel (pl. milyen bibliográfiát kaphat egy adott

téma kutatója); vagy az, hogy az értékelések általában nem terjednek ki a könyvtárat nem használók igényeinek kielégítettségére, a könyvtáraktól való vonakodásuk okaira.

F. F. *Leimkuhler* a *könyvtárak irányításának rendszerszemléletű megközelítésével* foglalkozik. Az akkortájt (s nálunk talán még ma is) divatos rendszerelméleti közhelyek (hogy a "rendszer" különböző funkciói összefüggnek, vagy hogy a "rendszer" meghatározott környezetben, azzal szerves kölcsönhatásban működik stb.) felsorolása helyett értelmezi a rendszerszemléletű megközelítést. *Leimkuhler* az irányításra, az irányítás feladataira és lehetőségeire helyezi a hangsúlyt: az irányítás feladata a rendszer fejlesztése, módosítása, és a modern vezetéstudomány az ezzel kapcsolatos döntések jobb megalapozására törekszik. A döntéselőkészítés egyik legfontosabb eszköze pedig a tudományos elmélet és a praktikum szintjén felmerülő kérdések között közvetlen kapcsolatot teremtő *operációkutatás*. A könyvtárirányítással összefüggő feladatok operációkutatási módszerekkel való megoldásának illusztrálására rövid történeti áttekintést is olvashatunk. A hivatkozott munkák között azután olyan fejtegetésekre bukkanhatunk, amelyek ugyan ma is szemléletformáló erejük van, de egyúttal jelzik, hogy a felismerés már csaknem negyvenéves:

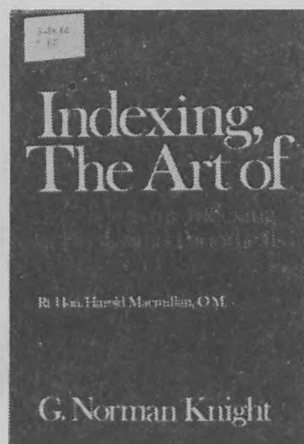
"Annak oka pedig, hogy képtelenek voltunk összefoglalni mindazt, ami valójában ugyanannak a problémának a különböző vetületeként jelenik meg, az, hogy elvakított minket a status quo. Ragaszkodtunk ahhoz, hogy könyvtári axiómaként, megváltoztathatatlanként, megkérdőjelezhetetlenként fogadjunk el bizonyos feltevéseket, amelyek többé már nem voltak érvényesek, mint például: a könyvtár könyvek gyűjteménye; a könyveket polcokon tárolják; a könyvtári anyagokat katalogizálni kell; a katalógusokat cédulákból kell összeállítani; a könyveket a raktári jelzet szerint kell elrendezni stb., stb. Mindaddig, amíg nem nézünk a könyvtári módszerek ilyen – és sok más – axiómái mögé, és nem kérdőjelezzük meg őket komolyan, addig nem léphetünk ténylegesen előre a haladás irányába."

A történeti áttekintés során még olyan "klasszikus" vizsgálatokat ismertet *Leimkuhler*, mint a tárolási problémák, a dokumentumok elérhetősége, vagy a referenz szolgáltatások elemzése.

A tizennégy esettanulmány ismertetésére még vázlatos formában sem vállalkozom. Ezek tulajdonképpen az elméleti tanulmányokhoz rendelt példatárnak tekinthetők, valószínűleg ki-ki megtalálja köztük az őt érdeklő témára vonatkozó eseteket.

A mai feltételek közepette igazán érdemes kézbevenni ezt a könyvet.

KEMÉNYFY István

KNIGHT, Gilfred Norman: Indexing, the art of. A guide to the indexing of books and periodicals. London, Allen and Unwin, 1979. 218 p.

Az indexelés művészete

Ahhoz, hogy e könyvet az indexelésről írott kézikönyvek között a megfelelő helyre tudjuk tenni, hasznosnak tűnik D. Austint idézni, aki a PRECIS előszavában a következőket írta: "Ennek a munkának (=PRECIS) egy korábbi kéziratát 1972 tavaszán egyetemi hallgatókkal ismertettük meg egy olyan előadássorozat keretében, amelyet a Brit Nemzeti Bibliográfia az indexelés legújabb kérdé-

seiről rendezett. A hallgatók reakcióiból kétfajta igény bontakozott ki nagyon világosan, melyek egyben az indexelésre vonatkozó kézikönyvek egy-egy alaptípusára utaltak. Egyrészt szükségesnek tartották egy olyan kézikönyv kiadását, amely a kezdők számára alapfokon ismerteti a legelemibb indexelési eljárásokat, másrészt pedig szót emeltek egy olyan mű megjelenetése érdekében is, amely a nagyobb gyakorlattal rendelkező indexelőkhez szólna . . . A PRECIS jelen kiadása e második kategóriába tartozik, ami pedig az első kategóriába sorolható művet illeti, ilyen még ezidáig nem készült."¹

Nos, hét esztendővel később, anélkül, hogy direkt módon reflektálna Austin előbb idézett kijelentésére, G.H. Knight könyve előszavában kifejti, "lehetséges, hogy művemet az a kritika éri, hogy egészében véve nagyon alapfokú. De a könyvet szándékosan írtam ilyennek, mert véleményem szerint minden indexelő, aki ezeket az *elemi* szabályokat pontosan betartja, komoly és súlyos hibák elkövetése nélkül képes munkáját végezni. Ugyanakkor előfordulhat, hogy nagymúltú, tapasztalt indexelők feljogosítva érzik magukat arra, hogy figyelmen kívül hagyják ezeket az alapvető normákat."² Ezért a szerző művét nemcsak a könyvtárakban és az információk központokban működő "profi" indexelőknek, hanem íróknak, újságok és folyóiratok szerkesztőinek, valamint a könyvkiadóknak is ajánlja.

Knight kijelentése alapján az érdeklődő szakember arra számíthat, hogy viszonylag könnyen érthető, világosan áttekinthető módszertani útmutatót vesz kézbe, ahol az indexelés "művészetének abc-jét", az alapfogalmak és a legfontosabb alapl műveletek definícióit, valamint a kezdők számára leghasznosabb "ujjgyakorlatokat" találhatja meg. Ez a várakozás azonban nagy csalódással jár. Kétségtelen, hogy a szakkönyv érdekes, sőt a *tapasztalt* szakember számára határozottan élvezetes olvasmányt jelent – de nem azért, mert az alapismeretek kiválóan elvégzett analitiko-szintetikus bemutatását nyújtja, hanem mert lényegében *esszé stílusban* – a tartalomjegyzék és a fejezetcímek alapján várt logikai szerkezet csalóka látszat csupán – az indexeléssel kapcsolatos álláspontok, meghatározá-

sok, módszerek, kultúrtörténeti információk stb. rendkívül tarka egyvelegét tárja az olvasó elé. A hangsúly tehát nem a rendszerezett ismeretközlésen van, hanem a témára vonatkozó reflexiók ismertetésén – erősen sarkítva az egyedi álláspontokra és a kuriózumokra. Ha egy mondattal próbálnánk a szakkönyvet jellemezni, akkor némi túlzással az *"indexelés aforizmáinak és kuriózumainak gyűjteménye"* címet adhatnánk neki.

Magának a szakkönyv szerzőjének a személyisége, életútja sem szűkölködik egyedi, sőt rendkívüli vonásokban. A szakkönyvet ugyanis szerzője nem korábban, mint 86 évesen, röviddel halála előtt írta meg. Knight az indexeléssel a húszas évek elején kezdett el foglalkozni, ekkor azonban mégcsak hobbiból. Több mint 30 évvel később, 1957-ben, azaz 64 éves korában alapította meg a brit Society of Indexer-t, amelynek hosszú ideig elnöke is volt. Kitüntették a legkiválóbb indexelőknek adományozott brit Wheatley Medal és Carey Award díjakkal is.

Ha sorra vesszük a szakkönyv egyes fejezeteit, a következőket állapíthatjuk meg:

A mű bevezető fejezete az indexelés tevékenységének történetét vázolja fel, majd felsorolja a könyvek indexelésének egy sor különböző definícióját (ezek között számos Shakespeare drámaidézet is szerepel!), valamint számbaveszi azokat a kvalitásokat, amelyekkel a jó indexelő szakembernek rendelkeznie kell. Ezután leírja a könyvindexek összeállításának különböző technikáit. A következő fejezetek a vezérszavak, a tárgyszavak, a tulajdonnevek, a vezérszavas elrendezés, valamint az utalók különböző típusaival kapcsolatos problémákkal foglalkoznak. Kitér az alfabetikus elrendezés problémáira, módszereire is.

Újabb fejezetek ismertetik a periodikák indexelésének módszereit, a kumulatív indexelést, valamint az indexekkel kapcsolatos szerkesztési és korrekciós feladatokat. Az utolsó, meglehetősen egyéni hangvételű és témájú fejezet a "Humor az indexelésben" címet viseli. Ebbe a fejezetbe a szerző megfogalmazása szerint két fő kategória tartozik: egyrészt a humoros művekhez tartozó indexek, másrészt pedig azok az esetek, amikor valamely dokumentum tartalmát olyan módon és olyan mértékben indexelik "felre", hogy ez mindenkit, aki csak egy kicsit is ért az adott témához, harsány nevetésre ingerel.

A könyvhöz csatlakozó öt függelék a brit, az amerikai, az ausztrál és a kanadai indexelő társaságok történetét és tevékenységét, valamint a legjobb indexelők kitüntetésére alapított, Londonban kiadott díjakat (Wheatley Medal és Carey Award) mutatja be.

Mint már erre fentebb is utaltunk, a fejezetcímek alapján sokkal kézzelfoghatóbb és gyakorlatibb jellegű feldolgozásra lehet számítani, mint amiről valójában szó van, és habár a mű bővelkedik hivatkozásokban, ezek közelebb vizsgálata nemegyszer meglepő eredményekre vezet. A periodikák vonatkozásában ugyanis a szerző szinte kizárólagosan csak az Indexer c. folyóirat közleményeire hivatkozik, annak is az 1958–59-ben, a hatvanas években és a hetvenes évek elején megjelent számaira. A szakkönyvekre történő hivatkozásoknál is akadnak meglepetések. 1957 és 1979, azaz, a Society of Indexer a szerző által történt megalapításának és e könyv megjelenésének éve között a brit könyvtári és dokumentációs kutatásban éppúgy, mint egyéb országokban nagyon sok eredmény született az indexeléssel kapcsolatban is. Mindezek ismertetése, publikálása folyóiratcikknek és szakkönyvek tucatjában történt, s a szerzők közül többen olyan nemzetközi hírnévre tettek szert, hogy nevük egy-egy új elmélet vagy módszer szimbólumává vált. Meghökentő

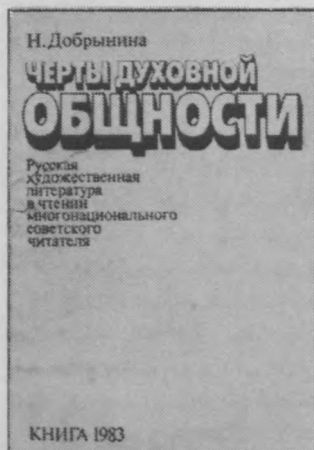
tehát, hogy ezekből a nevekből csak elvétve találunk Knight könyvében. B.C. Vickery-re egyetlen mondat erejéig hivatkozik, és egyáltalán nem említ olyan prominens szerzőket, mint D. Austin, D.J. Foskett, F. Jonker, D. Soergel, E.G. Brown, T.D. Wilson.

A fentiek tanulságait összegezve arra a következtetésre juthatunk, hogy a szakkönyv – a szerző szépen megfogalmazott szándékai és törekvései ellenére is – teljes mértékben *alkalmatlan* arra, hogy eredményesen lehessen felhasználni az "indexelés művészetének" alap- vagy akár közép-, illetve felsőbb fokú oktatásában. De a szakkönyv a kiterjedt tapasztalatokkal rendelkező szakember számára is inkább jelent kellemesen szórakoztató olvasmányt és intellektuális élményt, mint olyan "magasiskolát", amely tudása továbbfejlesztését szolgálná.

SEBESTYÉN György

IRODALOM

1. AUSTIN, D.: *PRECIS, a manual of concept analysis and subject indexing*. London, The Council of the British National Bibliography, 1974. 1.p.
2. Ismertetett mű bevezetője.

DOBRYNINA, Nataliâ: Čerty duhovnoj obšnosti. Russkaâ hudožestvennaâ literatura v čtenii mnogonacional'nogo sovetskogo citatela. Gos. b-ka im. Lenina, Moskva, Kniga, 1983. 112 p.

A szellemi közösség jellemző vonásai. Az orosz irodalom a soknemzetiségű olvasóközönség olvasmányáiban

A moszkvai Lenin könyvtár olvasáskutatási részlegének neves munkatársa az orosz irodalom hatókörének szélességét és hatásának mélységét vizsgálja történeti, szociológiai, szociálpszichológiai, valamint szocio- és pszicholingvisztikai megközelítéssel.

Az orosz irodalmat olvasó soknemzetiségű szovjet olvasóközönség történetével foglalkozó fejezetből megtudhatjuk, hogy a Szovjetunió különböző népeinek az orosz irodalommal való kapcsolata a földrajzi, az etnikai és a nyelvi közelségtől (vagy távolságtól) függően eléggé különbözőképpen alakult. A kapcsolatokat – természetesen elsősorban az oroszokhoz legközelebb álló ukránok és beloruszok körében – a XVIII–XIX. század fordulóján erősödtek meg. Az irodalmi és politikai hatások egymást erősítve hatottak, a dekabrizmus például különösképpen a Kaukázuson túli és a balti területeken. Az erőszakos cári oroszosítás nem akadályozhatta meg a haladó orosz irodalom terjesztését, amely az irodalmárok, a tanárok, a fordítók, a néprajzosok és geológusok nem hivatalos kezdeményezéseinek volt köszönhető. Buzgalmuk eredményeképpen a legjobb orosz művek (a dekabristákéit is beleértve) a közkönyvtárakba is bekerültek.

A századfordulón még csak 28 százalékos volt Oroszországban az írni-olvasni tudók aránya. Ennél jóval nagyobb, 70 százalék a Baltikumon (az észteknél 96 százalék), és jóval kisebb, csak 1–2 százalék Közép-Ázsiában. Csupán 1926-ra nőtt kétszeresére ez az arány, amiben nagy szerepe volt az anyanyelv szabad használatát biztosító törvénynek. Már a huszas évek felében 5–8 oroszból fordított irodalmi művet adnak ki az egyes köztársaságokban 2–4000 példányban, különböző nyelveken, de még hiányzott a színvonalas fordító gárda és a felkészült olvasóközönség. (Az írástudatlanság megszüntetését célul kitűző párthatározat csak 1929-ben jelent meg.) Már a huszas évek végére az egyes köztársaságokban négy-hétszeresre nőtt a könyvtárak száma a forradalom előttihez képest. A huszas évek elején (!) végzett, 11 200 vöröskatonára (akik között szép számmal voltak ukránok, észak-kaukázusiak és távolkeletiek) kiterjedő kérdőíves felmérés adatai szerint a legnépszerűbb tíz orosz író sorrendje így alakult: L. Tolstoj, Puškin, Gogol, Nekrasov, Čehov, Turgenev, Lermontov, Dostoevskij, Bednyj. Egyenesen meghökkentő, hogy a polgárháború legnehezebb és legzavarosabb éveiben ilyesmire is volt energiája a szovjet kulturális és politikai vezetésnek. Egy 1924-ben végzett vizsgálat szerint orosz területen a legolvasot-

több orosz művek élén Tolstoj, Čehov, Dostoevskij művei állnak. Egészen más képet mutat egy 1928-as vizsgálat, amely arról tudósít, hogy az azerbajdzsáni, a szibériai, a kazahsztáni, a csecsen-ingus és a donyeci könyvtárakban Gorkij, Gladkov, Neverov, Serafikovič és Lavrenev művei a legolvasottabbak. A kép az orosz és a nem orosz lakosság körében egészen hasonló. Újabb felmérések hosszú évtizedekig nem készültek, a különféle – nem szakszerű, hanem inkább lelkendező – beszámolók szerint a harmincas években Az acélt megedzik a legolvasottabb mű, Polevoj és Nikolaeva műveit is egy-két éven belül lefordították jó néhány nyelvre. 1957-ig Puškintól 82 nyelven 1917, L. Tolstojtól 80 nyelven 1652, Gorkijtól 76 nyelven 2350, Solohovtól 56 nyelven 457 mű jelent meg a Szovjetunióban. Egy 1963-as kutatás adatai szerint az orosz-szovjet írók közül – főleg a fiatalság körében – Simonov, Bondarev, Koževnikov, Rekenčuk és Solouhin művei a legnépszerűbbek, akiknek művei egyébként az iskolai tananyagban is szerepelnek.

Az orosz irodalom elterjedésének alakulása című fejezetben először a *publikációs bázissal* foglalkozik a szerző. A Szovjetunióban 200 könyvkiadó ad ki orosz irodalmat. Az orosz szerzőjű könyvek 41–47 százaléka volt irodalmi mű, a példányoknak viszont 68–78 százaléka. A különböző szovjetunióbeli népek nyelvén megjelenő művek 10–15 százaléka orosz irodalom, a példányszámoknak viszont csak 2–4 százaléka. Az új művek fordításban átlag 21 000 példányban jelennek meg. Az Észt, a Grúz, a Litván és az Örmény köztársaságokban szinte kizárólag csak saját nyelvükön adnak ki orosz irodalmat, az Ukrán, a Kirgiz, a Belorusz, a Moldáviai és a Kazah köztársaságokban elég sok orosz nyelvű kiadás is megjelenik. Ebben az időszakban sorrendben Tolstoj, Puškin, Gorkij, Solohov, Nekrasov, Turgenev, Maâkovskij, Lermontov, Čehov, Fadeev, Kurina, Simonov művei jelentek meg a legnagyobb példányszámban.

Ami a vásárlási igények kielégítését illeti: kétszer-háromszor többen vannak azok, akiknek megvannak ezeknek a szerzőknek a művei, mint azok, akik megvennék őket. A fordítások egy-egy példányára a különböző köztársaságokban eléggé különböző számú (oroszul nem jól tudó) érdeklődő jut (1 és 200 között), vagyis az ellátottság színvonala eltérő, néhol egyes művek esetében feltűnően alacsony. Enyhít valamit a gondokon, hogy az orosz nyelvű regények egyharmada a könyvek megjelenése előtt a négyszerte-ötszörte nagyobb példányszámú folyóiratokban is napvilágot lát.

A rádió és a televízió adásai is fontos szerepet játszanak az orosz irodalom terjesztésében. A központi rádiók hat-hét, a televízió pedig tízféle műsorával vállalja ezt a missziót.

A középiskola az orosz irodalom egyik legfontosabb közvetítő csatornája, amelyiknek különösképpen a nem-orosz falvakban van meghatározó szerepe, hiszen itt csak az oroszórakon hallani orosz beszédet. Mivel az orosz a kommunikáció és a kulturálódás nyelve is, sokan a nem orosz anyanyelvűek közül is orosz iskolába íratják gyerekeiket (a köztársaságokban élők 55%-a). Az orosz irodalom népszerűsítésére az oktatásügyi irányítás a következő programokat ajánlja mint fakultatív tárgyakat: "az orosz irodalom és más irodalmak közötti kölcsönhatás", "a műfordítás kérdései", "a "szovjet soknemzetiségű irodalom", "Lenin mint szépirodalmi téma", "az orosz-szovjet dramaturgia".

Roppant fontos csatorna a közművelődési könyvtár, már csak azért is, mert a boltokban gyakorta hiánycikk mind a klasszikus, mind a kortárs orosz irodalom. 1970 és 1979 között kiadott 70 fontos mai témájú mű közül az orosz köztársaság központi városi

könyvtáraiban 5–15, fiókjaiban 30–50, a falusi könyvtárakban 16–48 hiányzott. A törzsanyagból pedig Gončarov, Krylov, Griboedov és Ostrovskij művei hiányoztak. Még rosszabb a helyzet az orosz klasszikusok új kiadásainak beszerzése terén: 5 közül csak 3 falusi könyvtárba jutnak el.

Az orosz irodalom a soknemzetiségű környezetben ma: az olvasói ízlés és az olvasmányszerkezet című fejezet arról tájékoztat, hogy a kérdezés időpontjában a válaszolók 37 százaléka olvasott éppen orosz irodalmat, 36 százaléka nevezett meg nem régen olvasott orosz irodalmi művet és 27 százalékuk tudott ilyen műveket olvasásra ajánlani. Azoknak az aránya, akik mindhárom kérdésre pozitív választ adtak, a lettek és az ukránok körében volt a legnagyobb (61 és 60 százalék; az oroszok között csak 51 százalék), és az osztékok meg az üzbégek körében volt a legkisebb (37 és 28 százalék). Orosz irodalmat az *otthoni könyvgyűjtemények* 85 százalékában találtak a kutatók. A *legkedveltebb olvasmányok* között a férfiaknak 46, a nőknek 60, a városiaknak 90, a falusiaknak 81 százaléka említett orosz irodalmi művet. Az orosz irodalomból elsősorban a Nagy Honvédő Háború témakört (70%), a krimi (57%) és a történelmi tematikát (50%) kedvelik.

A forradalom előtti orosz irodalomból a legkedveltebbek – sorrendben – a következők voltak: Tolstoj, Puškin, Lermontov, Čehov, Turgenev, Gogol, Dostoevskij, Kuprin, Nekrasov, Ostrovskij, Bunin. A legtöbb *szovjet* szerzőt Ukrajnában, a legkevesebbet Üzbegisztánban említették. A legkedvesebb szovjet költők sorrendje: Maākovskij, Blok, Tiho-nov, Roždestvenskij, Asadov. A szovjet íróké pedig így fest: Šolohov, Gorkij, Ivanov, Fadeev, A. Tolstoj, Ostrovskij, Simonov, Belāev, Šukšin, Čakovskij, Bondarev, Markov, Proskurin, Lipatov. (Gorkij, Maākovskij, Ostrovskij és Fadeev kötelező olvasmányok.)

Az oroszul jól beszélők aránya a csuvasoknál, az osztékok és a gagauzok között 65–65, a lettek körében 57, az ukránok, üzbégek és a moldáviak között 50–50 százalék, az azerbajdzsánok között 30 százalék. Az orosz szerzőket a vizsgáltak 17 százaléka csak anyanyelvén olvassa, 70 százaléka oroszul, 6 százaléka mindkettőn. Az orosz irodalmat csak anyanyelvükön olvasók aránya az üzbégek körében a legnagyobb (61 százalék), az ukránok, a gagauzok, a csuvasok és az osztékok körében a legkisebb (0–7 százalék).

Az orosz irodalom befogadása és megértése a soknemzetiségű szovjet olvasók táborában című fejezetben a szerző arról a befogadásvizsgálatról számol be, amelynek keretében a kutató Čehov: *Kövr és sovány*, valamint Paustovskij: *Ajándék* című novelláinak befogadását (értékelését, értelmezését és megértését) vizsgálta, a társadalmi és nemzeti hovatartozás, az esztétikai tapasztalat és a pszichikum fejlettsége szempontjából. Azt, hogy a vizsgáltak körében Čehov jóval népszerűbb szerző, mint Paustovskij, a szerző elsősorban azzal magyarázza, hogy Čehov művei tipikusan iskolai, Paustovskij művei pedig tipikusan személyes olvasmányok. Ez utóbbiból is következhet az, hogy a Paustovskij novella a kérdezettek 59, a Čehov-mű viszont csak 44 százalékának tetszett. A sokak számára már az iskolából ismert Čehov-mű értékelésében a különböző anyanyelvű olvasók körében nem mutatkozott túlságosan nagy (csupán 12%-os) eltérés (íme az iskola integráló hatása!), a Paustovskij-novella minősítésében viszont igen jelentős különbségeket lehetett tapasztalni. A csak anyanyelvükön olvasók körében nagyobb arányú volt a "triviális olvasatok", mint az "eszmei olvasatok" aránya.

Jelentős vállalkozásnak érzem Nataliâ Dobrynina munkáját, még kisebb-nagyobb hiányosságai ellenére is. A történeti fejezet lehetett volna egy kicsit terjedelmesebb és így alaposabb is. Kitérhetett volna a szerző a Szovjetunió népeinek anyanyelvi kultúrájára, írásbeliségére, irodalom-kínálatára, hiszen ennek ismerete nélkül elég nehéz pontosan érzékelni az orosz kultúrához és az orosz irodalomhoz való viszonyokat. Ebből a szempontból igen szerencsés lett volna olyan népekre is kiterjeszteni a vizsgálódás körét, mint a litvánok és az észtek. Nem érzem eléggé meggyőzőnek az elméleti megalapozást, erről egyébként a 203 tételes bibliográfia is meggyőző, amelyben feltűnően kevés a nem szovjet szerzők száma, összetételük pedig ugyancsak esetleges, a hazai szerzők közül pedig az említett Vygotskijon és Rubakinon kívül olyan nagyságokat hiányolok, mint Bahtin vagy Lotmann. Kár, hogy nem eléggé kritikusan vesz át a szerző olyan elképzeléseket, mint a Karťašov-féle modell az orosz irodalom könyvtári terjesztésére. Az is sajnálható, hogy a szerző nem ismerteti részletesebben módszertani apparátusát (a mintákat, a kérdőíveket). Érdemes lett volna néhány oldalt rászánni a nemzetközi összehasonlításra is.

KAMARÁS István

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BIN	Bretton Information Network
CAB	Citizens' Advice Bureau – polgári tanácsadó iroda
CACTIS	Computer Assisted Community Telephone Information
CIP	Community Information Project
IATUL	International Association of Technological University Libraries – Műszaki Egyetemi Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége
INFIRM	Integrated File of Information for Resource Management
ISDS–NK	International Serials Data System – Nemzetközi Folyóiratnyilvántartási Rendszer – Nemzetközi Központ
ISSN	International Standard Serials Number – Időszaki Kiadványok és Sorozatok Nemzetközi Azonosító Száma
IPIK	Ipari Tájékoztató Központ
IVI	Ipari Vezetőképző Intézet
kft.	korlátolt felelősségű társaság
KFKK	Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa (OSZK)
LOEX	Library Orientation/Instruction Exchange
NPA	Nemzeti Periodika Adatbázis (OSZK)
OCDE	Organisation de Coopération et Développement Économique – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet
PIG	Peterborough Information Group
SPIRES	Stanford Public Information and Retrieval System
TIB	Neighborhood Information Center

SUMMARY

Opponent's view of Béla KÓHALMI on Zoltán Havasi's dissertation "The role of libraries and science in forming social consciousness. Trends in science policy in Hungary, 1890–1962". – With an introduction by Zoltán HAVASI. [565–586.p.]

SZÖLLÖSY Éva – SZÜCS Erzsébet: Problems of an automated serials data system: the National Serials Database in Hungary. – For the time being, the National Serials Database is an automated union catalogue of foreign serials but in the future it will be part of the Hungarian National Bibliography system. At present it is to produce various lists, but later can be adapted to the requirements of an interactive system. In order to have the database loaded within a reasonable period of time, procedures have been established for a controlled utilization of the content of ISDS tapes. – The validity of bibliographic data is registered so that valid data of any given period in the life of a serial can always be selected. – The holdings have to be registered in units which are defined in a strict manner. – For each serial, the holdings of the country as a whole and the holdings of the individual libraries are handled in accordance with each other and stored economically in specially organized record structures. – The presentation of holdings, as specified for the products of the system is regulated so that the dual requirement of the maximum bibliographic information, and the easy-to-survey and concise format may be satisfied. [587–606.p.]

NÉMETH Zsófia: On information-user education. – User education is becoming more and more regular in the institutions of higher education, and is organically built into the training process. In addition to the education of students, practising specialists should also be trained for the use of information sources. The traditional library methods are inadequate in the case of specialists. User education is also available within the framework of courses. The problem of library extension training has to be solved, with major libraries and information centres taking an active part in it. [607–617.p.]

FERENCZI Zsuzsanna: Teaching information work. – The practising teacher's theoretical systematization of the techniques applied in the college-level instruction in information work. The author determines the teaching objectives, interprets the subject, characterizes the curriculum, describes theoretical lessons (follow-up lessons, lessons with partial tasks, etc.), different search techniques and strategies for bibliographic and factographic information as well as methods for searching exercises. [618–626.p.]

ZSIDAI József: **What national technical information system do I need – in the Miskolc university library?** Comments on M. ÁGOSTON's article (*Könyvtári Figyelő*, 6 no., 1983, 590–604.p.). – It is to be feared that Hungarian librarians will exclude themselves from the international communication of information, owing to the technological backwardness of librarianship in Hungary. Computerization should take place in two steps: in major basic institutions first, then extending over the minor units. Provincial libraries expect from central services the on-line availability of Hungarian special literature as well as on-line access to union catalogues of foreign materials. [627–632.p.]

A b r o a d

KATSÁNYI Sándor: **The tripartite library: an epoch-making innovation or an abortive attempt?** – On the fundamental changes in views concerning the exploitation of the stock, demonstrated on the example of the Münster City Library. [633–636.p.]

KISS Jenő: **Tribliothek?** – On the functioning of the tripartite library, on the basis of personal experience gained in the Gütersloh City Library. [637–643.p.]

MÁNDY Gábor: **Community information centres** (in the UK and in the USA: new publications.) [644–652.p.]

R e v i e w s

Quantitative measurement and dynamic library service. (Ed. by Ching-chin Chen, Phoenix, Orix, 1978. 290 p.) (Rev.: KEMÉNYFY István) [653–655.p.]

KNIGHT, Gilfred Norman: **Indexing, the art of. A guide to the indexing of books and periodicals.** (London, Allen and Unwin, 1979. 218 p.) (Rev.: SEBESTYÉN György) [656–658.p.]

DOBRYNINA, Nataliâ: Čerty duhovnoj obšnosti. Russkaâ hudožestvennaâ literatura v čtenii mnogonacional'nogo sovetskogo čitatelâ. *Russian literature and the multinational Soviet reader.* (Moskva, Gos. b-ka im. V.I. Lenina) (Rev.: KAMARÁS István) [659–662.p.]

ZUSAMMENFASSUNG

Das Gutachten von Béla KÖHALMI als Opponent zur Dissertation von Zoltán Havasi *"Die Rolle der Bibliothek und Wissenschaft in der Gestaltung des gesellschaftlichen Bewusstseins. Wissenschaftspolitische Tendenzen in Ungarn zwischen 1890–1962."* – Mit Einleitung von Zoltán HAVASI. [565–586.p.]

SZÖLÖSY Éva – SZÜCS Erzsébet: Fragen des automatisierten Nachweises von Periodika: Die in der Nationalbibliothek Széchényi angewandten Lösungen: – Die Nationale Zeitschriftenbank funktioniert vorläufig als ein automatisierter Katalog der in Ungarn vorhandenen ausländischen Periodika; perspektivisch jedoch ist sie Teil des Verarbeitungssystems der nationalen Bibliographie. Sie dient zurzeit zur Herstellung von Listenausdrucke, kann aber später auch Grundlage eines interaktiven Systems werden. a) Im Interesse einer wirtschaftlichen Datenbankversorgung wurden Verfahren zur kontrollierten Nutzung der ISDS-Magnetbänder ausgearbeitet. b) Die Gültigkeit der bibliographischen Daten wird in Evidenz gehalten, wodurch die gültigen Daten für einen bestimmten Zeitraum einer gegebenen Zeitschrift ausgewählt werden können. c) Im System ist es genau bestimmt, in welchen Einheiten die Bestände registriert werden müssen. d) Der im Land vorhandene Bestand einer gegebenen Zeitschrift und die in den einzelnen Bibliotheken vorhandenen Bestände werden miteinander in Einklang, in einer wirtschaftlichen Speicherstruktur gesteuert. e) Für die durch das System erhältlichen Produkte sind Bestandsmitteilungsformen vorgeschrieben, die neben maximaler bibliographischer Information eine leichte Übersicht der bündig dargebotenen Daten bietet. [587–606.p.]

NÉMETH Zsófia: Über die Situation der Erziehung von Informationsbenützern. – Die Erziehung der Benutzer wird in den Hochschulinstituten mehr und systematisch und ist organisch mit dem Unterrichtssystem der Institute verbunden. Ausser dem fachliterarischen Unterricht der Universitätsstudenten muss auch die Bildung der bereits arbeitenden Fachleute gelöst werden. Die Bildung mit den traditionellen Bibliotheksmethoden blieb bei den Fachleutenbenützern erfolglos. Es gibt auch Kurse für Benutzerbildung, organisiert innerhalb der Lehrgangsrahmen. Es ist notwendig die Fortbildung der Bibliothekare zu lösen. Ausser den Bildungsanstalten beteiligen sich in dieser Aufgabe auch die Grossbibliotheken und Informationszentralen. [607–617.p.]

FERENCZI Zsuzsanna: Methoden des Unterrichts für Informierung. – Dieser Artikel ist eine Systematisierung von theoretischem Charakter für den praktizierenden Pädagog.

Die Unterrichtsmethoden des Gegenstandes für bibliothekarische Informierung in den Hochschulen werden zusammengefasst. Erst werden die Bildungsziele festgestellt und der Gegenstand interpretiert, danach werden die Charakteristika des Lehrmaterials hervorgehoben. Der Artikel analysiert ausführlich die Seminarien theoretischen Charakters; die praktischen, die Aufgaben lösenden Seminarien (die sich auf Lösung der Referenzfragen richten) werden beschrieben. Die Strategie, Technik des Recherchierens bibliographischer und faktographischer Daten werden dargelegt. Die Methoden der Übung von Literaturforschung werden ebenfalls klargelegt. [618–626.p.]

ZSIDAI József: **Wie möchte ich das nationale technische-fachliterarische System von der Universitätsbibliothek, Miskolc betrachtend, sehen?** Beitrag zum Artikel Mihály ÁGOSTON (Könyvtári Figyelő 1983. No. 6., 590–604.p.) – Infolge des technologischen Rückstandes des Bibliothekswesens schliessen wir uns beinahe von der internationalen Informationskommunikation aus. Die Post hat eine grosse Aufgabe in der Entwicklung der Datenübertragung zu erfüllen; die Entwicklung der Computertechnik muss in zwei Stufen gelöst werden. Erst in den grossen Grundinstitutionen, danach soll es stufenweise an den kleineren Institutionen erweitert werden. Die Bibliotheken am Lande erwarten von den Zentraldiensten die Sicherung einer Online Erreichbarkeit zur ungarischen Fachliteratur; über die ausländischen Dokumente erwarten sie Zentralkataloge von Online Zugänglichkeit. Die Universitätsbibliothek, Miskolc entwickelt weiter ihre regionale Verbindungen um eine zeitgemässe Informierung zu schaffen und um die fachliterarische Versorgung mit Hilfe des gemeinsamen Geldfonds zu organisieren. [627–632.p.]

Ausblick

KATSÁNYI Sándor: **Die dreigliederige Bibliothek. Ist sie eine epochale Neuerung oder ein verfehltes Experiment?** – Aufgrund des Beispiels in der Stadtbibliothek Münster wird über die grundlegende anschauliche Änderung, die sich in der Bearbeitung des Bestandes meldet, berichtet. [633–636.p.]

KISS Jenő: **Tribliothek?** – Aufgrund der Erfahrungen gesammelt in der Stadtbibliothek Gütersloh wird über das Funktionieren der dreigliederigen Bibliothek berichtet. [637–643.p.]

MÁNDY Gábor: **Das Zustandebringen gemeinnütziger Informationszentralen.** – Über die Tätigkeit der "community information centers". [644–652.p.]

Rezensionen

Quantitative measurement and dynamic library service. Quantitative Methoden angewendet in der Entwicklung der Bibliotheksdienste. (Veröffentlicht: Ching-chin Chen, Phoenix, Orix, 1978. 290 S.) (Rez.: KEMÉNYFY István) [653–655.p.]

KNIGHT, Gilfred Norman: **Indexing, the art of.** A guide to the indexing of books and periodicals. *Handbuch des Indexierens.* (London, Allen and Unwin, 1979. 218 S.) (Rez.: SEBESTYÉN György) [656–658.p.]

DOBRYNINA, Natalia: **Certy duhovnoj obsnosti.** Russkaa hudozestvennaa literatura v ctenii mnogonacional'nogo sovetskogo citatela. *Charakteristische Züge der geistigen Gemeinschaft. Die russische Literatur in den Lektüren des Leserkreises von zahlreichen Nationalitäten.* (Gos. b-ka im. V.I. Lenina, Moskva, 1983. 112 S.) (Rez.: KAMARÁS István) [659–662.p.]

РЕЗЮМЕ

Оппонентский отзыв Белы КЕХАЛЬМИ о диссертации Зольтана Хаваши *"Роль библиотеки и науки в формировании общественного сознания. Научно-политические направления в Венгрии в периоде 1890–1962 гг."*. – С предисловием Зольтана ХАВАШИ. [стр. 565–586.]

СЭЛЭШИ Ева – СЮЧ Эржебет: Вопросы автоматизированного учета периодических изданий: Решения, принятые в Национальной базе данных периодических изданий Государственной библиотеки им. Сечени). – Национальная база данных периодических изданий в настоящее время является каталогом зарубежных периодических изданий, а в перспективе станет частью системы национальной библиографии. Она является системой, подготавливающей издания, но она может стать основой диалоговой системы. Системой а) разработаны способы контролируемого использования содержания магнитных лент международной системы ISDS в интересах рационального решения вопроса загрузки базы данных, б) обеспечен учет срока действия библиографических данных, т.е. в любое время можно получить данные об издании, действующие в данном периоде, в) определены единицы учета фондов, г) осуществлено экономичное совместное хранение сводного фонда, имеющегося по всей стране, данного издания и фонда отдельных библиотек этого же издания, д) составлены формы представления фондов в выходных продуктах, совмещающие требования по максимальному библиографическому обеспечению и наглядности. [стр. 587–606.]

НЕМЕТ Жофия: О положении обучения читателей. – В высших учебных заведениях обучение студентов библиотечно-библиографическим знаниям становится все регулярным и органически связывается с порядком подготовки данного института. Кроме обучения студентов еще необходимо решить проблему обучения уже работающих специалистов. В случае специалистов обучение традиционными библиотечными методами не приводит к результату. Существуют и курсы обучения читателей, организованные в рамках разных курсов. Необходимо решить вопрос повышения квалификации библиотекарей; кроме учебных заведений в этом участвуют и крупные библиотеки и информационные центры. [стр. 607–617.]

ФЕРЕНЦИ Жужанна: Методы обучения информации. – Статья является теоретической систематизацией практикующего педагога, в которой она подводит итог

методам обучения предмета библиотечной информации в вузах. После определения цели обучения и толкования предмета она указывает на специфичности учебного материала. Подробно анализирует семинары теоретического характера (семинары после материала, или направленные на частичные задачи); показывает учебные семинары, занимающиеся решением задач (направленные на решение справочно-библиографических вопросов); описывает стратегию и технику поиска библиографических и фактографических данных, а также методы упражнения библиографического разыскания. [стр. 618–626.]

ЖИДАИ Йожеф: Какой я хотел бы видеть систему научно-технической литературы Венгрии смотря из университетской библиотеки города Мишкольца. Высказывание в связи с статьей Агоштона Михая (Könyvtári Figyelő 1983. № 6. 590–604 стр.) — Из-за технологической отсталости библиотечного дела Венгрии можно опасаться, что венгерские библиотекари исключают себя из международной информационной коммуникации. Развитие вычислительной техники надо было бы осуществлять в двух шагах. Первый раз это необходимо осуществлять в крупных базовых библиотеках, потом постепенно в более маленьких учреждениях. От центральных услуг венгерские библиотекари ожидают интерактивного доступа к венгерской специальной литературы, а в отношении зарубежных документов сводных каталогов, используемых в результате интерактивного поиска. Университетская библиотека в городе Мишкольце развивает дальше свои региональные связи в интересах создания современной информации, организации оптимального обеспечения исследователей специальной литературой, осуществляемой на основе общих денежных фондов. [стр. 627–632.]

Библиотечное дело за рубежом

КАЧАНИ Шандор: Библиотека с тремя разделениями. Является ли это эпохальным новшеством или ошибочным экспериментом? — Об основных изменениях в взглядах на раскрытие фонда на основе примера городской библиотеки в Мюнстере. [стр. 633–636.]

КИШШ Ене: Tribliothek? — О работе библиотеки с тремя разделениями на основе опыта, приобретенного в городской библиотеке города Гютесло. [стр. 637–643.]

МАНДИ Габор: Центры информации общественного интереса. Обзор о работе "community information centers". [стр. 644–652.]

Обзор

Quantitative measurement and library service. (Применение квантитативных методов в развитии библиотечных услуг.) (Ed. by Ching-chin Chen. Phoenix, Orix. 1978. 290 p.) (Рец.: КЕМЕНЬФИ Иштван) [стр. 653–655.]

KNIGHT, Gilfred Norman: **Indexing, the art of.** A guide to the indexing of books and periodicals. (*Справочник по индексированию*) (London, Allen and Unwin, 1979. 218 p.) (Рец.: ШЕБЕШТЬЕН Дьердь) [стр. 656–658.]

ДОБДЫНИНА. Наталя: **Черты духовной общности.** Русская художественная литература в чтении многонационального советского читателя. (Гос. б-ка им. В. И. Ленина, Москва, 1983. 112 с. (Рец.: КАМАРАШ Иштван) [стр. 659–662.]

Ára: 24,— Ft